วัจนภาษาคำสอนในวรรณคดีไทย เรื่อง พระอภัยมณี

THE TEACHING VERBALS IN PHRA-APAI-MANI OF THAI LITERATURE

อำภาพร รินปัญโญ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่
พ.ศ. 2561

หัวข้อวิทยานิพนธ์ วัจนภาษาคำสอนในวรรณคดีไทย เรื่อง พระอภัยมณี

ผู้วิจัย อำภาพร รินปัญโญ

สาขาวิชา ภาษาไทย

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก รองศาสตราจารย์นราวัลย์ พูลพิพัฒน์

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม รองศาสตราจารย์สนิท สัตโยภาส

คณะกรรมการสอบ

.....ประธานกรรมการ

(รองศาสตราจารย์ ดร.สนม ครุฑเมือง)

.....กรรมการ

(รองศาสตราจารย์นราวัลย์ พูลพิพัฒน์)

.....กรรมการ

(รองศาสตราจารย์สนิท สัตโยภาส)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ อนุมัติให้นับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย

..... คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กมลณัฏฐ์ พลวัน)

วันที่ 30 เดือน พฤษภาคม พ.ศ. 2561

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

หัวข้อวิทยานิพนธ์ : วัจนภาษาคำสอนในวรรณคดีไทย เรื่อง พระอภัยมณี
ชื่อผู้วิจัย : อำภาพร รินปัญโญ
สาขาวิชา : ภาษาไทย
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์
: รองศาสตราจารย์นราวัลย์ พูลพิพัฒน์ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก
: รองศาสตราจารย์สนิท สัตโยภาส อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม

บทคัดย่อ

การดำเนินงานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาการใช้วัจนภาษาคำสอนในวรรณคดีไทยเรื่องพระอภัยมณี และ 2) ศึกษาหลักธรรมคำสอนในวรรณคดีไทย เรื่อง พระอภัยมณี โดยการศึกษาเอกสารอ่านวิเคราะห์วรรณคดีไทยเรื่องพระอภัยมณี เล่มที่ 1 - 4 ของสุนทรภู่ ฉบับกรมศิลปากร สำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคาร พิมพ์จำหน่าย พ.ศ. 2544 นำผลการวิเคราะห์มาเรียบเรียงในลักษณะของการพรรณนาวิเคราะห์ ตามสภาพที่ปรากฏโดยอ้างอิงตามเกณฑ์การวิเคราะห์ที่ยึดเป็นแบบ พร้อมกับสอดแทรกความคิดเห็นของผู้วิจัยประกอบการวิเคราะห์เพื่อตอบวัตถุประสงค์ของการวิจัย

ผลการวิจัยพบว่า

1. การใช้วัจนภาษาคำสอนในเรื่องพระอภัยมณีมี 4 ด้าน คือ ด้านการปฏิบัติตนที่เหมาะสม ด้านการสอนหรือให้ความรู้หรือให้การศึกษา ด้านการสร้างความพอใจหรือให้ความบันเทิงและด้านการเสนอหรือชักจูงใจ

2. หลักธรรมคำสอนในเรื่องพระอภัยมณีเล่มที่ 1, 3, 4 มี 9 ประการ คือ ทานบารมี ได้แก่ การให้ การเสียสละสิ่งของต่างๆ ให้ผู้อื่นโดยไม่หวังผลตอบแทน ศีลบารมี ได้แก่ การรักษากายและวาจาให้เรียบร้อย ให้ตั้งอยู่ในความดี เนกขัมมบารมี ได้แก่ การออกบวชเพื่อศึกษาพระธรรมคำสอน ปัญญาบารมี ได้แก่ การใช้ความรอบรู้ในการเตรียมการและวางแผนการทำงานโดยรอบคอบ วิริยบารมี ได้แก่ ความเพียร ความพยายามและความกล้าหาญ ขันติบารมี ได้แก่ การอดทนต่อความยากลำบาก อดกลั้นต่อความโกรธ ความไม่พอใจ สัจจบารมี ได้แก่ความมุ่งมั่น ตั้งใจที่จะลงมือกระทำตามคำพูด มีความจริงใจ พูดจริง ทำจริง อธิษฐานบารมี ได้แก่ การตั้งใจหรือการผูกจิตอธิษฐาน ตั้งจิตอธิษฐาน ขอพร เมตตาบารมี ได้แก่ ความรักใคร่ เอ็นดู ช่วยเหลือเกื้อกูลเมตตา

ต่อผู้อื่นและสรรพสัตว์ทั้งปวง ส่วนพระอภัยมณีเล่มที่ 2 ใช้วัจนภาษาคำสอนและหลักธรรมคำสอนเพียง 2 ประการ คือ เมตตาบารมี ได้แก่ ความรักใคร่ ความปรารถนาดี มีไมตรี คิดเกื้อกูลให้ผู้อื่นและเพื่อนร่วมโลกทั้งปวงมีความสุขความเจริญ และปัญญาบารมี ได้แก่ ความรอบรู้ ความหยั่งรู้เหตุผล เข้าใจสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง

คำ**สำคัญ** : วัจนภาษาคำสอน, หลักธรรมคำสอน, วรรณคดีไทย เรื่องพระอภัยมณี

มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ CHIANG MAI RAJABHAT UNIVERSITY

TheTitle : The TeachingVerbals in Phra-Aphai Mani of Thai Literature

The Author : AmpapornRinpanyo

Program : Thai

Thesis Advisors

: Associate Professor NarawanPoonpipat Chairman

: Associate Professor SanitSattayopat Member

ABSTRACT

The objectives of this research were to investigate hortatory discourse in the Thai literary work, PhraApai Mani, and to examine Buddhist teachings in the literary work by analyzing the work in volumes 1-4, written by SunthonPhu, the Fine Arts Department version, published in 2001. The analysis results are present descriptively and critically based on the study's analysis framework, together with the author's opinions in an attempt to answer the study objectives. The study results are summarized as follows.

1. The use of hortatory discourse in the literary work consists of four domains, namely, appropriate conduct, teaching or education, entertainment or satisfaction, and presentation or persuasion.

2. The Buddhist teachings found in the literary work, volumes 1, 3 and 4, are composed of nine spiritual perfections. They include generosity: giving without expecting anything in return; moral discipline: maintaining one's body and speech within the moral framework; renunciation: being ordained to study Buddhist teachings; wisdom: using knowledge to carefully prepare and plan for one's work; energetic effort: being perseverant and brave; patient endurance: enduring difficulties, anger and dissatisfactoriness; truthfulness: being determined and sincere to commit oneself to work; determination: fixing and settling a purpose and asking for blessing; and loving kindness: loving, helping and supporting other humans and animals. For volume 2, the exhortative discourse and Buddhist teachings contain only two kinds of spiritual perfections. They include loving kindness: loving, wishing or supporting all sentient beings to become happy

and prosperous; and wisdom: being knowledgeable, insightful and reasonable to understand natural states of things as they truly are.

Keywords: Hortatory Discourse, Buddhist Teachings, Thai Literary Work, PhraApai Mani

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จได้ด้วยความกรุณาจาก รองศาสตราจารย์ นราวัลย์ พูลพิพัฒน์ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก และรองศาสตราจารย์ สนิท สัตโยภาส อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วมที่กรุณาให้คำปรึกษา แนะนำ ตรวจทานแก้ไข ตลอดจนให้ความช่วยเหลือในด้านต่าง ๆ มาโดยตลอดจนงานสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ ที่นี้

ขอขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร. สนม ครุฑเมือง ประธานสอบเค้าโครงวิทยานิพนธ์และสอบวิทยานิพนธ์ที่กรุณาให้คำแนะนำงานวิจัย ทำให้งานวิจัยเล่มนี้มีความสมบูรณ์

ขอขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์กรรณิการ์ พันชนะ อาจารย์พิชญพรพรรณ อนันตบุญวัฒน์ และอาจารย์แสงหล้า เรืองพยัคฆ์ ผู้เชี่ยวชาญที่ให้คำแนะนำและตรวจสอบเครื่องมือในงานวิจัย

ขอขอบพระคุณ คณาจารย์ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ ที่ให้ความอนุเคราะห์สนับสนุนการวิจัยและขอขอบคุณพี่ๆ เพื่อน ๆ และผู้ที่เกี่ยวข้องในด้านอื่น ๆ ที่ไม่ได้กล่าวนาม ที่มีส่วนช่วยให้งานวิจัยนี้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี ตลอดจนครอบครัวญาติพี่น้องทุกคนซึ่งเป็นกำลังใจสำคัญในการทำวิจัยครั้งนี้โดยตลอดจนสำเร็จ

ประโยชน์อันพึงได้จากการศึกษาครั้งนี้ ขอให้เป็นกตเวทิตาแด่บิดา มารดา ครอบครัว ตลอดจนผู้เขียนหนังสือและบทความต่าง ๆ ที่ให้ความรู้แก่ผู้วิจัยจนสามารถทำงานวิจัยนี้สำเร็จได้ด้วยดี และเป็นตัวอย่างการศึกษาสำหรับผู้ที่สนใจต่อไป

อำภาพร รินปัญโญ

สารบัญ

		หน้า
บทคัดย่อ		**ข**
ABSTRACT		**ง**
กิตติกรรมประกาศ		**ฉ**
สารบัญ		**ช**
บทที่		
1	**บทนำ**	**1**
	ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
	วัตถุประสงค์ของการวิจัย	3
	ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย	3
	ขอบเขตของการวิจัย	4
	นิยามศัพท์เฉพาะ	5
2	**การทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง**	**7**
	แนวคิดเรื่องวัจนภาษาคำสอน	8
	ความรู้ด้านวรรณคดีไทย	22
	วรรณคดีไทย เรื่อง พระอภัยมณี	30
	แนวคิดด้านหลักธรรมคำสอน	42
	งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	52
3	**วิธีดำเนินการวิจัย**	**54**
	รูปแบบการวิจัย	54
	แหล่งข้อมูล	54
	เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล	54
	การเก็บรวบรวมข้อมูล	56
	การวิเคราะห์ข้อมูล	57

สารบัญ(ต่อ)

		หน้า
4	**ผลการวิเคราะห์ข้อมูล**	**59**
	ตอนที่1 ผลการวิเคราะห์การใช้วัจนภาษาคำสอนในวรรณคดีไทย เรื่อง พระอภัยมณี	59
	ตอนที่2 ผลการวิเคราะห์หลักธรรมคำสอนในวรรณคดีไทย เรื่อง พระอภัยมณี	70
5	**สรุป อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ**	**102**
	สรุปผลการวิจัย	102
	อภิปรายผล	104
	ข้อเสนอแนะ	111
บรรณานุกรม		**112**
ประวัติผู้วิจัย		**117**
ภาคผนวก		**118**
	ภาคผนวก ก หนังสือขอความอนุเคราะห์ผู้เชี่ยวชาญ	119
	ภาคผนวก ข แบบประเมินความสอดคล้องและวิเคราะห์ความเหมาะสม (IOC) สำหรับผู้เชี่ยวชาญ	123
	ภาคผนวก คตัวอย่างแบบบันทึกวัจนภาษาคำสอนในวรรณคดีไทย เรื่อง พระอภัยมณี	126
	ภาคผนวก งตัวอย่างตารางวิเคราะห์หลักธรรมและความสอดคล้องกับวัจนภาษาคำสอนในวรรณคดีไทย เรื่อง พระอภัยมณี	146

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จได้ด้วยความกรุณาจาก รองศาสตราจารย์ นราวัลย์ พูลพิพัฒน์ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก และรองศาสตราจารย์ สนิท สัตโยภาส อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วมที่กรุณาให้คำปรึกษา แนะนำ ตรวจทานแก้ไข ตลอดจนให้ความช่วยเหลือในด้านต่าง ๆ มาโดยตลอดจนงานสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ ที่นี้

ขอขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร. สนม ครุฑเมือง ประธานสอบเค้าโครงวิทยานิพนธ์และสอบวิทยานิพนธ์ที่กรุณาให้คำแนะนำงานวิจัย ทำให้งานวิจัยเล่มนี้มีความสมบูรณ์

ขอขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์กรรณิการ์ พันชนะ อาจารย์พิชญพรพรรณ อนันตบุญวัฒน์ และอาจารย์แสงหล้า เรืองพยัคฆ์ ผู้เชี่ยวชาญที่ให้คำแนะนำและตรวจสอบเครื่องมือในงานวิจัย

ขอขอบพระคุณ คณาจารย์ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ ที่ให้ความอนุเคราะห์สนับสนุนการวิจัยและขอขอบคุณพี่ๆ เพื่อน ๆ และผู้ที่เกี่ยวข้องในด้านอื่น ๆ ที่ไม่ได้กล่าวนาม ที่มีส่วนช่วยให้งานวิจัยนี้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี ตลอดจนครอบครัวญาติพี่น้องทุกคนซึ่งเป็นกำลังใจสำคัญในการทำวิจัยครั้งนี้โดยตลอดจนสำเร็จ

ประโยชน์อันพึงได้จากการศึกษาครั้งนี้ ขอให้เป็นกตเวทิตาแด่บิดา มารดา ครอบครัว ตลอดจนผู้เขียนหนังสือและบทความต่าง ๆ ที่ให้ความรู้แก่ผู้วิจัยจนสามารถทำงานวิจัยนี้สำเร็จได้ด้วยดี และเป็นตัวอย่างการศึกษาสำหรับผู้ที่สนใจต่อไป

อำภาพร รินปัญโญ

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ภาษาเป็นสัญลักษณ์ที่กำหนดขึ้นเพื่อใช้เป็นเครื่องมือที่สำคัญที่สุดในการสื่อความเข้าใจระหว่างกันของคนในสังคม เป็นสื่อกลางอันสำคัญยิ่งในการติดต่อสื่อสารของมนุษย์เพื่อทำความเข้าใจในการถ่ายทอดความหมาย อารมณ์ ความรู้สึกจากบุคคลหนึ่งไปสู่อีกบุคคลหนึ่งคือ ผู้รับสารและผู้ส่งสารหรือระหว่างหมู่คนในสังคม ในการปกครอง ในวงการอาชีพ ในวงการศึกษา เป็นต้น เพื่อสร้างความเข้าใจอันดีต่อกัน สร้างความสัมพันธ์ของคนในสังคม ถ้าคนในสังคมพูดกันด้วยถ้อยคำที่ดีจะช่วยให้คนในสังคมอยู่กันอย่างปกติสุข ถ้าพูดกันด้วยถ้อยคำไม่ดีจะทำให้เกิดความบาดหมางน้ำใจกัน ภาษาจึงมีส่วนช่วยสร้างมนุษยสัมพันธ์ของคนในสังคมเป็นสมบัติของสังคม ซึ่งภาษาที่ใช้กันอยู่โดยทั่วไปนั้นได้แก่ภาษาพูดและภาษาเขียน

ในการใช้ภาษาเพื่อเป็นเครื่องมือในการสื่อสารนั้น นอกจากจะใช้ภาษาพูดและภาษาเขียนแล้ว เรายังใช้ภาษาในรูปแบบอื่นอีก อาทิ ในรูปแบบของวรรณคดีหรือวรรณกรรม โดยภาษาที่ใช้ในการสื่อสารมี 2 ประเภทคือ วัจนภาษา ได้แก่ ถ้อยคำต่าง ๆ ที่ใช้ในการพูด การเขียนและอวัจนภาษา ได้แก่ สิ่งอื่น ๆ ที่สามารถสื่อความหมายได้โดยไม่ต้องใช้ถ้อยคำ (ธีระพันธ์ เหลืองทองคำ, 2554, 10)

การสื่อสารในชีวิตของมนุษย์ไม่อาจหลีกเลี่ยงการใช้วัจนภาษาจะต้องใช้วัจนภาษาควบคู่กับ อวัจนภาษาอยู่เสมอทั้งโดยตั้งใจและไม่ตั้งใจ เมื่อพิจารณาถึงการสื่อความหมายโดยใช้ วัจนภาษาอย่างละเอียดแล้วจะพบว่า วัจนภาษา เป็นการใช้ภาษาถ้อยคำ ได้แก่ คำพูดหรือตัวอักษรที่กำหนดใช้ร่วมกันในสังคมซึ่งหมายรวมทั้งเสียงและลายลักษณ์อักษร ภาษาถ้อยคำเป็นภาษาที่มนุษย์สร้างขึ้นอย่างมีระบบ มีหลักเกณฑ์ทางภาษาหรือไวยากรณ์ซึ่งคนในสังคมต้องเรียนรู้และใช้ภาษาในการฟัง พูด อ่าน เขียนและคิด การใช้วัจนภาษาในการสื่อสารต้องคำนึงถึงความชัดเจนถูกต้องตามหลักภาษาและความเหมาะสมกับลักษณะการสื่อสาร ลักษณะงาน เป้าหมาย สื่อและผู้รับสาร วัจนภาษาแบ่งออกเป็นภาษาพูดและภาษาเขียน โดยภาษาพูดเป็นภาษาที่มนุษย์เปล่งเสียงออกมาเป็นถ้อยคำเพื่อสื่อสารกับผู้อื่น นักภาษาศาสตร์ถือว่าภาษาพูดเป็นภาษาที่แท้จริงของมนุษย์ส่วน

ภาษาเขียนเป็นเพียงพัฒนาการขั้นหนึ่งของภาษาเท่านั้น มนุษย์ใช้ภาษาพูดติดต่อสื่อสารกับผู้อื่นอยู่เสมอทั้งในเรื่องส่วนตัว สังคม และหน้าที่การงาน ภาษาพูดจึงสามารถสร้างความรักความเข้าใจและช่วยแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ในสังคมมนุษย์ได้มากมาย และภาษาเขียนนั้นจะเป็นภาษาที่มนุษย์ใช้อักษรเป็นเครื่องหมายแทนเสียงพูดในการสื่อสาร ภาษาเขียนจะเป็นสัญลักษณ์ของการพูดเป็นสิ่งที่มนุษย์ประดิษฐ์ขึ้นมาเพื่อใช้บันทึกภาษาพูดเป็นตัวแทนของภาษาพูดในโอกาสต่าง ๆ แม้นักภาษาศาสตร์จะถือว่าภาษาเขียนมิใช่ภาษาที่แท้จริงของมนุษย์แต่ภาษาเขียนเป็นเครื่องมือสำคัญในการสื่อสารของมนุษย์มาเป็นเวลาช้านาน มนุษย์ใช้ภาษาเขียนสื่อสารทั้งในส่วนตัว สังคม และหน้าที่การงาน

ภาษาเขียนสร้างความรัก ความเข้าใจและช่วยแก้ปัญหาต่างๆ ในสังคมมนุษย์ได้มากหากมนุษย์รู้จักเลือกใช้ให้เหมาะสมกับบุคคล โอกาสและสถานการณ์เพื่อจะได้เข้าใจเนื้อเรื่องที่อ่านได้อย่างละเอียดลึกซึ้ง เกิดความเข้าใจและซาบซึ้งในบทอ่านโดยเฉพาะภาษาร้อยกรองจากวรรณคดี ดังที่ บรรพต ศิริชัย (2533, 2) กล่าวว่า บทพรรณนา บทบรรยายหรือบทสนทนาของตัวละครในวรรณคดีจะเป็นวัจนภาษาทั้งหมด มีการเลือกใช้ภาษาได้เหมาะสมกับตัวละคร ซึ่งการใช้ภาษาได้สอดแทรกเนื้อหาและหลักธรรมคำสอนได้เป็นอย่างดี

หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นปัจจัยสำคัญยิ่งที่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของมนุษย์ และลักษณะของสังคมไทยในอดีตมีรากฐานจากพุทธธรรมเป็นค่านิยมและพฤติกรรมดีของสังคม เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตและการพัฒนาบ้านเมืองทั้งทางด้านวัตถุและจิตใจ สังคมไทยซึ่งมีความเป็นปึกแผ่นมั่นคงเรื่อยมาเพราะได้พึ่งหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา หมายถึงพระธรรมคำสอนที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงเผยแผ่ตั้งแต่แรกจนกระทั่งสาวกได้สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน คำสอนที่ออกมานั้นเป็นคำสอนทางพุทธศาสนา

(พระมหาสมชัย ศิริวฑฺฒโน (ศรีนอก), 2528, 9) สังคมไทยปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงทางวัตถุอย่างรวดเร็ว แต่ขาดการพัฒนาทางด้านจิตใจหรือขาดธรรมะคุ้มครอง เราจะพบว่า มีการกระทำผิดทางด้านศีลธรรมทั้งทางด้านกาย วาจาและใจ มีการฆ่าและเบียดเบียนเพื่อนมนุษย์การคอร์รัปชั่นทุจริตในวงราชการ (นงลักษณ์ เทพสวัสดิ์, 2549, 82)

วรรณกรรมคำสอนในแนวคิดของ ธวัช ปุณโณทก (2522, 221) กล่าวในหนังสือวรรณกรรมท้องถิ่นว่า วรรณกรรมคำสอน หมายถึง วรรณกรรมที่มุ่งสอนจริยธรรมแก่สังคมหน้าที่และจริยธรรมของบุคคลอันประกอบเป็นสังคม เริ่มต้นจากสังคม ครอบครัว การทำมาหากินตลอดจน การกำหนดข้อห้าม และข้อพึงปฏิบัติต่อสังคมในฐานะเป็นสมาชิกของสังคมนั้น ๆ สอดคล้องกับศิวะลีย์ ภู่เพชร (2541, 7) ที่กล่าวในหนังสือคติธรรมและคำสอนจากวรรณกรรมร้อยกรองว่า วรรณกรรมคำสอน มีเนื้อหาสาระที่มุ่งจะสั่งสอนศาสตร์ด้านศิลปะ จริยศาสตร์ ปรัชญา

เป็นต้น หรือให้ข้อคิดที่ควรปฏิบัติแก่คนในสังคม และสามารถนำคำสอนมาประยุกต์ใช้กับสังคมปัจจุบัน เห็นได้ว่าวรรณกรรมคำสอนเป็นประโยชน์แก่ผู้ที่นำคำสอนไปปฏิบัติใช้ และการประพันธ์วรรณกรรมคำสอนกวีต้องมีความรู้ ทั้งทางด้านศิลปะ จริยศาสตร์ ปรัชญา การใช้คำหรือวัจนภาษาของกวีต้องมีศาสตร์และศิลป์เจือปนกัน จึงทำให้ผลงานวรรณกรรมคำสอนเป็นที่นิยมของประชาชน ดังเช่น พระอภัยมณี ผลงานชิ้นเอกของพระสุนทรโวหารหรือสุนทรภู่กวีเอกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ มีเนื้อเรื่องที่สอดแทรกหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่สะท้อนสภาพชีวิตและจิตใจของคนไทยให้ได้ยึดถือปฏิบัติสืบต่อกันมา

เรื่อง พระอภัยมณี เป็นวรรณคดีเอก ซึ่งเป็นผลงานของพระสุนทรโวหารหรือสุนทรภู่กวีเอกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ที่เล่าเรื่องราวของตัวละครที่เป็นลูกกษัตริย์แสดงถึงจินตนาการและประกอบด้วยคำสอนที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับชนทุกยุคทุกสมัย สังเกตได้ว่าสุนทรภู่นิยมแทรก คำสอนอยู่ในคำพูดของตัวละคร หรือการกระทำของตัวละคร ทำให้ผู้อ่านได้เรียนรู้และสัมผัสการกระทำและผลการกระทำของตัวละครและทำให้ผู้อ่านไม่รู้สึกว่าถูกสั่งสอนโดยตรง นับว่าเป็นกลวิธีที่ใช้วัจนภาษาคำสอนอย่างแยบยลในเรื่องศีลธรรมจริยธรรม

จากความสำคัญของวัจนภาษาคำสอนและหลักธรรมคำสอน รวมทั้งความสำคัญของเรื่อง พระอภัยมณี ผู้วิจัยจึงมีความประสงค์ที่จะศึกษาวัจนภาษาคำสอนและหลักธรรมคำสอนในวรรณคดีไทยเรื่อง พระอภัยมณี ว่ามีการใช้คำสอนที่สอดแทรกอย่างไรบ้างเพื่อถอดองค์ความรู้ที่ไม่ล้าสมัย และนำไปเผยแพร่และปรับประยุกต์ใช้ในการดำรงชีวิตต่อไป

คำถามของการวิจัย

วรรณคดีไทยเรื่อง พระอภัยมณี มีการใช้วัจนภาษาคำสอนอย่างไรและวัจนภาษาคำสอนนั้นเป็นไปตามหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างไร

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาการใช้วัจนภาษาคำสอนในวรรณคดีไทย เรื่อง พระอภัยมณี
2. เพื่อศึกษาหลักธรรมคำสอนในวรรณคดีไทย เรื่อง พระอภัยมณี

ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

1. ได้ทราบรายละเอียดเนื้อหาด้านคุณธรรมคำสอน 10 ประการที่พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญในพระชาติต่าง ๆ เพื่อนำไปสู่ความเป็นพระพุทธเจ้า ที่ปรากฏในวรรณคดีไทย เรื่อง พระอภัยมณี

2. ได้ทราบรายละเอียดเกี่ยวกับแนวคิดวัจนภาษาคำสอนด้านการใช้คำ การใช้สำนวนการใช้โวหารปรากฏในวรรณคดีไทยเรื่องพระอภัยมณี

ขอบเขตของการวิจัย

ขอบเขตของการวิจัยประกอบด้วยขอบเขตด้านแหล่งข้อมูล ขอบเขตด้านเนื้อหา ดังนี้

ขอบเขตด้านแหล่งข้อมูล

ขอบเขตด้านแหล่งข้อมูลของงานวิจัยนี้คือ วรรณคดีไทยเรื่อง พระอภัยมณี เล่มที่ 1 - 4 ของสุนทรภู่ ฉบับกรมศิลปากร จากสำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคารพิมพ์จำหน่าย พ.ศ. 2544

เล่มที่ 1 จะกล่าวถึงศรีสุวรรณเป็นโอรสของท้าวสุทัศน์เจ้าเมืองรัตนา พระอภัยมณีไปเรียนเป่าปี่ ศรีสุวรรณเรียนกระบี่กระบอง ท้าวสุทัศน์โกรธมากที่ไปเรียนวิชาไม่สมศักดิ์ศรีของกษัตริย์จึงไล่ออกจากเมือง นางผีเสื้อสมุทรได้ยินเสียงปี่ของพระอภัยมณีจึงตามเสียงมาพบก็นึกรักจึงอุ้มพระอภัยมณีเข้าไปอยู่ด้วยในถ้ำ

เล่มที่ 2 จะกล่าวถึงศรีสุวรรณและพราหมณ์ทั้งสามฟื้นจากมนต์วิเศษไม่พบพระอภัยมณีจึงออกติดตามหาจนถึงเมืองรมจักรซึ่งกำลังมีศึก

เล่มที่ 3 จะกล่าวถึงสุดสาครโอรสของพระอภัยมณีกับนางสุวรรณมัจฉา สุดสาครเป็นเด็กแข็งแกร่งมีพลังมหาศาลและได้ศึกษาศิลปะวิทยาต่าง ๆ จากโยคีจนแกร่งกล้า

เล่มที่ 4 จะกล่าวถึงศรีสุวรรณ สินสมุทร สุดสาครช่วยพระอภัยมณีแต่พ่ายต่อกรุงลังกาสุดสาครจึงพาเสาวคนธ์และหัสไชยกลับกรุงการะเวก พระอภัยมณี ศรีสุวรรณและสินสมุทรยกทัพไปรบเมืองลังกาต่อ

ขอบเขตด้านเนื้อหา

การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาวิเคราะห์เนื้อหาวรรณคดีไทย เรื่อง พระอภัยมณีด้านการใช้วัจนภาษาคำสอนและหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า 10 ประการที่พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญในพระชาติต่าง ๆ เพื่อนำไปสู่ความเป็นพระพุทธเจ้า เรียกว่า ทศบารมี มาสร้างเป็นกรอบสำหรับการศึกษาการใช้วัจนภาษาคำสอนและหลักธรรมคำสอนในวรรณคดีไทยเรื่อง พระอภัยมณีในงานวิจัยดังนี้

1. ทานบารมี ได้แก่ การให้ การเสียสละสิ่งของต่างๆ ให้ผู้อื่นโดยไม่หวังผลตอบแทน

2. ศีลบารมี ได้แก่ ความประพฤติทางกาย วาจา การรักษากายและวาจาให้เรียบร้อยให้ตั้งอยู่ในความดี

3. เนกขัมมบารมี ได้แก่ .การออกบวชเพื่อศึกษาพระธรรมคำสอน

4. ปัญญาบารมี ได้แก่ การใช้ความรอบรู้ในการเตรียมการและ วางแผนการทำงานโดยรอบคอบ

5. วิริยบารมี ได้แก่ ความเพียร ความพยายามและความกล้าหาญ

6. ขันติบารมี ได้แก่ การอดทนต่อความยากลำบาก อดกลั้นต่อความโกรธความไม่พอใจ

7. สัจจบารมี ได้แก่ ความมุ่งมั่น ตั้งใจที่จะลงมือกระทำตามคำพูดมีความจริงใจ พูดจริง ทำจริง

8. อธิษฐานบารมี ได้แก่ การตั้งใจหรือการผูกจิตอธิษฐาน ตั้งจิตอธิษฐาน ขอพร

9. เมตตาบารมี ได้แก่ ความรักใคร่ เอ็นดู ช่วยเหลือเกื้อกูลเมตตาต่อผู้อื่นและสรรพสัตว์ทั้งปวง

10. อุเบกขาบารมี ได้แก่ การวางเฉย ทั้งกาย วาจาและใจ

นิยามศัพท์เฉพาะ

วัจนภาษา หมายถึง ภาษาเขียนหรือพูดที่เปล่งออกเสียงเป็นถ้อยคำ เป็นประโยคที่มีความหมาย เพื่อให้เกิดความเข้าใจในการสื่อสารระหว่างผู้ส่งสารกับผู้รับสาร

วัจนภาษาคำสอน หมายถึง ถ้อยคำหรือข้อความ สำนวน โวหาร มีเนื้อหาสาระมุ่งสั่งสอนด้านการปฏิบัติตนที่เหมาะสม ด้านการสอนหรือให้ความรู้หรือให้การศึกษาด้านการสร้างความพอใจหรือให้ความบันเทิง ด้านการเสนอหรือชักจูงใจ อันสามารถนำคำสอนมาประยุกต์ใช้ชีวิตประจำวันของมนุษย์

หลักธรรมคำสอน หมายถึง คุณธรรมที่ประพฤติปฏิบัติอย่างยิ่งยวดเพื่อให้บรรลุซึ่งจุดหมายอันสูงสุด 10 ประการที่พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญในพระชาติต่างๆ เพื่อนำไปสู่ความเป็นพระพุทธเจ้า เรียกว่า ทศบารมี ประกอบด้วย

1. ทานบารมี ได้แก่ การให้ การเสียสละสิ่งของต่างๆ ให้ผู้อื่นโดยไม่หวังผลตอบแทน

2. ศีลบารมี ได้แก่ ความประพฤติทางกาย วาจา การรักษากายและวาจาให้เรียบร้อย ให้ตั้งอยู่ในความดี

3. เนกขัมมบารมี ได้แก่ การออกบวชเพื่อศึกษาพระธรรมคำสอน

4. ปัญญาบารมี ได้แก่ การใช้ความรอบรู้ในการเตรียมการและวางแผนการทำงานโดยรอบคอบ

5. วิริยบารมี ได้แก่ ความเพียร ความพยายามและความกล้าหาญ

6. ขันติบารมี ได้แก่ การอดทนต่อความยากลำบาก อดกลั้นต่อความโกรธความไม่พอใจ

7. สัจจบารมี ได้แก่ ความมุ่งมั่น ตั้งใจที่จะลงมือกระทำตามคำพูด มีความจริงใจ พูดจริง ทำจริง

8. อธิษฐานบารมี ได้แก่ การตั้งใจหรือการผูกจิตอธิษฐาน ตั้งจิตอธิษฐาน ขอพร

9. เมตตาบารมี ได้แก่ ความรักใคร่ เอ็นดู ช่วยเหลือเกื้อกูลเมตตาต่อผู้อื่นและสรรพสัตว์ทั้งปวง

10. อุเบกขาบารมี ได้แก่ การวางเฉย ทั้งกาย วาจาและใจ

บทที่ 2

การทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

การดำเนินการวิจัยเรื่องนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อใช้เป็นแนวทางในการดำเนินการวิจัย ดังนี้

1. แนวคิดเรื่องวัจนภาษาคำสอน

1.1 ความหมายของวัจนภาษา

1.2 ความหมายวัจนภาษาคำสอน

1.3 ความสำคัญของวัจนภาษาคำสอน

1.4 การใช้วัจนภาษาคำสอน

1.5 การใช้วัจนภาษาคำสอน4 ด้าน

2. ความรู้ด้านวรรณคดีไทย

2.1 ความสำคัญของวรรณคดีไทย

2.2 ประเภทของวรรณคดีไทย

3. วรรณคดีไทย เรื่อง พระอภัยมณี

3.1 จุดมุ่งหมายในการแต่ง

3.2 ระยะเวลาในการแต่ง

3.3 ที่มาของเรื่องพระอภัยมณี

3.4 เรื่องย่อพระอภัยมณี

3.5 คุณค่าแห่งวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี

4. แนวคิดด้านหลักธรรมคำสอน

4.1 หลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา

4.2 บารมีในพระพุทธศาสนา

4.3 หลักธรรมทศบารมี 10 ประการ

5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ดังรายละเอียดต่อไปนี้

แนวคิดเรื่องวัจนภาษาคำสอน

ภาษา คือ สัญลักษณ์ที่กำหนดขึ้นเพื่อใช้เป็นเครื่องมือสำคัญที่สุดในการสื่อความเข้าใจระหว่างกันของคนในสังคม ช่วยสร้างความเข้าใจอันดีต่อกัน ช่วยสร้างความสัมพันธ์ของคนในสังคม ถ้าคนในสังคมพูดกันด้วยถ้อยคำที่ดีจะช่วยให้คนในสังคมอยู่กันอย่างปกติสุข ถ้าพูดกันด้วยถ้อยคำไม่ดี จะทำให้เกิดความบาดหมางน้ำใจกัน ภาษาจึงมีส่วนช่วยสร้างมนุษยสัมพันธ์ ของคนในสังคม ภาษาเป็นสมบัติของสังคม ภาษาที่ใช้ในการสื่อสารมี 2 ประเภท คือ วัจนภาษา และอวัจนภาษา โดยวัจนภาษาเป็นภาษาถ้อยคำ ได้แก่ คำพูดหรือตัวอักษรที่กำหนดใช้ร่วมกันในสังคม ซึ่งหมายรวมทั้งเสียงและลายลักษณ์อักษร ภาษาถ้อยคำเป็นภาษาที่มนุษย์สร้างขึ้นอย่างมีระบบ มีหลักเกณฑ์ ทางภาษา หรือไวยากรณ์ซึ่งคนในสังคมต้องเรียนรู้และใช้ภาษาในการฟัง พูด อ่าน เขียนและคิด การใช้วัจนภาษาในการสื่อสารต้องคำนึงถึงความชัดเจนถูกต้องตามหลักภาษาและความเหมาะสมกับลักษณะ การสื่อสาร ลักษณะงาน เป้าหมาย สื่อและผู้รับสาร วัจนภาษาแบ่งออกเป็น 2 ชนิด คือ

1. ภาษาพูด ภาษาพูดเป็นภาษาที่มนุษย์เปล่งเสียงออกมาเป็นถ้อยคำเพื่อสื่อสารกับผู้อื่น นักภาษาศาสตร์ถือว่าภาษาพูดเป็นภาษาที่แท้จริงของมนุษย์ ส่วนภาษาเขียนเป็นเพียงวิวัฒนาการขั้นหนึ่งของภาษาเท่านั้น มนุษย์ได้ใช้ภาษาพูดติดต่อสื่อสารกับผู้อื่นอยู่เสมอทั้งในเรื่องส่วนตัว สังคมและหน้าที่การงาน ภาษาพูดจึงสามารถสร้างความรัก ความเข้าใจและช่วยแก้ไขปัญหา ต่าง ๆ ในสังคมมนุษย์ได้มากมาย

2. ภาษาเขียน ภาษาเขียนเป็นภาษาที่มนุษย์ใช้อักษรเป็นเครื่องหมายแทนเสียงพูดในการสื่อสาร ภาษาเขียนเป็นสัญลักษณ์ของการพูด ภาษาเขียนนั้นเป็นสิ่งที่มนุษย์ประดิษฐ์ขึ้นมาเพื่อใช้บันทึกภาษาพูด เป็นตัวแทนของภาษาพูดในโอกาสต่าง ๆ แม้นักภาษาศาสตร์จะถือว่าภาษาเขียนมิใช่ภาษาที่แท้จริงของมนุษย์ แต่ภาษาเขียนเป็นเครื่องมือสำคัญในการสื่อสารของมนุษย์มาเป็นเวลาช้านาน มนุษย์ใช้ภาษาเขียนสื่อสารทั้งในส่วนตัว สังคมและหน้าที่การงาน ภาษาเขียนสร้างความรัก ความเข้าใจและช่วยแก้ปัญหาต่าง ๆ ในสังคมมนุษย์ได้มากหากมนุษย์รู้จักเลือกใช้ให้เหมาะสมกับบุคคล โอกาสและสถานการณ์

แนวคิดเรื่องวัจนภาษาคำสอน ผู้วิจัยได้รวบรวมและค้นคว้าเอกสาร บทความ เพื่อใช้เป็นแนวทางในการดำเนินการวิจัย ดังนี้

ความหมายวัจนภาษา

นักวิชาการให้นิยามความหมายเกี่ยวกับวัจนภาษา ดังนี้

ถิรนันท์อนวัชศิริวงศ์ (2528, 75) กล่าวถึงวัจนภาษาว่า เป็นภาษาพูดและภาษาเขียน เป็นประโยคที่มีความหมายสามารถสื่อสารกันอย่างเข้าใจ เช่น คำพูด คำสนทนา เป็นต้น

เกียรติศักดิ์ วัฒนศักดิ์ (2533, 78) กล่าวว่า ภาษาที่ใช้ถ้อยคำเรียกว่า วัจนภาษา หมายถึง ภาษาพูด ภาษาเขียน คำพูด หรือตัวอักษรที่กำหนดตกลงใช้ร่วมกับสังคม ซึ่งหมายถึงเสียงและลายลักษณ์อักษร ภาษาถ้อยคำจึงเป็นภาษาที่มนุษย์สร้างขึ้นอย่างมีระบบและหลักเกณฑ์ทางภาษา ซึ่งคนในสังคมนั้นต้องเรียนรู้ที่จะเข้าใจและใช้ภาษาในการสื่อสาร

ขณะเดียวกันหรรษา นิลวิเชียร (2535, 201) กล่าวถึงความหมายของวัจนภาษาว่าเป็นสิ่งที่มนุษย์ใช้ในการสื่อสารระหว่างกัน ในรูปแบบภาษาพูดและภาษาเขียน เพื่อช่วยให้เข้าใจผู้อื่นและเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ ได้ดีขึ้น

ปราณี กุลละวณิชย์และคณะ (2537, 13) กล่าวว่า วัจนภาษาเป็นภาษาพูดของมนุษย์ที่เป็นระบบสื่อสารที่มีคุณสมบัติหลายประการที่ทำให้ภาษาสามารถสื่อสารได้ทุกเรื่องโดยไม่มีข้อจำกัดในลักษณะของสารที่ส่ง เป็นระบบสื่อสารที่ไม่ปรากฏในระบบสื่อสารของสัตว์อื่น

กิติมา สุรสนธิ (2542, 36) กล่าวว่า การสื่อสารเชิงวัจนภาษา หมายถึง การสื่อสารที่ผู้ส่งสารและผู้รับสารสื่อความหมายกัน โดยใช้ภาษาเขียนหรือภาษาพูด คือภาษาที่เป็นเสียงเป็นถ้อยคำเป็นประโยคที่มีความหมาย สามารถเข้าใจ เช่นคำพูด คำสนทนา ที่เราใช้อยู่โดยทั่วไป ในการพูด สิ่งที่พูจะต้องมีการใช้เสียงและวิธีใช้คำ การตอบโต้ทางคำพูดที่ขึ้นอยู่กับคำต่าง ๆ ที่เราจดจำรวบรวมไว้

ดังนั้น วัจนภาษาจึงหมายถึง ภาษาที่มีระบบระเบียบวิธีในการสร้างคำ ประโยค สำนวน โวหารที่ใช้ในการสื่อสารในชีวิตประจำวันของมนุษย์ที่รวมทั้งเสียงและลายลักษณ์อักษร

ความหมายวัจนภาษาคำสอน

วัจนภาษาคำสอนมีนักวิชาการได้ให้นิยามเกี่ยวกับความหมายของคำดังกล่าวไว้ดังนี้

สิทธา พินิจภูวดล (2525, 165) กล่าวว่า วัจนภาษาคำสอนเป็นงานที่เขียนโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการสั่งสอนตามหลักจริยศาสตร์ ปรัชญา หรือศิลปะ เช่น นิทานธรรมบท นิทานชาดก สุภาษิตโลกนิติ ซึ่งเป็นงานเขียนเป็นลายลักษณ์อักษร

พระมหาอำนวย มหาวีโร (2544, 24) กล่าวว่า วัจนภาษาคำสอนคือคำประพันธ์ที่มีเนื้อหาเพื่อมุ่งสอนให้มนุษย์ในสังคมประพฤติปฏิบัติในสิ่งที่ถูกต้องดีงามและอาศัยหลักของศีลธรรมทางศาสนา และผสมผสานกลมกลืนกับขนบธรรมเนียมประเพณีเป็นแนวทางในการดำรงชีวิต

ขณะเดียวกัน ราชบัณฑิตยสถาน (2556, 132-133) กล่าวว่า วัจนภาษาคำสอนคืองานเขียนที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อสั่งสอน ให้ความรู้ ให้คำแนะนำ เผยแพร่หลักธรรมจรรยา ลัทธิหรือปรัชญา

สรุปได้ว่า วัจนภาษาคำสอนคือ ภาษาที่มีระบบระเบียบวิธีในการสร้างคำ ประโยค สำนวน โวหาร มีเนื้อหาสาระที่มุ่งจะสั่งสอนศาสตร์ด้านศิลปะ จริยศาสตร์ ปรัชญา หรือให้ข้อคิดที่ควรปฏิบัติ และสามารถนำคำสอนมาประยุกต์ใช้ชีวิตประจำวันของมนุษย์

ความสำคัญของวัจนภาษาคำสอน

ความสำคัญของวัจนภาษาคำสอนไม่มีผู้กล่าวเกี่ยวกับความสำคัญของวัจนภาษาคำสอนโดยตรง ผู้วิจัยจึงรวบรวมข้อมูล จากเอกสารและบทความอื่นที่ใกล้เคียง ดังนี้

สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ (2553, 8-9) กล่าวว่า การศึกษาวัจนภาษาคำสอนหรือหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา จะทำให้ผู้นั้นเป็นผู้ฉลาด บริสุทธิ์ด้วยศีลเสมอทหารที่อยู่ในชัยภูมิที่ดี การนำหลักคำสอนมาประยุกต์ใช้สามารถมองเห็นสรรพสิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตนที่แท้จริงทำให้เราครองตนอยู่ในที่ตั้งแห่งความดี

ในทำนองเดียวกันสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (2553, 7-10) กล่าวว่า ศาสนาพุทธเป็นที่พึ่งพาทางจิตใจของพุทธศาสนิกชน การเรียนรู้ด้วยการฟัง การอ่านพระพุทธศาสนา อาทิ พระวินัย พระธรรมหรือคำสอน จะทำให้ผู้ศึกษาที่นำหลัก คำสอนไปปฏิบัติได้ชำระจิตใจให้บริสุทธิ์ออกจากอกุศลบาปทั้งหลาย และมองเห็นสัจจะคือความจริงของชีวิต

สรุปได้ว่า ความสำคัญของวัจนภาษาคำสอนมี 2 ประการ คือ ปลูกฝังให้เกิดจิตสำนึกแก่เด็กและเยาวชนในเรื่องคุณธรรมจริยธรรมและเตือนสติผู้ใหญ่ไม่ให้ละเลยในด้านคุณธรรมจริยธรรม เพื่อทุกคนสามารถอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความสุข

การใช้วัจนภาษาคำสอน

การใช้วัจนภาษาคำสอน ประกอบด้วยการใช้คำ การใช้โวหารและการใช้สำนวนต่อไปนี้

การใช้คำในวัจนภาษาคำสอน

วัจนภาษาคำสอนในวรรณคดีเนื่องจากไม่มีผู้ใดกล่าวถึงวัจนภาษาคำสอนโดยตรง

ผู้วิจัยจึงรวบรวมบทความที่เกี่ยวข้องหรือคล้ายคลึงกัน ดังนี้

ธิดา โมสิกรัตน์ (2533, 432) กล่าวว่า การใช้ถ้อยคำในคำประพันธ์ต้องมีรสคำและรสความ ดังนั้นวัจนภาษาในวรรณคดีตามแนวคิดของธิดา โมสิกรัตน์ คือ รสคำ อันประกอบไปด้วยการนำคำมาเรียบเรียงอย่างเชี่ยวชาญจนเกิดเสียงเสนาะโดยวิธีการเล่นคำ ที่มีทั้งการใช้คำซ้ำ ซ้ำความ ซ้ำอักษร และรสความ คือการใช้ถ้อยคำที่มีความหมายซาบซึ้ง ใช้คำน้อยแต่กินความหมายสอดคล้องกับเนื้อหาซึ่งหมายถึงคำสอนที่มุ่งเน้นคุณธรรมและจริยธรรม

ในแนวคิดของ กฤติกา ผลเกิด (2546, 10) กล่าวว่า ลักษณะเฉพาะของคำในภาษากฎหมายของไทยคำส่วนใหญ่เป็นคำไทยแท้และมีการใช้คำทับศัพท์บ้าง เช่น อาวัล หมายถึง ผู้ค้ำ

ประกันซึ่งเป็นคำที่มาจากภาษาฝรั่งเศส สะท้อนให้เห็นถึงการรับเอาอิทธิพลภาษาต่างประเทศเข้ามาในประเทศไทย บ่งบอกถึงสภาพสังคมที่เปลี่ยนไป การใช้คำในภาษากฎหมายนิยมใช้คำที่มีความหมายซับซ้อนและมีการใช้คำซ้ำรูปเพื่อเน้นย้ำข้อความให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

โสภา คชรัตน์ (2550, 26) กล่าวว่า การใช้คำในวรรณคดีคำสอน เช่น นรางกุโรวาท ซึ่งแต่งด้วยคำประพันธ์ร้อยกรองประเภทกลอนสุภาพ มีการวางรูปแบบกลอนตามแบบแผนโบราณ คือ จัดเรียงคำเป็นวรรคๆ มีการเว้นระยะระหว่างวรรค การใช้คำจะใช้คำโดดเป็นหลักเนื่องจากวัตถุประสงค์ของหนังสือนรางกุโรวาทใช้สำหรับสอนจริยธรรมให้เด็ก มีการใช้คำทับศัพท์ภาษาต่างประเทศ การใช้คำภาษาปาก การใช้คำไม่สุภาพซึ่งคำบางคำอาจไม่เหมาะสมกับวัยของเด็ก

สรุปการใช้คำในวัจนภาษาคำสอน คือ การนำมาเรียบเรียงคำทั้งการใช้ภาษาไทยและการใช้ภาษาต่างประเทศ เพื่อใช้ในการซ้ำคำ ซ้ำความ ซ้ำอักษร เพื่อมุ่งเน้นคุณธรรมและจริยธรรม

การใช้โวหารในวัจนภาษาคำสอน

เนื่องจากการศึกษาการใช้โวหารในวัจนภาษาคำสอนยังไม่มีนักวิชาการที่กล่าวถึงการใช้โวหาร เรื่องนี้โดยตรง ผู้วิจัยจึงรวบรวมเอกสารบทความที่เกี่ยวข้องคล้ายคลึงกันไว้ ดังนี้

การใช้โวหารในวัจนภาษาคำสอนของ อรจิรา อัจฉริยไพบูลย์ (2554, 39) ที่กล่าวถึงการใช้โวหารในเรื่อง ช่างสำราญ ซึ่งเป็นนวนิยายที่ให้ข้อคิดเกี่ยวกับชะตากรรมของตัวละครอย่างเด็กชายกำพล ช่างสำราญและการเอื้ออาทรของบรรดาชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในชุมชนเดียวกัน ซึ่งโวหารในนวนิยายมี 3 ประเภท ได้แก่ บรรยายโวหาร พรรณนาโวหาร และสาธกโวหาร เป็นต้น การใช้สำนวนประเภทมีลักษณะถ้อยคำที่มีการเรียบเรียงเล่าเรื่อง บรรยายเหตุการณ์ ชี้แจงข้อเท็จจริง

ตัวอย่างบรรยายโวหาร

กำพล ช่างสำราญ ตัวดำและนัยน์ตาโศกสลด ตุหรัดตุเหร่กินนอนไม่เป็นที่เป็นทาง ครอบครัวของเขาเคยเช่าห้องแถวอยู่กันพร้อมหน้าพร้อมตาพ่อแม่ลูก หลายเดือนที่แล้วแม่มีชู้ ต่อมาแม่หนีไปและพ่อบอกคืนห้องเช่า เพราะไม่มีเงินจ่าย น้องชายอายุหนึ่งขวบพ่อพาไปฝากไว้กับย่า ส่วนกำพลพ่อกลับมาหาอาทิตย์ละครั้งพร้อมคำสัญญาจะพาไปอยู่บ้านใหม่ แต่ลงท้ายพ่อฝากฝังเขาไว้กับเพื่อนบ้าน คนนั้นบ้างคนนี้บ้าง สภาพคล้ายเด็กจรจัดเข้าไปทุกที

(เดือนวาด พิมพ์วนา, 2551, 35)

ลักษณะบรรยายโวหารข้างต้น กล่าวถึงสภาพของเด็กชายกำพล ช่างสำราญ นับตั้งแต่พ่อแม่แยกทางกันจนกลายเป็นเด็กจรจัด

ตัวอย่างการใช้พรรณนาโวหาร

ในห้วงคำนึงยามสนธยา หล่อนคงเห็นว่าบนผิวสภาพสามัญอันปกติที่ปรากฏแก่สายตานั้นมีสิ่งที่น่าสนใจหลบซ่อนอยู่ภายใน หล่อนจึงใคร่ได้เห็นได้สัมผัส ใคร่ยื่นมือออกลูบคลำแนบหูและหัวใจสลับฟัง

(เดือนวาด พิมพ์วนา, 2546, 14)

ลักษณะการใช้พรรณนาโวหารของข้อความข้างต้น เป็นกระบวนความในทำนองรำพึงรำพันเกี่ยวกับอารมณ์ความรู้สึกนึกคิดของตัวละครที่ให้ผู้อ่านได้คล้อยตาม

ตัวอย่างการใช้สาธกโวหาร

ความหิวกำเนิดขึ้นก่อนความอิ่มในเวลาซึ่งพอเหมาะ มันทำให้อาหารทุกชนิดเลิศกว่าปกติสำหรับเวลาซึ่งยาวนานกว่านั้น คนหิวอาจกลายเป็นคนขโมย เป็นฆาตรกรหรืออาจก่อวินาศกรรมใหญ่หลวง เพื่อน่องไก่สักชิ้น คนจนรู้จักความหิวดี เริ่มแรกคือทุกข์อันไม่จบสิ้น ต่อมากลายเป็นเพื่อนซึ่งสนิทสนมคุ้นเคยและแยกจากกันประเดี๋ยวประด๋าวเท่านั้น

(เดือนวาด พิมพ์วนา, 2551, 39)

ลักษณะการใช้สาธกโวหารของข้อความข้างต้น คือ การยกตัวอย่างของความหิวของมนุษย์เป็นหัวข้อหลักแล้วยกตัวอย่างถึงผลของความหิวและการอธิบายลักษณะของความหิวเพื่อให้ข้อความนั้นชัดเจนขึ้น

ในทำนองเดียวกัน ลักษณา โตวิวัฒน์ (2556, 27-30) กล่าวว่า การใช้โวหารในวัจนภาษาคำสอนอย่าง นางนพมาศ ซึ่งเป็นวรรณกรรมคำสอนสตรี คือ พระสนมกำนัลแห่งกรุงสุโขทัยตามตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ โวหารที่ปรากฏเช่น บรรยายโวหาร พรรณนาโวหารและอุปมาโวหารที่กล่าวถึงเฉพาะเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับคำสอนที่สัมพันธ์กับนางนพมาศ เล่าถึงความประพฤติของนางสนมมี จำนวน 8 ตอน ตั้งแต่ประวัตินางนพมาศก่อนเป็นพระสนม เหตุที่นางนพมาศได้เป็นพระสนมพระศรีมโหสถสมโภชนางนพมาศ พระศรีมโหสถลองปัญญานางนพมาศว่าด้วยขนบธรรมเนียมนางสนมในราชสำนัก นางเรวดีให้โอวาทนางนพมาส นางเรวดีนำนางนพมาศเข้าถวายตัวและว่าด้วยความประพฤติแห่งนางสนม เช่น

ตัวอย่างบรรยายโวหาร

อันผู้สำหรับอภิบาลบำเรอเลี้ยงข้าน้อยนี้ บิดามารดาท่านเลือกสรรเอาแต่คนมีศีลาจารวัตร์ทั้ง ฉลาดในวิชาช่างต่างๆ ให้พิทักษ์รักษาอยู่เป็นนิตย์จนข้าน้อยค่อยจำเริญรู้พูดรู้เล่น หมู่ชนซึ่งเป็นผู้เลี้ยง จะได้ให้เล่นสิ่งนั้น เหมือนเด็กทั้งหลายหามิได้ สอนให้เล่นแต่ร้อยกรองวาดเขียน และชวนพูดเป็นบทกลอนเจือด้วยคำสุภาษิตทุกวันคืน จนข้าน้อยมีชนมายุได้ 7 ขวบ

พระศรีมโหสถผู้บิดาก็ให้เล่าเรียนอักษรสยามพากย์และอักษรสังสกฤตได้ชำนิชำนาญทั้งท่านให้เรียนคัมภีร์ไตรวิชาตามตำรับโหราศาสตร์สอนให้ดูดาวนพเคราะห์นักขัตฤกษ์จนรู้ลักษณะทายร้ายแลดี

(สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2547, 21-22)

ข้อความข้างต้นเป็นตัวอย่างการใช้บรรยายโวหารที่กล่าวถึงนางนพมาศที่ได้รับการเลี้ยงดูจากผู้ทรงศีลที่มีความรู้ตั้งแต่วัยเยาว์ มีลักษณะการบรรยายเนื้อหาเรียงลำดับเหตุการณ์จากอดีตมายังปัจจุบัน

ตัวอย่างการใช้อุปมาโวหาร

อย่าทำบ้างไม่ทำบ้างเป็นหมู่วับๆ แวมๆ เหมือนแมลงหิ่งห้อย

(สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2547, 28)

ข้อความข้างต้นได้กล่าวเปรียบเทียบการทำงานของราชการที่ทำบ้างไม่ทำบ้างเหมือนแสงของหิ่งห้อยที่กระพริบสว่างมากบ้างน้อยน้อยบ้างไม่สม่ำเสมอ

สุวดี บุญราศี (2548, 256-4490) กล่าวถึงการใช้โวหารในวัจนภาษาคำสอนในเรื่องวิเคราะห์โวหารในนวนิยายเรื่องผู้ชนะสิบทิศ ลักษณะการใช้โวหารมี 8 หมวดหมู่ ได้แก่

1) โวหารเปรียบเทียบเป็นโวหารที่กล่าวถึงสิ่งหนึ่งว่าเหมือนอีกสิ่งหนึ่ง โดยใช้อุปมาอุปไมย อุปลักษณ์และอุทาหรณ์ ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างโวหารเปรียบเทียบโดยใช้อุปมาอุปไมย

ลักษณะของชาย<u>ประหนึ่งข้าวกล้า</u>หว่านเพาะลงแล้ว ก็รังแต่จะงอกงามใหญ่ผิดกว่ากุสุมาแม้จะเป็นลูกหลวงเกิดในร่มเงากษัตริย์ตระกูลสูง ก็กลเกิดแล้วจะลับชื่อไป ฉะนั้นลูกเราจงร่วมขวนขวายหาชื่อตราแผ่นดินไว้

(โชติ แพร่พันธุ์, 2548, 404)

การใช้โวหารอุปมาอุปไมย ได้นำคำว่า ข้าวกล้า มาเปรียบเทียบกับผู้ชาย เพื่อสื่อว่าลักษณะของข้าวกล้าซึ่งเป็นพืชที่สามารถเจริญงอกงามในที่ใดก็ได้ถ้ามีผู้ดูแลอย่างดี

ตัวอย่างโวหารเปรียบเทียบโดยใช้อุปลักษณ์

พระมหาเถรขัตติยาจารย์หัวเราะออกปากชมพระเจ้าตองอูว่า แมงกะยินโยนี แม้เป็นกษัตริย์ที่ไม่เคยออกสงครามก็เล็งการรู้ระวังตัวสม<u>เป็นชายชาติเสือ</u> นี่ชะรอยจะได้คิดว่าจะใกล้วันตาย จึ่งคลานไปหมอบตายอยู่ปากถ้ำป้องกันลูกและเมีย ผู้คนไปมาก็เกรงท่าทีเสือหมอบ

(โชติ แพร่พันธุ์, 2548, 164)

การใช้โวหารอุปลักษณ์ข้างต้น นำคำว่า เสือ มาเปรียบเทียบกับ พระเจ้าแมงกะยินโยนี เพื่อสื่อว่าเสือเป็นสัตว์ที่รักลูกและเมีย แม้ใกล้วันที่ตัวเองจะตายก็คิดปกป้องลูกและเมียให้ปลอดภัย

ตัวอย่างโวหารเปรียบเทียบโดยใช้อุทาหรณ์

แล้วตะญีก็ขับสีอ่องออกไปช่วยเนงบา แมงฮลาแงเห็นทหารตองอูขับม้ามาอีกคนหนึ่ง ก็มิได้ใจครั่นคร้าม พยักหน้าเรียกสีอ่องว่า <u>แมงเม่าเอย เจ้าเห็นเพลิงก็หลงเริงไปในแสงอันสว่างเสียยังจะรู้หรือว่า เพียงแต่เพลินเลียแลบเข้ามานิดหนึ่ง ปีกน้อยของเจ้าก็มอดเข้าไปในไฟ</u>

(โชติ แพร่พันธุ์, 2548, 998)

การใช้โวหารอุทาหรณ์ข้างต้น นำการกระทำของแมงเม่าเมื่อเห็นแสงไฟสว่าง ต่างก็บินเข้าไปหาสิ่งนั้น ซึ่งเป็นการบินเข้าไปหาความตาย

2) โวหารสมมติเป็นโวหารที่กล่าวโดยใช้ถ้อยคำที่แสดงออกโดยจิตนาการ จากความรู้สึกนึกคิด โดยใช้บุคคลวัต สาธก และอาวัตพากย์ ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างโวหารสมมติโดยใช้บุคคลวัต

อ้ายเกลอช่างรู้สมแก่เป็นคนเคยพึ่งบุญนายเรา ถึงหากเราจะเป็นคนเพียงชั้นไพร่ตามิได้แลเห็นก็เหลือหูไว้พอ จะได้ยินอยู่ว่าอันอิสตรีขึ้นชื่อว่าเด่นในเมืองแปร ณ บัดนี้ก็ลือกันว่าแม่นางโชอั้วเป็นเอก อ้ายเกลอยังจะรู้อยู่หรือ ไขลูว่าถ้า <u>หูมีเกียรติยศ</u> ถึงยินชื่อนางโชอั้วบ้างแล้ว ข้าพเจ้าหรือจะเป็นข้าพเจ้าในฐานะนี้

(โชติ แพร่พันธุ์, 2548, 2350)

การใช้โวหารบุคคลวัต ใช้คำว่า หู ซึ่งเป็นอวัยวะมีความสำคัญเช่นเดียวกับบุคคล คือเป็นผู้มีเกียรติยศ

ตัวอย่างโวหารสมมติโดยใช้สาธก

สิ่งใดที่ข้าพเจ้ารักสุดฝืนก็จะรักไว้ในดวงใจ อุปมาดั่งว่านักเลงสุราบานครั้งถูกบิดามารดาบังคับให้ปลงผมคลุมไว้ซึ่งผ้ากาสาวพัสตร์ แม้จิตตตัวยังระลึกถึงรสเมรัย เหตุว่าเมรัยรสชอบอัธยาศัยตัวก้ยังจำเป็นต้องละเสีย เพราะเห็นแก่สีผ้าสาวพัสตร์มากกว่า ดั่งข้าพเจ้านี้มิได้ปั้นหน้ามาลวงว่ารักมหาอุปราช จึงตกมาเป็นกรรมสิทธิ์ของมหาอุปราช จะเด็ดดอกสอนให้รู้จักรัก ข้าพเจ้าย่อมเป็นไปตามธรรมดาของโลก ดั่งว่าภิกษุนักเลงสุราบานระลึกรสสุรา แต่ทว่าเมื่อใดข้าพเจ้ายังเป็นภิกษุ เมื่อนั้นข้าพเจ้าก็จะครองกายไว้ให้ผิดหนทางปฏิบัติ สตรีใดในพิภพนี้ จะได้ช้ำใจเหมือนข้าพเจ้าคงหายากแล้ว

(โชติ แพร่พันธุ์, 2548, 1494)

การใช้โวหารสาธกข้อความข้างต้น ใช้การยกนิทานเกี่ยวกับนักเลงกับการบวชมาเป็นสื่อแสดงความรู้สึกของตนที่มีต่อสอพินยา หมายถึงความรู้สึกรักพอใจ เมื่อเกิดขึ้นกับใครก็ยากจะหักให้หายได้

ตัวอย่างโวหารสมมติโดยใช้อาวัตพากย์

ท่านจะเด็ดชนะศึกอยู่เมืองตองอูข้างนี้ แต่เมืองแปรข้างโน้น คงมีหญิงหนึ่งกระทำพิธีใหญ่แก้บน จะเด็ด ท่านชื่อหอม ก็เพราะศิลปะศาสตร์ที่มีมา ทอนให้เสื่อมเสียเอง ภายหน้าสิ้นหญิงนิยม คิดได้จะกลับน้อยใจ

(โชติ แพร่พันธุ์, 2548, 3035)

การใช้โวหารอาวัตพากย์ข้างต้น ใช้คำว่า หอม เป็นคำซึ่งสัมผัสได้ด้วยจมูก หมายถึงกลิ่นที่ชวนดม เป็นคำแทนผลสัมผัสทางจมูกมาใช้ชื่อ คำนี้อธิบายว่า ขณะนี้จะเด็ดเป็นบุคคลที่มีเกียรติยศบุคคลทั่วไปรู้จัก ในลักษณะของ ความดีที่ได้กระทำมา

3) โวหารสิ่งแทนเป็นโวหารที่นำคำหรือข้อความที่มีลักษณะเด่นมากล่าวแทนสิ่งที่ผู้ประพันธ์ประสงค์จะอธิบาย โดยใช้คำที่มีความหมายกระชับและกินใจ โดยใช้สัญลักษณ์ นามนัย และสมพจนัย ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างโวหารสิ่งแทนโดยใช้สัญลักษณ์

มหาเถรก็ว่าจะเด็ดเจ้ากล่าวความข้อนี้ เหมือนคนไม่สำนึกคน เจ้านั้นควรสำนึกในคุณของสีกาสาวพัสตร์ให้จงหนัก อย่ามากล่าวยกตัวเป็นที่ว่าบวชจะเอาความดีแก่เราเลย คนทั้งปวงบวชจะปรากฏบุญแต่ชาติหน้า ส่วนตัวสิบุญปรากฏแก่ตนชาตินี้ทันตาเห็น อาศัย ผ้าเหลือง เป็นเครื่องคุ้มโทษแล้ว พอมีสิ่งใดมากระทบจิตนิดหนึ่งก็คิดจะละเสีย ตัวมิรู้หรือว่าการบวชมิใช่ต้องการจะให้ตัวประสบกุศลบุญ เนื้อแท้นั้นเอ็นดูว่าจะสิ้นชื่อเสียเหมือนไพร่เลวคนหนึ่งดอก

(โชติ แพร่พันธุ์, 2548, 2306)

การใช้โวหารสัญลักษณ์ นำคำว่า ผ้าเหลือง แทน เพศบรรพชิต อธิบายว่า มหาเถรวัดกุโสดอเตือนสติจะเด็ดว่าการที่จะเด็จจะพ้นโทษจากการมีปากเสียงกับพระเจ้าตะเบงชะเวตี้และฆ่าทหารตองอูตามด้วยฤทธิ์เหล้านั้น เพราะด้วยการบวชครองเพศบรรพชิตจึงทำให้พระเจ้าตะเบงชะเวตื้อภัยโทษ

ตัวอย่างโวหารสิ่งแทนโดยนามนัย

วิสัย ขุนพลใจเพชร นั้น ทำศึกมาตรว่าแพ้ก็ยินดีจะเอาชีวิตออกตามทหารเลย มิได้ตั้งหน้ากอบโกยแต่ความชอบแลมีชัยครั้นทัพแตกสิก็ทิ้งให้ตายแต่ไพร่เลว

(โชติ แพร่พันธุ์, 2548, 1773)

การใช้โวหารนามนัยข้างต้น นำคำว่า ขุนพลใจเพชร แทน ปะขันหวุ่นญี เพื่อใช้อธิบายว่าตองหวุ่นญีกล่าวเหน็บแนมปะขันหวุ่นญี กล่าวทำนองชมความสามารถของปะขันหวุ่นญีว่าเป็นทหารชั้นผู้ใหญ่ของเมืองแปร เป็นคนรักบ้านเมืองและรักศักดิ์ศรีของตนเอง ดังนั้นเมื่อทำศึกแพ้ก็ยินดียอมตายเพื่อไม่ให้เสียศักดิ์ศรีของตน

ตัวอย่างโวหารสิ่งแทนโดยสมพจนัย (การกล่าวถึงส่วนใดส่วนหนึ่งของส่วนทั้งหมดเพื่อบางส่วนแต่ให้มีความหมายคลุมทุกส่วน)

ครั้นพระเจ้าสิริชัยสุระผู้ล่วงลับแล้วจะตั้งราชวงศ์ ตะคะญูรเกลอสนิทอาตมาก็เป็นกำลังสำคัญยิ่งใหญ่อยู่ หากท่านผู้นั้นไม่เป็นอันรักราชการ และอาตมาละทางโลกเสีย ตะคะญีก็กลับสู่บ้านเดิมแสวงสุขวิสัยผู้ครองเรือนสามัญ ฉะนั้นตะคะญีเกิดรักราชการบัดนี้

นอกกว่าคิดว่าคราวคับขันแล้วยังถือเป็นคนช่วยลูกหลานอีก ตะคะญีทำศึกยามไกลพระเนตรกระกรรณ ก็ทำแต่การอันเป็นเกียรติแก่พระเจ้าอยู่หัว

(โชติ แพร่พันธุ์, 2548, 3206)

การใช้โวหารสมพจนัย ใช้คำว่า ลูกหลาน เพื่อแทนความหมายว่าประชาชาวตองอู เพื่ออธิบายว่าเหตุการณ์ตอนพระเจ้าตะเบงชะเวตี้จะแต่งตั้งจะเด็ดเป็นขุนพลผู้ว่าการทหารแทนตองหวุ่นญี แต่จะเด็ดต้องการจะให้ตำแหน่งนี้เป็นของตะคะญีครูดาบเพราะอาวุโสกว่าตน ดังนั้นพระมหาเถระจึงกล่าวเชิงสนับสนุนความสามารถและความเป็นคนรักราชการของคะตะญีให้พระเจ้าตะเบงชะเวตี้เห็นคล้อยตามเพื่อจะได้แต่งตั้งตะคะญีเป็นขุนพลแทนตองหวุ่นญีในการรับราชการเมืองตองอูต่อไป

4) โวหารกล่าวเกินจริงเป็นการใช้ถ้อยคำที่เปรียบเทียบเกินความเป็นจริง เพื่อให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์คล้อยตามผู้ประพันธ์ ซึ่งเน้นความรู้สึกมากกว่าจะให้ข้อเท็จจริง โดยใช้อติพจน์ ดังตัวอย่าง

ตะละแม่ฟังคำเจ้าหนุ่มนั้นก็อ่อนลง แล้วยังมิได้สร้างให้ แลว่า ความแค้นเท่านั้นประมาณว่าใหญ่เกินดินฟ้า แต่ทว่า ความรักท่านสิยั่งยืนกว่า ข้าพเจ้าหรือจะกล้าขับท่านออกไปตาย

(โชติ แพร่พันธุ์, 2548, 935)

การใช้โวหารอติพจน์ข้างต้น ใช้คำว่า ความแค้นเท่านั้นประมาณว่าใหญ่เกินดินฟ้า เป็นการเปรียบเทียบเกินจริงที่ความแค้นใหญ่กว่าพื้นดินและแผ่นฟ้า เพื่อใช้อธิบายสื่อให้เห็นภาพความรู้สึกของตะละแม่จันทรา จากเหตุการณ์เมื่อทราบข่าวว่าจะเด็ดไปมีความสัมพันธ์กับตะละแม่กุสุมาที่เมืองแปร ชี้ให้เห็นความยิ่งใหญ่ของความรักและความแค้น

5) โวหารเลียนแบบเป็นการนำคำหรือข้อความที่บุคคลทั่วไปรู้จักและเข้าใจแพร่หลายมาดัดแปลงใช้ให้สอดคล้องกับเนื้อความเพื่อทำให้เข้าใจเรื่องราวได้ชัดเจน โดยใช้ปฏิรูปพจน์และสัทพจน์ ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างโวหารเลียนแบบโดยใช้ปฏิรูปพจน์

ขรัวเฒ่าผู้นี้ใช่ใฝ่สงบอันเป็นเที่ยงลงหามิได้ คะเนการศึกทั้งสิ้นก็สุดแต่คำขรัวทักท้วงเสี้ยมสอนดอก มังตราแลทหารฝ่ายตองอูจึ่งเห็นเงาตามปัจจุบันกาลนี้ ตองอูอุก

รานหัวเมืองอื่นเป็นต่อตามเชิงกลยุทธมังสินธูคงบำเพ็ญกริริยา<u>เสือจำศีล</u> ตองอูได้ ร้อนเมื่อใดเป็นศัตรูรุมเข้าตาร้ายรอบเมืองแล้ว มีเชื่ออ้ายเฒ่าผู้นี้จะละใบลานจับอาวุธก็คอยดูเอา

(โชติ แพร่พันธุ์, 2548, 3844)

การใช้โวหารปฏิรูปพจน์จากข้อความข้างต้นได้นำสำนวน เสือจำศีล เป็นสำนวนที่เกิดจากศาสนาหมายถึงคนเจ้าเล่ห์เพทุบาย แต่ทำตัวสงบเสงี่ยมเช่นนักบุญ มาเป็นสื่อเปรียบเทียบ เพื่ออธิบายว่าไขลูบอกกับสอพินยาถึงความสำคัญของมังสินธูว่า มังสินธูมิใช่พระที่ยึดมั่นในศาสนาเพียงอย่างเดียว แต่เป็นผู้คิดวางแผนในการจัดทัพของตองอู เมื่อใดที่ทัพตองอูชนะและบ้านเมืองสงบสุข มังสินธูก็จะถือศีลอยู่ในวัด แต่ถ้าคราวใดที่ตองอูเดือดร้อนมังสินธูจะต้องช่วยทำสงครามแน่นอน

ตัวอย่างโวหารเลียนแบบโดยใช้สัจพจน์

มังตราแสร้งทำให้กวนโทสะหนักขึ้นอีก โดยหาตอบโต้กับเจ้าสอนพินยาไม่ กลับยื่นหน้าไปเจรจาด้วยนางนันทะวดีว่า อันทกะยอดินมีหน้าที่เป็นขุนวังเจ้าขนบธรรมเนียมอยู่ ไฉนจึ่งไม่ฝึกกริยาพาทีไพร่ ในเรือนให้เรียบร้อยบ้าง ดูหรือมา ตะโกนกู่ <u>โหวก ๆ</u> พูดกันอึงคะนึงในขณะที่มีแขกขึ้นมาบนบ้าน

(โชติ แพร่พันธุ์, 2548, 52)

การใช้โวหารสัจพจน์จากข้อความข้างต้น นำคำว่า โหวก ๆ ซึ่งเป็นที่เกิดจากตะโกนของคนมาเป็นสื่อเพื่ออธิบายว่า เมื่อพระราชบุตรมังตรามาเยี่ยมจะเด็ดที่บ้านทกะยอดิน บังงเอิญมาพบสอพินยาซึ่ง สอพินยาแสดงกิริยาท่าทางของคนมีอำนาจ เพราะไม่ทราบว่าพระราชบุตรมังตราคือพระราชบุตรแห่งตองอู ด้วยเหตุนี้จึงทำความไม่พอใจให้แก่พระราชบุตรมังตรา ดังนั้นพระราชบุตรมังตราจึงใช้วิธีการถามผู้คนที่อยู่ในบ้านโดยการเหน็บแนมสอพินยาว่าไม่ฝึกกิริยาไพร่ในบ้านให้เรียบร้อยบ้าง

6) โวหารขัดแย้งเป็นโวหารที่นำคำหรือข้อความที่มีความขัดแย้งหรือตรงกันข้ามมากล่าวด้วยกันเพื่อให้คำหรือข้อความดังกล่าวมีความน่าสนใจ ดังตัวอย่าง

อันชัยทหารของเมืองตองอูนั้น มิได้อยู่ที่โชคเคราะห์อาศัยความมงคลประการใดเลย เนื้อแท้ของชัยอยู่ที่ทหารตองอูใจบึกบึนนัก มาตรว่าเอาชีวิตออกทุ่มเพื่อให้ได้ชัยจงได้แล้วก็ไม่คิดเสียดาย

(โชติ แพร่พันธุ์, 2548, 2890)

การใช้โวหารขัดแย้งจากข้อความข้างต้น ได้นำคำว่า มาตรว่าเอาชีวิตออกทุ่มเพื่อให้ได้ชัยจงได้แล้วก็ไม่คิดเสียดาย เป็นการนำคำที่มีความหมายขัดแย้งกันคือ การเอาชีวิตออกทุ่มเพื่อแลกให้ได้ชัยแต่ต้องเสียทหารในสงคราม เพื่ออธิบายถึงเหตุการณ์ที่หงสาวดีล้อมตองอูและตองอูได้ใช้ขุนเมืองรายเป็นไส้ศึกนั้น เมื่อถึงคราวจะต้องสู้รบจะเด็ดจึงใช้คำพูดเพื่อสื่อว่า ทหารทุกคนจะต้องทำสงครามอย่างเข้มแข็งแม้จะต้องเสียชีวิตก็ตาม

7) โวหารสรุปความเป็นที่มีการจัดลำดับความคิดหรือกล่าวข้อความที่มีความสำคัญรองหรือการใช้คำถามที่ไม่ต้องการคำตอบ แต่ข้อความดังกล่าวผู้อ่านสามารถเข้าใจสิ่งสำคัญที่ต้องการสื่อ ดังตัวอย่าง

พี่เราปรารมภ์ไยกับความทุกข์ ก็เบื้องบาหลีท้ายเรือนั้น ความสุขของพี่มีอยู่เพียบวานปลอบข้าพเจ้าให้ทุกข์คลาย เพราะความที่พี่ท่านตัวให้เป็นสุขสมให้ข้าพเจ้าเถิดจาเลงกะโบก็ว่า ครั้งนี้มิใช่ยามจะมาถามไถ่ล้อเลียนกันโดยรวม จะเด็ดท่านประมาณน้ำใจเราทั้งสามนี้ว่าเป็นคนชั่วหรือ จึ่งมิได้ใส่ใจอนาทรกับความทุกข์อันมาอยู่เบื้องหน้าท่าน คิดเสียว่าถึงปรับทุกข์ด้วยรังแต่จะป่วยการเปล่า จะเด็ดฟังเจ้ากระเหรี่ยงคนใหญ่ว่าโดยเสียงขุ่นกระนั้นก็ตกใจแล้วว่า พี่ท่านอย่าน้อยใจเลย ข้าพเจ้าเป็นแห่งสามที่สถานใดข้อนี้ก็แจ้งแก่ใจตัวเองเป็นอันดีแล้ว ความทุกข์ในอกนั้นมากหลายแล้ว แต่มิรู้ที่เปลื้องทุกข์ประการใด ข้อนี้แจ้งแก่ใจตัวเองเป็นอันดีแล้ว ความทุกข์ในอกนั้นมากหลายแล้ว แต่มิรู้ที่เปลื้องทุกข์ประการใดดอก จึ่งหาได้ออกปากว่ากล่าวแก่ ผู้ใด ฟังข้าพเจ้าใช่คนชอบบ่นเพ้อเจ้อ พี่ท่านก็แจ้งอยู่

การใช้โวหารสรุปความข้างต้น ใช้คำว่า ผู้ใด เพื่อใช้ในการอธิบายเหตุการณ์เมื่อจะเด็ดจาเลงกะโบ เนงมา และสีอ่องจะกลับตองอู แต่ทุกคนก็มีความกังวลว่าเหตุการณ์ในภายภาคหน้าที่จะเกิดกับพวกตนนั้นไม่รู้ว่าจะร้ายหรือดี ด้วยเหตุนี้จาเลงกะโบจึงถามความรู้สึกจะเด็ดจะเด็ดจึงใช้โวหารกล่าว ซึ่งสรุปความได้ว่า ถึงพูดอะไรไปก็ไม่มีบุคคลใดช่วยได้

8) โวหารกล่าวนำเป็นโวหารที่เรียกชื่อผู้ที่จะพูดด้วยหรือผู้ที่อยู่ในความคิดคำนึง โดยมีคำบุพบทเชื่อมเพื่อเป็นการเรียกร้องความสนใจ ดังตัวอย่าง

<u>มหาอุปราชเอย</u> ข้าพเจ้าเคยศึกแล้วมิขลาดพูดไปก็เหมือนหนึ่งใจขลาด สุภาษิตหนึ่งสำหรับนายทหารหนุ่มนั้นท่านมิเคยพบหรือความในสุภาษิตนี้มีอยู่ในบทกล่าวให้ฟังเล็งมูลศึกสี่ประการ

(โชติ แพร่พันธุ์, 2548, 1826)

การใช้โวหารกล่าวนำในข้อความข้างต้น ว่า มหาอุปราชเอย เป็นการใช้คำเรียกตำแหน่งหมายถึงสอพินยา เพื่ออธิบายเหตุการณ์เมื่อพระเจ้าหงสาวดีตกลงแลกเชลยชาวหงสาวดีกับตัวไปพยูแล้วนั้น สอพินยามีความโกรธแค้นประกอบกับแค้นในตัวจะเด็ดที่สามารถพากุสุมาหนีไปได้ดังนั้นจึงทำให้สอพินยาคิดจะหาวิธีการทำศกกับตองอู แต่เสียงโคนสุคณีเป็นผู้คัดค้านและเตือนสติว่าให้คิดถึงประโยชน์สี่ประการตามสุภาษิตโบราณ การใช้โวหารกล่าวนำจากการเรียกชื่อตำแหน่งในการสนทนาจึงเป็นการยกย่องที่มีตำแหน่งสูงกว่า

สรุปการใช้โวหารในวัจนภาษาคำสอน คือ การเรียบเรียงถ้อยคำเกี่ยวกับข้อคิด คำแนะนำในการประพฤติตนทั้งด้านคุณธรรมและจริยธรรมซึ่งสอดแทรกในเนื้อหาของงานประพันธ์คำสอน แบ่งออกเป็น 8 ประเภท คือ โวหารเปรียบเทียบ โวหารสมมติ โวหารสิ่งแทน โวหารกล่าวเกินจริง โวหารเลียนแบบ โวหารขัดแย้ง โวหารสรุปความ และโวหารกล่าวนำ

การใช้สำนวนในวัจนภาษาคำสอน

เนื่องจากข้อมูลการใช้สำนวนในวัจนภาษาคำสอน ยังมีผู้ศึกษาไว้น้อยผู้วิจัยจึงรวบรวมข้อมูลที่มีความคล้ายคลึงหรือเกี่ยวข้อง เพื่อใช้ในการอธิบายวิธีการใช้สำนวนใน วัจนภาษาคำสอน ดังนี้

ศรีธันว์ อยู่สุขขี (2541, 78) กล่าวว่า การใช้สำนวนในการเขียนข่าวของหนังสือพิมพ์ส่วนใหญ่มีวัตถุประสงค์เพื่อย่นย่อข้อความยาว ๆ หลีกเลี่ยงการใช้คำบางคำและทำให้ข้อความมีรสชาติ กระทบอารมณ์ผู้อ่าน ปัญหาที่พบในการเขียนสำนวนในการเขียนข่าวในหนังสือพิมพ์ คือ การใช้สำนวนผิดรูป ซึ่งเป็นเทคนิคทางการค้าของหนังสือพิมพ์ที่พยายามนำเสนอข่าวให้น่าสนใจ โดยการเลือกสรรถ้อยคำมาใช้ทั้งมีความหมายทางรูปธรรมและนามธรรม เพื่อให้สามารถสื่อความหมายได้ดี เข้าใจเรื่องราวได้อย่างชัดเจน เนื่องจากหนังสือพิมพ์มีความจำกัดในเรื่องเนื้อที่และรูปแบบการนำเสนอข่าว ด้วยความที่หนังสือพิมพ์มีอิสระในการนำเสนอข่าว หนังสือพิมพ์จึงเป็น

สื่อชนิดเดียวที่สามารถสะท้อนความเป็นจริงของสังคม ค่านิยม ปัญหา ตลอดจนทัศนะของประชาชน ศรีธันว์ อยู่สุขขี ได้ยกตัวอย่างการใช้สำนวนที่ผิดรูป ดังนี้

กรุงไทยหัวใจจับลูกค้า<u>อาบเหงื่อล้างหนี้</u>

(เดลินิวส์, 2541, 2)

สำนวนอาบเหงื่อล้างหนี้ เปลี่ยนมาจากสำนวน อาบเหงื่อต่างน้ำมีความหมายว่า ทำงานหนัก ทำงานโดยใช้กำลังกายเต็มที่

แพงศรี สุภะษร (2546, 1-5) ได้รับทุนวิจัยสถาบันราชภัฏมหาสารคามเรื่อง วิเคราะห์การใช้คำสำนวนในคอลัมน์ “ผู้ใหญ่มากับทุ่งหมาเมิน” ว่า ที่ไม่รู้จักความหมายที่แน่นอน โดยจะมีทักษะในการใช้คำและสำนวนที่ทำให้เกิดภาพพจน์ชัดเจนยิ่งขึ้น และมีสำนวนที่เกิดขึ้นใหม่ของภาษานักหนังสือพิมพ์ สามารถนำมาใช้ในชีวิตประจำวันได้ การใช้คำในสำนวนของคอลัมน์ “ผู้ใหญ่มากับทุ่งหมาเมิน” จะกล่าวเกี่ยวกับสำนวนที่มีความเป็นไปในสังคมทั้งเกี่ยวกับหน้าที่การงานการกลั่นแกล้ง ทรยศคดโกงและติดสินบน การดำรงชีวิตทั่วไป เกี่ยวกับประเพณีวัฒนธรรม และอุปนิสัยและความประพฤติส่วนตัว ดังตัวอย่างเช่น

<u>ตาต่อตาฟันต่อฟัน</u>สาสมดีไม่ใช่หรือ

(ไทยรัฐ, 2546, 5)

สำนวน ตาต่อตาฟันต่อฟัน หมายถึง การปฏิบัติหน้าที่อย่างเข้มงวด เคร่งครัวตามระเบียบข้อบังคับที่ได้กำหนดไว้ ซึ่งเป็นการใช้สำนวนสำหรับการกล่าวถึงหน้าที่การงาน

<u>เมาไม่ขับ</u>ไม่พอ เมาแล้วต้องไม่ปีนหลังคารถด้วย

(ไทยรัฐ, 2546, 5)

สำนวน เมาไม่ขับ หมายถึง การไม่ขับรถในขณะที่เมาสุราหรือมีสารแอลกอฮอล์ผสมทุกชนิด เพื่อการขับขี่ที่ปลอดภัยทุกคน ซึ่งเป็นการใช้สำนวนเกี่ยวกับอุปนิสัยและความประพฤติส่วนตัว

เกษม ขนาบแก้ว (2548, 1-4) กล่าวว่า บทหนังตะลุงของหนังฉิ้น อรมุต เป็นภูมิปัญญาชาวบ้านทางภาคใต้ การใช้สำนวนของบทหนังตะลุงนั้น นิยมใช้คำที่มีเสียงสัมผัสคล้องจองกัน

มีการเปรียบเทียบที่เห็นได้ชัดอย่างคมคาย มีความหมายที่ลึกซึ้งกว้างไกลยากที่จะอธิบายได้โดยภาษาธรรมดา ซึ่งสำนวนไทยนั้นมีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องวิถีชีวิต สภาพสังคม วัฒนธรรมและสภาพแวดล้อมของคนไทย ดังตัวอย่างต่อไปนี้

จะฆ่าท้าวเจ้ากรุงวิลเลียมราช *อยู่เคหาสถ์รกร้างเตรียมวางแผน*
มันสร้างกรรมกรรมจะต้องสนองแทน *ให้เหมือนแม้นกำกงที่วงเวียน*
(ฉิ้น อรมุต, 2548 , 4)

ข้อความได้ใช้สำนวน กงเกวียนกำเกวียน มีความหมายว่า เวรสนองเวร กรรมสนองกรรม สำนวนนี้มาจากการสังเกตความจริงของกงเกวียนและกำเกวียน ซึ่งต่างเป็นส่วนของล้อเกวียน กงคือส่วนรอบของล้อ กำคือซี่ของล้อ เมื่อกงหมุนกำก็หมุนตาม เป็นการอุปมาเปรียบเทียบ การกระทำของคน ที่เมื่อกระทำกรรมใด ๆ ลงไปย่อมมีผลเกิดตามมาเสมอ

สรุปการใช้สำนวนในวัจนภาษาคำสอน คือ การใช้ถ้อยคำที่มีคำคล้องจองกันหรือสร้างขึ้นจากที่มาชีวิตความเป็นอยู่และวัฒนธรรม ส่วนใหญ่จะใช้คำที่มีความหมายแฝงหรือความหมายโดยนัย ผู้ที่จะใช้สำนวนนั้นต้องมีความรอบรู้และมีประสบการณ์ จึงจะเข้าใจความหมายและเลือกใช้สำนวนให้ตรงกับความคิดของผู้แต่ง ยิ่งในสำนวนวัจนภาษาคำสอน ส่วนใหญ่เป็นบทประพันธ์ประเภทร้อยกรอง มีการจำกัดจำนวนคำและฉันทลักษณ์ของบทประพันธ์ การสอดแทรกเอาสำนวนเข้าไปในเนื้อหาของบทร้องกรองผู้แต่งต้องมีคลังความรู้เกี่ยวกับสำนวนและรู้จักสรรคำสร้างสำนวนในอยู่ในผลงานอย่างเหมาะสม

ความรู้ด้านวรรณคดีไทย

แนวคิดทางวรรณคดีไทย กล่าวถึง ความสำคัญของวรรณคดีไทย และวรรณคดีไทยคำสอนดังนี้

ความสำคัญของวรรณคดีไทย

ความสำคัญของวรรณคดีไทย ผู้วิจัยได้รวบรวมแนวคิดเกี่ยวกับความสำคัญของวรรณคดีไทยจากนักวิชาการไว้ ดังนี้

พระยาอนุมานราชธน ธน (2518, 14-15) ได้กล่าวว่า โลกจะเจริญก้าวหน้ามาได้ไกลก็เพราะวิทยาศาสตร์ แต่ลำพังวิทยาศาสตร์เท่านั้นไม่ครอบคลุมไปถึงความเป็นไปได้ในชีวิตที่มีอารยธรรมและวัฒนธรรมสูง เราต้องมีศาสนา เราต้องมีปรัชญา เราต้องมีศิลปะและเราต้องมีวรรณคดีด้วย สิ่งเหล่านี้ย่อมนำมาแต่ความดีงาม นำความบันเทิงมาให้แก่จิตใจให้เราคิดงาม เห็นงาม

รวมทั้งประพฤติงาม มีความงามเป็นเจ้าเรือน แนบสนิทอยู่ในสันดาน ศิลปะและวรรณคดีนี้แหละคือแดนแห่งความเพลิดเพลินใจ ทำให้มีใจสูงเหนือใจแข็งกระด้าง เป็นแดนที่ทำให้ความแข็งกระด้างต้องละลายสูญหาย กลายเป็นมีใจงาม ละมุนละม่อม เพียบพร้อมไปด้วย คุณความดี

ในทำนองเดียวกันลักษณะความสำคัญของวรรณคดี ธัญญรัตน์ ปาณะกุล และเสริมจิตร สิงหเสนี (2531, 8-9) กล่าวแสดงความเห็นว่า วรรณคดีเป็นงานเขียนที่มีคุณค่าในด้านศิลปะแห่งการใช้ถ้อยคำที่มีเนื้อเรื่องที่สร้างจากจินตนาการ มิใช่เป็นการบรรยายข้อเท็จจริง ทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกว่าเป็นเรื่องที่อาจเกิดได้จริงในชีวิตประจำวันจนเกิดมโนภาพเกินออกไปจากที่พรรณนาไว้ในบทประพันธ์

วิภา กงกะนันทน์ (2533, 172-173) กล่าวว่า วรรณคดีไทยเป็นวัฒนธรรมทางวรรณกรรมของไทยที่มีแหล่งกำเนิดเริ่มจากวัดและวังที่ชนรุ่นหลังสามารถศึกษาวิวัฒนาการสภาพสังคมไทยได้จากการศึกษาวรรณกรรมตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงปัจจุบันได้

นักวิชาการเช่น พิทยา ว่องกุล (2540, 1) กล่าวว่า ความสำคัญของวรรณคดีไทยคือเป็นเครื่องบ่งชี้ถึงความเจริญทางด้านวัฒนธรรมและความเจริญของชาติ เนื่องจากวรรณคดีเป็นเครื่องมือสื่อสารในด้านความรู้สึกนึกคิดและถ่ายทอดจินตนาการ อีกทั้งการศึกษาวรรณคดีไทยจะทำผู้อ่านเห็นสภาพสังคม วัฒนธรรมและการเมืองในอดีตที่ผู้ประพันธ์ได้สะท้อนออกมาในมุมมองของตน

สรุปความสำคัญของวรรณคดีไทย คือ เป็นงานเขียนที่บ่งชี้ถึงความเจริญทางด้านวัฒนธรรมอันเป็นมรดกทางด้านภาษาที่ใช้เป็นเครื่องมือในการสื่อสารและใช้ในการศึกษาสภาพสังคมของบรรพบุรุษในอดีตของไทย เนื่องจากวรรณคดีไทยเป็นสิ่งที่จำเป็นในการขัดเกลาจิตใจของมนุษย์ในสังคม และมนุษย์ส่วนใหญ่ไม่ประสงค์ที่จะให้ใครว่ากล่าว สั่งสอน ตักเตือนโดยตรง ดังนั้นวรรณคดีไทยจึงเป็นสื่อกลางในการอบรมและชี้แนวทางแก่ชนรุ่นหลังแบบค่อยแทรกซึมเข้าไปในความคิด

ประเภทของวรรณคดีไทย

วรรณคดีเป็นงานเขียนที่มีคุณค่าทางด้านวรรณศิลป์ เนื้อหาและคุณค่าทางสังคม ถือเป็นมรดกวัฒนธรรมทางภาษาที่สำคัญของชาติ การศึกษาวรรณคดีนี้ นอกจากจะต้องรู้องค์ประกอบแล้ว เราจะต้องมีความรู้ความเข้าใจในประเภทของวรรณคดี ดังนี้

กุหลาบ มัลลิกะมาส (2517, 162) ได้อธิบายประเภทของวรรณคดีไว้ว่าในสมัยก่อนที่เราจะได้รับอิทธิพลจากวรรณคดีตะวันตก เราอาจจะแบ่งวรรณกรรมไทยออกเป็นประเภทใหญ่ ๆ 2 ประเภทโดยถือลักษณะการแต่งเป็นสำคัญ คือ

1. ประเภทที่แต่งเป็นร้อยแก้วความเรียง คือ วรรณกรรมประเภทที่ไม่มีลักษณะบังคับในการแต่งตามแบบแผนที่บัญญัติไว้ อันได้แก่การกำหนดจำนวนคำ กำหนดสัมผัส กำหนดเสียง

2. ประเภทที่แต่งเป็นร้อยกรอง คือวรรณกรรมประเภทที่มีลักษณะบังคับในการแต่งหรือมีการกำหนดคณะ

บทประพันธ์ประเภทนี้ แต่เดิมเรียกกันเป็นหลายอย่าง เรียกว่า “กลอน” บ้าง ในลิลิตพระลอ กล่าวว่า “กลอนเกลา” แต่แต่งเป็นโคลงและร่ายเรียกว่า “กาพย์ แต่แต่งเป็นร่ายยาว เช่น กาพย์มหาชาติ เรียกว่า “ฉันท์” แต่แต่งเป็นร่ายและโคลง เช่น ลิลิตยวนพ่าย จึงมักเรียกรวม ๆ ว่า “กาพย์กลอน” หรือ “กวีนิพนธ์” หรือ “จินตกวีนิพนธ์”

เกื้อพันธุ์ นาคบุปผา (2530, 11-15) ได้จำแนกประเภทของวรรณคดีไว้ว่าการจำแนกประเภทของวรรณคดีนั้นทำได้หลายแบบ ไม่เป็นการกำหนดที่แน่นอนตายตัว วรรณคดีเรื่องเดียวอาจจะเป็นวรรณคดีได้หลายประเภท โดยทั่วไปแล้ว มีการจำแนกประเภท ดังนี้

1. แยกตามลักษณะคำประพันธ์ ได้วรรณคดี2 ประเภท คือ

1.1 วรรณคดีร้อยแก้ว หมายถึงวรรณคดีที่เขียนด้วยความเรียงธรรมดา วรรณคดีประเภทนี้เกิดขึ้นตั้งแต่สมัยสุโขทัย ในสมัยอยุธยาและธนบุรีไม่ได้รับความนิยมเพิ่งจะมานิยมกันใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์ เมื่อมีการแปลพงศาวดารต่างชาติ แต่ในปัจจุบันวรรณคดีร้อยแก้วได้รับความนิยมอย่างยิ่ง วรรณคดีร้อยแก้ว เช่น ศิลาจารึกหลักที่ 1 ของพ่อขุนรามคำแหง สามก๊ก พระราชพิธีสิบสองเดือน ฯลฯ

1.2 วรรณคดีร้อยกรอง หมายถึงวรรณคดีที่เขียนด้วยคำประพันธ์ชนิดต่าง ๆ เช่น กาพย์ กลอน โคลง ฉันท์ ร่าย และคำประพันธ์ผสมประเภทลิลิต กาพย์ห่อโคลง กาพย์เห่เรือ ฯลฯ

2. แยกตามประโยชน์ของเนื้อหาในวรรณคดีได้ 2ประเภท คือ

2.1 วรรณคดีบริสุทธิ์ คือ วรรณคดีที่เกิดจากความคิดทางอารมณ์สะเทือนใจของผู้แต่งที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อประเทืองอารมณ์ เพื่อความบันเทิงเป็นหลัก มุ่งแสดงออกทางวรรณศิลป์ เช่น วรรณคดีนิราศเกือบทุกเรื่อง วรรณคดีนิทานไม่ได้มุ่งให้ความรู้หรือคติสอนใจโดยตรง เช่น พระอภัยมณี เป็นต้น

2.2 วรรณคดีประยุกต์ หมายถึงวรรณคดีที่มีจุดมุ่งหมายอื่นเป็นหลัก ไม่ได้มุ่งเพื่อประเทืองอารมณ์หรือเป็นเพื่อความบันเทิงโดยตรง แม้ว่าสิ่งเหล่านี้จะมีอยู่ก็เป็นไปเพื่อเสริมจุดมุ่งหมายหลักของวรรณคดีเรื่องนั้น ซึ่งมุ่งแต่งโดยมีจุดมุ่งหมายจำเพาะเจาะจงในทางหนึ่งเป็นหลัก เช่น สั่งสอนให้เกิดความศรัทธา อันได้แก่วรรณคดีทางศาสนาเป็นส่วนใหญ่ เช่น ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก มหาชาติคำหลวง พระมาลัยคำหลวง พระปฐมสมโพธิกถา ไตรภูมิพระร่วง

3. แยกตามเนื้อหา แบ่งได้5 ประเภท คือ

3.1 วรรณคดีนิราศ ได้แก่ วรรณคดีที่พรรณนาการเดินทางประกอบความอาลัยรักของกวีที่มีต่อคนรักซึ่งตนละทิ้งไว้ โดยใช้โวหานิราศ และการเล่นคำ เล่นอักษร ประกอบการพรรณนาความในใจและความรู้สึกนึกคิดอย่างมีวรรณศิลป์ เช่น นิราศอิเหนา นิราศหริภุญไชย นิราศภูเขาทอง

3.2 วรรณคดีเฉลิมพระเกียรติ มักมีเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ โดยมีเนื้อเรื่องเกี่ยวกับการเฉลิมพระเกียรติกษัตริย์ หรือสรรเสริญบุคคลที่มีคุณงามความดีให้แก่ ประเทศชาติ เช่น ลิลิตยวนพ่าย ลิลิตตะเลงพ่าย

3.3 วรรณคดีการละครหรือนาฏวรรณคดี คือวรรณคดีจำพวกที่เป็นบทละครใช้สำหรับแสดงละคร วรรณคดีประเภทนี้มีมากเพราะละครไทยมีมากชนิด แบ่งเป็นละครนอกกับละครใน ละครดึกดำบรรพ์ ละครพันทาง ละครร้อง และละครพูด

3.4 วรรณคดีเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณี คือวรรณคดีที่มุ่งพรรณนาถึงพิธีกรรมหรือประเพณีโดยตรง

3.5 วรรณคดีเกี่ยวกับศาสนา เป็นวรรณคดีที่แสดงหลักธรรมคำสอนคติทางศาสนาความเชื่อเกี่ยวกับศาสนา ความเชื่อเกี่ยวกับศาสดาและแสดงประวัติศาสดา

4. แยกตามหลักฐาน แบ่งวรรณคดีออกเป็น2 ประเภท คือ

4.1 วรรณคดีมุขปาฐะ หมายถึงวรรณคดีที่มิได้บันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร แต่ใช้วิธีจดจำต่อ ๆ กันมา ใช้เล่าหรือขับขานโดยปากเปล่าทำนองนิทาน นิยายพื้นเมือง เป็นเรื่องที่เร้าให้ผู้ฟังเกิดอารมณ์สะเทือนใจ วรรณคดีเหล่านี้เมื่อได้รับความนิยมสืบต่อกันมาเป็นเวลานานก็มักจะมีกวีแต่งเพิ่มเติมให้เด่นขึ้น

4.2 วรรณคดีลายลักษณ์อักษร คือ วรรณคดีที่เขียนบันทึกไว้เป็นตัวหนังสือ เช่น ศิลาจารึกหรือวรรณคดีศาสนาในสมัยโบราณที่จารึกบนใบลาน ในสมัยต่อมานิยมเขียนไว้ในสมุดข่อยหรือที่เรียกสมุดไทย และเมื่อมีการพิมพ์แล้วก็จะมีการพิมพ์เป็นเล่มวรรณคดีลายลักษณ์อักษรที่เก่าที่สุดเท่าที่ปรากฏหลักฐานได้แก่ ศิลาจารึกหลักที่ 1 ของพ่อขุนรามคำแหง

5. แยกตามความคิดหรืออารมณ์ของกวีเป็นหลัก แบ่งวรรณคดีออกเป็น 2 ประเภท

5.1 วรรณคดีที่แสดงความในใจผู้แต่ง คือถ่ายทอดความรู้สึกหรือแนวคิดของกวีออกมาโดยตรง อาจเป็นสิ่งที่แสดงความคิดทางปรัชญา

5.2 วรรณคดีที่ผู้แต่งวางตัวเป็นกลาง คือวรรณคดีที่ผู้แต่งไม่ได้แสดงอารมรณ์ของตัวตนโดยตรง

6. แยกตามลักษณะ แบ่งวรรณคดีออกเป็น2 ประเภทคือ

6.1 วรรณคดีทั่วไป หมายถึง งานเขียนทั้งหมดไม่ว่าจะเป็นงานเขียนลงบนวัสดุชนิดใด แม้แต่เสาหินหรือฐานพระพุทธรูปที่จารึกบนฝาผนังหรือเสาหิน

6.2 วรรณคดีชนิดมีวรรณศิลป์ซึ่งมีลักษณะที่สำคัญที่สุดคือ ความสะเทือนอารมณ์ เพราะเขียนขึ้นอย่างมีศิลปะ ทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์และจินตนาการคล้อยตามได้ เป็นวรรณคดีที่เรียบเรียงถ้อยคำให้เป็นข้อความที่สละสลวย งดงามจับใจผู้อ่าน มีความสมดุลมีเอกภาพเป็นสิ่งที่มีแบบแผนซึ่งเคยมีผู้กำหนดไว้และได้ดัดแปลงให้เหมาะสมยิ่ง ๆ ขึ้นจนเกิดเป็นกฎเกณฑ์

กัลยา สหชาติโกสีย์และคณะ (2554, 4-5) อธิบายเกี่ยวกับประเภทของวรรณคดีได้ดังนี้

ในพระราชกฤษฎีกาจัดตั้งวรรณคดีสโมสร เมื่อวันที่ 23 กรกฎาคม พ.ศ. 2457 ตามความในพระราชกฤษฎีกา ได้แบ่งวรรณคดี ออกเป็น 5 ประเภท ดังนี้

1.กวีนิพนธ์ คือ โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน

2.ละครไทย คือ เรื่องที่แต่งเป็นกลอนแปด มีกำหนดหน้าพาทย์

3.นิทาน คือ เรื่องราวอันผูกขึ้น และแต่งเป็นร้อยแก้ว

4.ละครพูด คือ เรื่องราวที่เขียนขึ้นสำหรับใช้แสดงบนเวที

5.อธิบาย คือ แสดงด้วยศิลปวิทยาหรือกิจการอย่างใดอย่างหนึ่งแต่ถ้านำหนังสือที่มีอยู่มาแบ่งออกเป็นประเภทใหญ่ ๆ ก็จะได้ 3 ประเภท ดังนี้

1) ร้อยแก้ว คือ การเขียนข้อความหรือเรื่องราวที่ไม่กำหนดคณะของคำและไม่บังคับสัมผัส สามารถแบ่งออกเป็น 2 รูปแบบ ดังนี้

1.1) บันเทิงคดี เช่น นิทาน นวนิยาย เป็นต้น

1.2) สารคดี เช่น ประวัติศาสตร์

2) ร้อยกรอง คือ บทประพันธ์ที่แต่งให้มีสัมผัสของคำเชื่อมโยงกัน โดยมี ฉันทลักษณ์ หรือตำราต่าง ๆ ที่กำหนดข้อบังคับไว้ เช่น มี เอก โท เป็นต้น ร้อยกรองสามารถแบ่งรูปแบบออกได้หลายรูปแบบ เช่น คำฉันท์ คำกลอน คำโคลง คำกาพย์ ร่ายยาว เป็นต้น

3) บทละคร คือเรื่องที่แต่งขึ้นสำหรับใช้แสดงบนเวที อาจจะเป็นบทร้อยแก้วหรือบทร้อยกรองเป็นละครแบบดั้งเดิมของไทย หรือที่ได้รับอิทธิพลจากตะวันตกนิยมใช้เป็นบทละครพูด

เตือนใจ พิทักษานุรัตน์ (2542, 15-17)จำแนกประเภทของวรรณคดีไทยให้เป็นหมวดหมู่ดังนี้

การจำแนกประเภทของวรรณคดีไทยนั้นนิยมทำกันในหลายแบบแล้วแต่ว่าผู้จำแนกประเภทจะยึดสิ่งใดเป็นหลักในการจำแนกที่นิยมกันทั่วไป ได้แก่

1. แบ่งตามจุดมุ่งหมายในการแต่ง การแบ่งประเภทของวรรณคดีตามจุดมุ่งหมายในการแต่งจะแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภทคือ

1.1 วรรณคดีบริสุทธิ์ คือ วรรณคดีที่เป็นงานศิลปะโดยไม่ได้มุ่งหวังให้วรรณคดีเกิดประโยชน์ประการใดแก่ผู้อ่านโดยเฉพาะนอกจากจะให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจร่วมกับกวี มุ่งในด้านความบันเทิงและการแสดงออกทางวรรณศิลป์ของผู้แต่งเท่านั้น กล่าวอย่างง่ายๆ คือ วรรณคดีชนิดแท้ๆ นั่นเอง ได้แก่ วรรณคดีนิราศเกือบทุกเรื่องหรือพระอภัยมณี ของสุนทรภู่ เป็นต้น

1.2 วรรณคดีประยุกต์ คือ วรรณคดีที่มีจุดมุ่งหมายในการแต่งประการใดประการหนึ่งผู้แต่งจะแต่งโดยไม่ได้มุ่งความบันเทิงโดยตรงแต่มุ่งประโยชน์อย่างอื่น เช่น สั่งสอนให้เกิดความศรัทธา สดุดีผู้กล้า บันทึกเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ สั่งสอนหรือเพื่อใช้ในการแสดง วรรณคดีประเภทนี้ผู้อ่านอาจได้รับความบันเทิงเป็นสิ่งเสริมด้วย เช่น วรรณคดีสุภาษิต วรรณคดีศาสนาและคำสอน วรรณคดีประวัติศาสตร์ต่าง ๆ เป็นต้น

2. แบ่งตามประวัติของหนังสือ การแบ่งประเภทของวรรณคดีตามประวัติของหนังสือจะแบ่งออกได้เป็น2 ประเภท คือ

2.1วรรณคดีมุขปาฐะ คือ วรรณคดีที่ไม่ได้มีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรแต่เป็นวรรณคดีที่จดจำต่อๆ กันมา โดยการเล่าหรือขับขานปากเปล่า เช่น บทเห่กล่อมเพลงกล่อมเด็ก

2.2วรรณคดีมุขปาฐะ คือ วรรณคดีจารึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรมีหลักฐานเป็นตัวหนังสือ โดยในระยะแรกอาจบันทึกบนหลักศิลา ขีดเขียนบนใบลาน สมุดข่อยและพิมพ์เป็นเล่มอย่างในปัจจุบัน

3. แบ่งตามเนื้อหา การแบ่งตามเนื้อหานั้นแบ่งได้หลายประเภท แล้วแต่การจัดกลุ่มเนื้อหาของวรรณคดี ซึ่งอาจแตกต่างกันออกไปบ้าง เช่น เอมอร ชิตตะโสภณ (2539, 16) จัดแบ่งไว้เป็น 5 ประเภท คือ

3.1 วรรณคดีศาสนา มีเนื้อหาสาระเชิงห้ามมิให้กระทำสิ่งที่ไม่ดีงาม แนะนำเป็นแนวทางแห่งชีวิตเป็นศีลธรรม จริยธรรม ปฏิบัติธรรมและให้ความรู้ด้านชีวประวัติ พงศาวดาร ประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์และภาษาศาสตร์รวมทั้งศาสตร์และวิทยาแขนงอื่น ๆ

3.2 วรรณคดีคำสอน มีเนื้อหาสาระที่มุ่งจะสั่งที่ควรสอนศาสตร์ด้านใดด้านหนึ่ง เช่น ศิลปะ จริยศาสตร์ ปรัชญา เป็นต้น หรือให้ข้อคิดปฏิบัติแก่คนในสังคมไทยขณะนั้น ซึ่งบางครั้งอาจประยุกต์มาใช้ให้เหมาะสมกับปัจจุบันสมัยได้ด้วย

3.3 วรรณคดีนิทาน-นิยาย วรรณคดีประเภทนี้เป็นเรื่องที่แต่งขึ้นมิใช่เรื่องจริง โดยเป็นพฤติกรรมที่เกี่ยวกับความรัก การผจญภัย และความซื่อสัตย์ จงรักภักดีต่อเจ้าขุนมูลนาย ฯลฯ เน้นรสแห่งความบันเทิง บางครั้งคงแนวความคิดในเชิงสามัญสัจธรรม

3.4 บันทึกความทรงจำหรือเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ เป็นเรื่องราวที่ประสงค์จะจดบันทึกไว้เป็นหลักฐาน เช่น เหตุการณ์เด่นทางประวัติศาสตร์ พิธีกรรมเรื่องราวของกษัตริย์ ได้แก่ ศิลาจารึก นางนพมาศ โคลงชะลอพระพุทธไสยาสน์

3.5วรรณคดีแสดงอารมณ์ เป็นงานเขียนที่เกิดจากความรู้สึก และอารมณ์สะเทือนใจของผู้เขียน ได้แก่ เพลงยาว บทเห่ และนิราศ ได้แก่ นิราศหริภุญไชย ทวาทศมาศ กำสรวลศรีปราชญ์ เป็นต้น

รื่นฤทัย สัจจพันธุ์ (2524, 19) จัดประเภทของวรรณคดีตามเนื้อหาไว้ 5 ประเภท ได้แก่

1) วรรณคดีศาสนา เช่น พระมาลัยคำหลวงนันโทปนันสูตรคำหลวง มหาชาติคำหลวง ไตรภูมิพระร่วง กามนิต ฯลฯ

2) วรรณคดีการแสดง ได้แก่ บทละคร บทพากย์โขน บทพากย์หนัง บทเสภา บทมโหรี เช่น อิเหนา รามเกียรติ์ สังข์ทอง ขุนช้างขุนแผน ฯลฯ

3) วรรณคดีนิราศ เช่น กำสรวลโคลงดั้น ทวาทศมาส นิราศนรินทร์ นิราศพระยาตรัง นิราศนครวัด ฯลฯ

4) วรรณคดีประวัติศาสตร์ เช่น ลิลิตยวนพ่าย ลิลิตตะเลงพ่าย สามก๊ก ราชาธิราช ฯลฯ

5) วรรณคดีประเภทนิทาน เช่น พระอภัยมณีคำกลอน นิทานพื้นบ้านต่าง ๆ เป็นต้น

4. แบ่งตามชนิดคำประพันธ์

รื่นฤทัย สัจจพันธ์ (2523, 20) กล่าวถึงการแบ่งประเภทของวรรณคดีตามชนิดคำประพันธ์ ซึ่งเป็นการแบ่งตามหลักวิชาที่ใช้ศึกษากันโดยทั่วไปมี 3 ประเภท คือ

4.1. ร้อยแก้ว วรรณคดีร้อยแก้วแบ่งออกเป็น 2 ประเภทย่อย คือ

4.1.1 สารคดี คือหนังสือที่มีจุดมุ่งหมายให้ความรู้ ข้อเท็จจริง เป็นประการสำคัญ และยังให้ความเพลิดเพลินแก่ผู้อ่านด้วยกลวิธีการเรียบเรียงที่เร้าความสนใจและสำนวนภาษาชวนอ่าน

4.1.2 บันเทิงคดี คือ เรื่องเล่าที่มุ่งให้ความเพลิดเพลินแก้ผู้อ่านเป็นสำคัญ แต่หากว่าผู้อ่านจะได้ข้อคิด คติธรรมอันทำให้เข้าใจชีวิตและสังคมมากขึ้น

4.2. ร้อยกรอง วรรณคดีประเภทร้อยกรองของไทย แบ่งออกเป็นประเภทย่อยๆ อีกหลายวิธี เช่น

4.2.1แบ่งตามชนิดของคำประพันธ์ ได้แก่ กาพย์ กลอน โคลง ฉันท์ ร่าย ลิลิต กลบท เป็นต้น

4.2.2 แบ่งตามวัตถุประสงค์ของการแต่ง ได้แก่

1) เพลงยาว

2) นิราศ

3) บทแสดง

4) บทร้อง

5) บทสุภาษิต

6) บทเล่าเรื่อง

7) บทประกอบพิธีกรรม

4.3. บทละคร บทละครเป็นรูปแบบการแต่งวรรณกรรมอย่างหนึ่ง โดยทั่วไปเป็นการแต่งเพื่อใช้ในการแสดง แต่ก็มีบทละครอีกจำนวนไม่น้อยที่ไม่ได้แต่งขึ้นเพื่อมุ่งหวังจะใช้ในการแสดงโดยเฉพาะ หากแต่เพื่อรักษารูปแบบการแต่งตามธรรมเนียมนิยมที่มีมาแต่โบราณละครของไทยมี 2 ประเภท คือ

4.3.1 ละครรำแบบดำเนินไทยเดิม ได้แก่ บทละครที่ดำเนินเรื่องด้วยศิลปะการร่ายรำ ได้แก่ ละครนอก ละครใน ละครชาตรี และโขน บทละครที่รู้จักกัน ได้แก่ รามเกียรติ์ อิเหนา สังข์ทอง เป็นต้น

4.3.2 ละครที่ดัดแปลงมาจากละครตะวันตก มี 3 ประเภท คือ

1) ละครร้อง คือละครที่ใช้ศิลปะของการขับร้องเพื่อดำเนินเรื่อง

2) ละครพูด เป็นละครที่ดำเนินเรื่องด้วยบทเจรจาของบทละครไม่มีดนตรี ไม่มีการขับร้อง ท่วงทีแสดงเป็นไปตามธรรมชาติ

3) ละครสังคีต เป็นละครที่มีวิธีการดำเนินเรื่องด้วยการพูดและบทร้องที่มีความสำคัญทัดเทียมกัน

จากแนวคิดที่กล่าวมาข้างต้นสรุปได้ว่า วรรณคดีไทยเป็นงานเขียนที่ดีและได้รับยกย่องว่ามีคุณค่าทางด้านวรรณศิลป์ การศึกษาประเภทของวรรณคดีนั้นมีการจำแนกได้หลายหลากประเภท โดยใช้เกณฑ์ในการจำแนกได้แตกต่างกัน เช่น การยึดลักษณะการแต่งเป็นหลัก การแยกตามลักษณะคำประพันธ์ แยกตามประโยชน์ของเนื้อหา แยกตามหลักฐานที่ปรากฏ แยกตามความคิดและอารมณ์ของกวี แยกตามลักษณะและอารมณ์ของกวี แยกตามลักษณะวรรณคดี แยกตามจุดมุ่งหมายในการแต่งและแยกตามชนิดคำประพันธ์ เป็นต้น การศึกษาประเภทในวรรณคดีนั้นผู้ศึกษาจะต้องศึกษาเนื้ออย่างละเอียด ทั้งนี้วรรณคดีเรื่องเดียวอาจจะเป็นวรรณคดีได้หลายประเภทก็ได้

วรรณคดีไทย เรื่อง พระอภัยมณี

จุดมุ่งหมายในการแต่ง

สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่าสุนทรภู่คิดแต่งหนังสือขึ้นเพื่อเลี้ยงตัวในเวลาติดคุกพระพุทธศาสนา และคงจะแต่งทีละเล่มสองเล่มเรื่อยมาเพราะเป็นหนังสือเล่มยาว ต่อมาสุนทรภู่ไปพึ่งพระบารมีของพระองค์เจ้าลักษณานุคุณ (พระเจ้าลูกยาเธอในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว) พระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นหนังสือเรื่องพระอภัยมณีจึงมีรับสั่งให้แต่งถวายอีก สุนทรภู่จึงแต่งเรื่องพระอภัยมณีอีกตอนหนึ่ง แต่ไปค้างอยู่เพียงใดไม่ปรากฏเพราะสุนทรภู่พึ่งพระบารมีพระองค์เจ้าลักษณานุคุณอยู่ได้ประมาณ พ.ศ. 2375 พระองค์เจ้าลักษณานุคุณสิ้นพระชนม์และต่อมากรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ (พระพี่นางของพระองค์เจ้าลักษณานุคุณพระเจ้าลูกยาเธอในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว) ทรงพระเมตตาสุนทรภู่มากอีกพระองค์หนึ่ง เหตุที่ทรงอุปการะสุนทรภู่นั้นกล่าวกันว่า หนังสือเรื่องพระอภัยมณีเป็นที่พอพระหฤทัยทรงเห็นว่าเรื่องแต่งไว้ยังค้างอยู่จึงมีรับสั่งให้แต่งถวายต่อไป สุนทรภู่แต่งเรื่องพระอภัยมณีมาได้ 49 เล่มสมุดไทยจะจบเรื่องในตอนพระอภัยมณีออกบวช แต่กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพมีรับสั่งให้แต่งต่อไปอีก ด้วยเหตุนี้สุนทรภู่จึงต้องคิดเรื่องพระอภัยมณี (สมเด็จพระบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2513, 38)

จากข้อความดังกล่าวจะเห็นได้ว่า เรื่องพระอภัยมณี สุนทรภู่แต่งขึ้นโดยมีจุดมุ่งหมายในการแต่งอยู่ 2 ประการคือ 1) แต่งเพื่อขายหาเลี้ยงชีพตนในยามที่ตกทุกข์ได้ยาก 2) แต่งถวายเจ้านายที่อุปการะ ได้แก่ พระองค์เจ้าลักษณานุคุณ และพระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ ส่วนตอนใดจะแต่งเพื่อเลี้ยงชีพ หรือตอนใดแต่งเพื่อถวายเจ้านายนั้นไม่มีหลักฐานแน่ชัด

ระยะเวลาในการแต่ง

การศึกษาวรรณคดีนั้นหากเราจะสืบค้นให้รู้ เวลาในการเขียนเรื่องของกวีคนใดคนหนึ่งโดย เฉพาะเรื่องที่เป็นนิยายย่อมเป็นประโยชน์อย่างมาก เพราะจะทำให้เข้าใจเนื้อเรื่องวรรณคดีเรื่องนั้น ๆ ได้อย่างละเอียดลึกซึ้ง และยังทำให้เห็นความคิดอ่านของสังคมในขณะนั้นด้วย เพราะตามปกติกวีหรือนักปราชญ์ย่อมอดไม่ได้ที่จะนำพฤติการณ์ต่าง ๆ ซึ่งแวดล้อมตนอยู่มาใส่ไว้ในบทประพันธ์ของตน (เปลื้อง ณ นคร, 2506, 502)

จันทร์จิรายุวัฒน์ รัชนี (2499, 147-149) กล่าวว่า “ในระหว่างที่สุนทรภู่ติดคุกในรัชกาลที่ 2 ได้เริ่มแต่งนิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณีนับตั้งแต่ต้นเรื่อง ส่วนเรื่องตั้งแต่เกาะแก้วพิสดารเป็นเรื่องที่แต่งขึ้นในรัชกาลที่ 3 ระหว่างบวช”

เปลื้อง ณ นคร (2506, 602) กล่าวว่า “การสันนิษฐานเวลาแต่งนี้ ไม่มีทางอื่นนอกจากอนุมานได้จากข้อความต่าง ๆ ในนิพนธ์ของสุนทรภู่ ถึงแม้จะมีคำบอกเล่าของผู้มีอายุที่ได้ฟังต่อ ๆ

กันมา เช่นว่าเรื่องพระอภัยมณีนี้กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงชักชวนให้สุนทรภู่แต่งก็หาหลักฐานอื่นมาสนับสนุนไม่ได้ นิพนธ์ของสุนทรภู่ที่กล่าวถึงเรื่องพระอภัยมณีในบทเห่กับเรื่องรำพันพิลาป ในเรื่องรำพันพิลาปได้ออกชื่อพระอภัยมณีไว้สองสามแห่งพอจะสรุปได้ว่า สุนทรภู่คงจะแต่งเรื่องพระอภัยมณีในปี พ.ศ. 2371"

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่า สุนทรภู่น่าจะแต่งเรื่องพระอภัยมณีเมื่อคราวจำคุกในรัชกาลที่ 2 เหตุด้วยเมื่อสุนทรภู่ได้เป็นขุนสุนทรโวหารแล้วครั้งหนึ่งกำลังเมาสุราไปหามารดา มารดาว่ากล่าวกลับทำร้ายมารดา จึงถูกรับสั่งให้เอาตัวไปไว้ในคุก (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2513, 18)

ธนิต อยู่โพธิ์ (อ้างถึงใน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2513, 18) ได้กล่าวแย้งพระมติของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพว่า "เข้าใจว่าคงจะแต่งหนังสือเรื่องใดเรื่องหนึ่งขายเป็นอาชีพ แต่คงไม่ใช่เรื่องพระอภัยมณี เพราะเรื่องพระอภัยมณีนั้นเข้าใจว่าสุนทรภู่เริ่มแต่งในรัชกาลที่ 3"

สรุปได้ว่า ระยะเวลาในการแต่งเรื่องพระอภัยมณียังมีข้อถกเถียงกันถึงเวลาที่แน่นอนในการแต่งอยู่หลายกระแส แต่พอจะสรุปได้ว่า สุนทรภู่เริ่มแต่งเรื่องพระอภัยมณีตอนต้นๆ รัชกาลที่ 2 แต่เรื่องส่วนใหญ่แต่งต่อในสมัยรัชกาลที่ 3 และแต่งจบตอนพระอภัยมณีออกบวชในสมัยรัชกาลที่ 4 ส่วนจะแต่งตอนไหนระยะใดไม่มีหลักฐานปรากฏ

ที่มาของเรื่องพระอภัยมณี

จากการศึกษาเรื่องที่มาของพระอภัยมณีสามารถสรุปสาระสำคัญเกี่ยวกับที่มาของวรรณคดี

ประจักษ์ ประภาพิทยากร (2529, 49) กล่าวว่า "สุนทรภู่เริ่มแต่งพระอภัยมณีเมื่อครั้งต้องโทษในรัชกาลที่ 2 เพราะดื่มสุราแล้วทะเลาะกับญาติผู้ใหญ่ สุนทรภู่จึงแต่งเรื่องพระอภัยมณีขึ้นเพื่อต้องการขายเอาเงิน แล้วยังมีความประสงค์ที่จะหวังในพระมหากรุณาธิคุณพระราชทานอภัยโทษจึงให้ตัวเองและใช้ชื่อหนังสือว่า "พระอภัยมณี" มีคำว่า "อภัย" ก็เพราะต้องการพระมหากรุณาธิคุณจากสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเรื่องนี้จะจริงหรือเท็จอย่างไรไม่ทราบได้เป็นเรื่องเล่ามาไม่ทราบแหล่งที่มา"

จากข้อความดังกล่าวจะเห็นได้ว่าเป็นจริงได้เพราะท่านผู้รู้ส่วนมากลงความเห็นว่า สุนทรภู่แต่งพระอภัยมณีในคุก ดังนั้นเมื่อสุนทรภู่แต่งพระอภัยมณีในคุกใหม่ ๆ นั้นคงจะยังไม่ได้รับพระราชทานอภัยโทษทันที

ส่วน เจือ สตะเวทิน (2501, 114) กล่าวว่า "สุนทรภู่ตั้งชื่อเรื่องพระอภัยมณีจากเหตุที่สมเด็จฯ กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงให้อภัยสุนทรภู่คือ สมเด็จฯ กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

ทรงถือว่า สุนทรภู่เป็นกวีเมื่อจะเข้าเฝ้าพระองค์เมื่อใดก็ทรงอนุญาตเสมอ สุนทรภู่จึงให้ชื่อผลงานนี้ว่า พระอภัยมณี”

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ (อ้างใน ทศพร วงศ์รัตน์, 2550, 3) กล่าวว่า “เรื่องพระอภัยมณี สุนทรภู่ตั้งใจแต่งโดยประณีตทั้งตัวเรื่อง ถ้อยคำและสำนวนส่วนตัวเรื่องนั้นพยายามตรวจตราหาเรื่องราวที่ปรากฏอยู่ในหนังสือต่าง ๆ บ้าง เรื่องที่รู้โดยผู้อื่นบอกเล่าบ้าง เอามาตริตรองเลือกคัดประดิษฐ์แต่งต่อ ประกอบกับความคิดของสุนทรภู่เอง เช่น เรื่องอาหรับราตรี ซึ่งสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงพบนั้น มีหลายแห่งเป็นต้นว่า ที่สุนทรภู่คิดให้พระอภัยมณีชำนาญในการเป่าปี่ ซึ่งแปลกใจจากวีรบุรุษในหนังสือเรื่องอื่น ๆ นั้น ก็มีเค้ามูลอยู่ในหนังสือพงศาวดารจีนเรื่องไซ่ฮั่น” และ “ที่สุนทรภู่แต่งหนังสือเรื่องพระอภัยมณีท่านบอกไว้อย่างชัดเจนว่าเป็นเรื่องแต่งเล่นคือ มิได้มีประสงค์ที่จะให้ใครเชื่อว่าเป็นความจริงอย่างในพงศาวดาร”

สรุปได้ว่า สุนทรภู่น่าจะสร้างงานจากความรู้ทางประวัติศาสตร์เรื่องในสมุดภาพไตรภูมิ เหตุการณ์บ้านเมือง และคนแวดล้อมส่วนใหญ่ในกรุงเทพฯ ในสมัยนั้นตลอดจนความรู้รอบตัวของตนมาแต่งเป็นเรื่องพระอภัยมณี

เรื่องย่อพระอภัยมณี

พระอภัยมณีกับศรีสุวรรณเป็นโอรสของท้าวสุทัศน์เจ้าเมืองรัตนา พระอภัยมณีไปเรียนเป่าปี่ ศรีสุวรรณเรียนกระบี่กระบอง ท้าวสุทัศน์โกรธมากที่ไปเรียนวิชาไม่สมศักดิ์ศรีของกษัตริย์จึงไล่ออกจากบ้านเมือง ทั้งสองจึงรอนแรมมาพบพราหมณ์สามคนในป่า พระอภัยมณีเป่าปี่จนทุกคนหลับสนิท นางผีเสื้อสมุทรได้ยินเสียงปี่ของพระอภัยมณีจึงตามเสียงมาพบก็นึกรักจึงอุ้มพระอภัยมณีเข้าไปอยู่ด้วยในถ้ำ จนกระทั่งมีบุตรชื่อ สินสมุทร สินสมุทรมีร่างกายเป็นมนุษย์แต่มีนัยน์ตาเป็นสีแดงและมีเขี้ยวเหมือนยักษ์ นางผีเสื้อสมุทรได้ขังพระอภัยมณีและสินสมุทรไว้ในถ้ำส่วนตนเองเป็นฝ่ายหาอาหารมาเลี้ยง

วันหนึ่งขณะที่นางผีเสื้อสมุทรออกไปหาอาหาร สินสมุทรซึ่งมีพละกำลังมหาศาลได้ผลักก้อนหินที่ปิดปากถ้ำหนีออกไปเที่ยว แล้วจับเงือกมาให้พ่อดู เหงือกขอชีวิตโดยจะพาสองพ่อลูกหนีไปเกาะแก้วพิสดารซึ่งเป็นที่พำนักของโยคี วันต่อมาพระอภัยมณีออกอุบายให้นางผีเสื้อสมุทรขึ้นไปบนภูเขา แล้วสองพ่อลูกก็ขี่หลังเหงือกสองผัวเมียโดยมีเหงือกลูกสาวชื่อ นางสุวรรณมัจฉาติดตามมาด้วย เมื่อถึงเกาะแก้วพิสดารนางผีเสื้อสมุทรก็ตามมาทันจึงจับเหงือกผัวเมียกิน นางผีเสื้อสมุทรไม่สามารถเข้าใกล้เกาะแก้วพิสดารได้ด้วยเพราะฤทธิ์อาคมของโยคีคุ้มครองอยู่ นางสุวรรณมัจฉาต้องหลบหลีกนางผีเสื้อสมุทรไปอยู่ที่แอ่งน้ำในถ้ำบนเกาะและได้อยู่กินกับ พระอภัยมณีจนมีบุตรชื่อสุดสาคร

เมื่อศรีสุวรรณและพราหมณ์ทั้งสามฟื้นจากมนต์วิเศษไม่พบพระอภัยมณีจึงออกติดตามหาจนถึงเมืองรมจักรซึ่งกำลังมีศึก ศรีสุวรรณอาสารบจนชนะศึกจึงได้อภิเษกกับนางเกษราราชธิดาของเจ้าเมืองรมจักรจนมีธิดาชื่อ นางอรุณรัศมี เจ้าเมืองผลึกและพระธิดาชื่อนางสุวรรณมาลีซึ่งเป็นคู่หมั้นของอุศเรนโอรสเจ้าเมืองลังกาออกเที่ยวทะเลถูกพายุพัดไปติดอยู่เกาะแก้วพิสดารหลังพายุสงบพระอภัยมณีและสินสมุทรจึงขอโดยสารเรือกลับเมืองด้วย เมื่อนางผีเสื้อสมุทรรู้ข่าวจึงออกติดตามและบันดาลให้เกิดพายุจนเรือแตก เจ้าเมืองผลึกตาย

สินสมุทรและนางสุวรรณมาลีหนีไปทางหนึ่ง พระอภัยมณีหนีไปทางหนึ่ง ในที่สุดพระอภัยมณีจึงจำใจเป่าปี่ให้นางผีเสื้อสมุทรอกแตกตายและร่างกลายเป็นหิน สินสมุทรพานางสุวรรณมาลีหนีไปอาศัยอยู่เกาะแห่งหนึ่ง มีเรือโจรฝรั่งมาพบเข้าจึงรับคนทั้งสองไปด้วย วันหนึ่งนายโจรจะเข้ามาปลุกปล้ำนางสุวรรณมาลี สินสมุทรจึงฆ่านายโจรแล้วคุมเรือโจรสลัดเดินทางต่อไปจนถึงเมืองรมจักรได้พบกับพระเจ้าอาศรีสุวรรณจึงช่วยกันออกติดตามหาพระอภัยมณีโดยมีนางอรุณรัศมีคอยติดตามไป

ฝ่ายอุศเรนรู้ข่าวเรื่องคู่หมั้นเรือแตกก็จัดเรือออกตามหาระหว่างทางก็รับพระอภัยมณีลงเรือไปด้วยตนมาพบกับเรือของสินสมุทร พระอภัยมณีให้สินสมุทรคืนนางสุวรรณมาลีให้เพราะเห็นแก่บุญคุณของอุศเรนที่เคยช่วยเหลือตน สินสมุทรไม่ยอมเพราะอยากได้นางสุวรรณมาลีเป็นแม่ จึงรบกัน สินสมุทรจับอุศเรนได้แต่พระอภัยมณีขอชีวิตอุศเรนไว้ สินสมุทรจึงปล่อยอุศเรนกลับเมืองลังกา

นางมณฑาดีใจมากที่นางสุวรรณมาลีธิดารอดตายกลับมาจึงอภิเษกนางสุวรรณมาลีกับพระอภัยมณีมีธิดาฝาแฝดชื่อ สร้อยสุวรรณและจันทร์สุดา อุศเรนเมื่อได้ข่าวพระอภัยมณีกับสุวรรณมาลีก็โกรธแค้นมากจึงจัดทัพออกไปรบเมืองผลึก ในระหว่างสงครามเจ้าเมืองลังกาบิดาของอุศเรนเสียชีวิตในสนามรบอุศเรนแค้นจนอกแตกตาย นางละเวงน้องสาวของอุศเรนได้ขึ้นครองเมืองแทนนางละเวงให้ช่างวาดรูปนางแล้วใส่ยาเสน่ห์ลงไปในรูปวาดแล้วให้ฑูตถือหนังสือไปตามเมืองต่าง ๆ พร้อมทั้งประกาศว่า ผู้ใดที่สามารถฆ่าพระอภัยมณีได้จะอภิเษกสมรสกับนางและได้ครองเมืองลังกาพระอภัยมณีจับข้าศึกแล้วยึดรูปนางมาได้ เวทมนตร์ในรูปนั้นทำให้พระอภัยมณีหลงใหลจึงล้ม

กล่าวถึง สุดสาครโอรสของพระอภัยมณีกับนางสุวรรณมัจฉา สุดสาครเป็นเด็กแข็งแกร่งมีพลังมหาศาลและได้ศึกษาศิลปะวิทยาต่าง ๆ จากโยคีจนแกร่งกล้า เมื่อสุดสาครอายุครบ 3 ขวบ โยคีได้เสกหวายวิเศษและสอนให้ไปจับม้ามังกร สุดสาครสามารถจับได้ โยคีจึงเล่าเรื่องพ่อและบวชเป็นโยคีน้อย ขี่ม้ามังกรและถือไม้เท้ากายสิทธิ์ออกติดตามหาพ่อ สุดสาครต้องผจญภัยกับภูมิผีปีศาจมากมาย แต่ก็สามารถต่อสู้ได้จนพบชีเปลือยเฒ่าเจ้าเล่ห์หลอกผลักสุดสาครจนตกเหวและขโมยไม้เท้ากายสิทธิ์ไป โยคีช่วยสุดสาครขึ้นจากเหว ก่อนสอนว่า อย่าได้ไว้ใจใครง่าย ๆ ม้ามังกร

สุดสาครมายังเมืองการะเวกพบชีเปลือยนอนหลับอยู่จึงแย่งไม้เท้ากายสิทธิ์กลับคืน ทหารเมืองการะเวกจับตัวชีเปลือยนำไปให้พระสุริโยทัยเจ้าเมืองการะเวก แต่สุดสาครขอชีวิตชีเปลือยไว้เจ้าเมืองการะเวกนึกรักสุดสาครจึงเลี้ยงไว้เป็นบุตรอีกคนหนึ่ง สุดสาครจึงเป็นเพื่อนเล่นกับธิดาและโอรสเจ้าเมืองการะเวก คือ เสาวคนธ์กับหัสไชยเป็นเวลาถึง 10 ปี

เมื่อสุดสาครอายุได้ 13ปี จึงกราบลาพระสุริโยทัยเพื่อออกตามหาพ่อ เสาวคนธ์และหัสไชยขอตามไปด้วย เมื่อทั้งสามเดินทางไปถึงเมืองผลึกพบกองทัพล้อมเมืองอยู่ สุดสาครจึงส่งข่าวเข้าไปในเมือง นางสุวรรณมาลีจึงขอให้สุดสาครช่วยกันศึกไว้ก่อนระหว่างรอสินสมุทรและศรีสุวรรณยกทัพมาช่วย ส่วนพระอภัยมณีก็ป่วยยังไม่ได้สติเพราะลุ่มหลงรูปนางละเวง สินสมุทรเห็นปี่กับแหวนของสุดสาครจึงรู้ว่าเป็นอนุชาซึ่งเกิดจากนางสุวรรณมัจฉา สินสมุทรเข้าไปขโมยรูปนางละเวงมาทำลาย พระอภัยมณีจึงฟื้นคืนสติ

ศรีสุวรรณ สินสมุทร สุดสาครช่วยพระอภัยมณีแต่พ่ายต่อกรุงลังกา สุดสาครจึงพาเสาวคนธ์และหัสไชยกลับกรุงการะเวก พระอภัยมณี ศรีสุวรรณ และสินสมุทรยกทัพไปรบเมืองลังกาต่อ นางละเวงวัณพารู้ข่าวจึงสร้างเมืองเตรียมรับศึกริมทะเล นางมีตราราหูประจำตัวจึงทำให้เสียงปี่ของพระอภัยมณีไม่สามารถทำร้ายนางได้ นางเขียนสาส์นถึงพระอภัยมณีให้ออกมารบกันตัวต่อตัว เพื่อไม่ให้เสียไพร่พล แต่พระอภัยมณีกลับเกี้ยวพาราสีนาง นางจึงเขียนสาส์นใส่ยาเสน่ห์ให้ทหารนำไปให้พระอภัยมณี พระอภัยมณีต้องยาสั่งจึงหลงใหลถูกจับตัวเข้ากรุงลังกา นางละเวงวัณพาให้พี่เลี้ยงยั่วยวน ศรีสุวรรณและสินสมุทร สามกษัตริย์หลงเสน่ห์สาวเมืองลังกาไม่คิดกลับเมือง พราหมณ์ทั้งสามซึ่งติดตามมาจึงแจ้งข่าวให้นางสุวรรณมาลีทราบ นางสุวรรณมาลีและพระธิดาแฝดรีบจัดทัพไปตามเมืองลังกา พร้อมทั้งแจ้งให้นางเกษราและสุดสาครทราบ นางเกษรา นางอรุณรัศมี ท้าวทศวงศ์ สุดสาคร และหัสไชยจัดทัพตามไปช่วยรบ สุดสาครหลงเสน่ห์สาวลังกาในนั้นอีกคน เสาวคนธ์และอาจารย์ทิศาปาโมกข์จึงตามไปช่วย

สังฆราชยุให้นางละเวงใช้อุบายหลอกล่อให้กษัตริย์และเจ้าชายต่าง ๆ รบกับวงศ์ญาติของตนเอง อาจารย์จากทิศาปาโมกข์จึงทำพิธีบูชาโยคีที่เกาะแก้วพิสดารขอให้มาช่วย โยคีเทศนาสั่งสอนกษัตริย์และไพร่พลให้ยึดมั่นในธรรมและละตัณหาต่าง ๆ ทุกคนต่างเข้าใจกัน นางละเวงพาทุกคนชมเมืองและไปดูเพชรพลอย ซึ่งออกดอกสวยงาม เสาวคนธ์ขอโคตรเพชรเมืองลังกา นางละเวงก็ยกให้เป็นเหตุให้สังฆราชโกรธมากเพราะเป็นเพชรคู่เมืองลังกา เสาวคนธ์นำไปฝังไว้ในภูเขานอกเมืองการะเวก

พอหลังจากที่ศึกสงบพระอภัยมณีจัดงานอภิเษกสมรสระหว่างสินสมุทรกับนางอรุณรัศมี สุดสาครกับเสาวคนธ์ แต่เสาวคนธ์หนีไปบวชเป็นชีชื่อ อัศนี เพราะแค้นที่สุดสาครไปหลงเสน่ห์

สาวลังกา พระอัคนีเดินทางไปถึงเมืองวาหุโลมวิสัยเจ้าเมืองยกเมืองให้ครอง สุดสาครตามมาพบจึงอยู่ด้วยกันที่เมืองวาหุโลมวิสัย

ต่อมานางละเวงคลอดบุตรชื่อ มังคลา พี่เลี้ยงทั้งหลายก็คลอดบุตร บุตรศรีสุวรรณชื่อ วลายุดา บุตรสินสมุทรชื่อ วายุพัฒน์ บุตรสุดสาครชื่อ หัสกัน เมื่อมังคลาอายุได้ 15 ปี นางละเวงวัณฬาได้มอบเมืองลังกาให้ปกครอง สังฆราชยุให้นางละเวงวัณฬาขอโคตรเพชรคืนแต่นางละเวงวัณฬาไม่ยอม สังฆราชจึงยุมังคลาให้จัดการปกครองใหม่ โดยตั้งวลายุดาเป็นอุปราชฝ่ายหน้าวายุพัฒน์และหัสกันเป็นอุปราชซ้ายขวา

เจ้ากรุงรัตนาสิ้นพระชนม์ ลูกหลานพากันไปปลงศพ มังคลาเห็นเป็นโอกาสดีจึงจัดทัพยกไปเมืองการะเวกแย่งเอาโคตรเพชรคืนมาและจับชาวเมืองมาด้วยนับพันคน พระสุริโยทัยจึงแจ้งไปยังเมืองผลึกหัสไชยทราบข่าวจึงกลับเมืองการะเวก

มังคลาให้ฝังโคตรเพชรไว้ที่เมืองลังกา นางละเวงรู้เรื่องราวก็เขียนจดหมายไปห้ามแต่มังคลาไม่เชื่อกลับให้วลายุดายกทัพไปรมจักร จับท้าวทศวงศ์และมเหสีไปให้วายุพัฒน์กับหัสกันไปเมืองผลึกจับนางสุวรรณมาลีและธิดาแฝดไปขังไว้ที่ด่านดงตาล หัสไชย เสาวคนธ์และสุดสาครรู้เรื่องข่าวต่างก็ยกทัพมารบ นางละเวงเห็นว่ามังคลาทำเกินกว่าเหตุจึงไปเชิญกษัตริย์ทั้งหลายที่ถูกจับมาที่ วังลังกา

พระอภัยมณี ศรีสุวรรณ สินสมุทรจัดการพระศพท้าวสุทัศน์เสร็จก็รีบเดินทางมายังกรุงลังกาจึงเกิดศึกระหว่างรุ่นพ่อกับรุ่นลูก ในที่สุดทัพมังคลาก็แตกมังคลาหนีไปได้ พระอภัยมณีจับวลายุดากับวายุพัฒน์ได้ รอนางละเวงตัดสิน แต่มีผู้วิเศษสามคนมาช่วยให้หนีไป เสร็จศึกแล้วพระอภัยมณีถามหัสไชยว่าต้องการสิ่งใด หัสไชยตอบว่าต้องการสร้อยสุวรรณ จันทร์สุดาพระอภัยมณีจึงตกลงยกนางทั้งสองให้หัสไชย พระอภัยมณี นางสุวรรณมาลีและนางละเวงพากันออกบวช สินสมุทรครองเมืองผลึก สุดสาครครองเมืองลังกา หัสไชยครองเมืองการะเวก ศรีสุวรรณกลับไปครองเมืองรมจักร ทั้งหมดจึงมีความสงบสุขตั้งแต่นั้นมา (สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร, 2549, 17)

คุณค่าแห่งวรรณคดี เรื่อง พระอภัยมณี

เรื่องพระอภัยมณีนั้น จัดเป็นวรรณคดีที่ได้รับการยกย่องจากวรรณคดีสโมสรในรัชกาลที่ 6 ว่าเป็นยอดของวรรณคดีประเภทนิทานคำกลอน คุณค่าของวรรณคดีของสุนทรภู่นั้นพอจะกล่าวกว้าง ๆ ได้ 3 ประการ คือ คุณค่าทางด้านความงามของรูปแบบ คุณค่าทางด้านความรู้ และคุณค่าทางด้านความคิด

1. คุณค่าความงามของรูปแบบ

1.1 คำที่เลือกสรรใช้ สุนทรภู่ชอบใช้คำที่เข้าใจง่าย หรือคำธรรมดา ๆ ที่ชาวบ้านใช้กันแต่คำที่ท่านใช้นั้นก็มิใช่คำพื้น ๆ หากแต่เป็นคำที่สุนทรภู่เลือกสรรแล้วว่ามีความหมายเข้มข้นลึกซึ้งสะเทือนอารมณ์ ยกตัวอย่างเช่น ในตอนที่พระอภัยมณีจับอุศเรนได้ ดังนี้

จึงสุนทรอ่อนหวานชาญฉลาด เราเหมือนญาติกันดอกน้องอย่าหมองศรี
เมื่อแรกเริ่มเดิมก็ได้เป็นไมตรี เจ้ากับพี่เล่าก็รักกันนานครัน
มาขัดข้องหมองหมางเพราะนางหนึ่ง จนได้ถึงรบสู้เป็นคู่ขัน
อันวิสัยในพิภพแม้นรบกัน ก็หมายมั่นจะใคร่ได้ชัยชนะ

(สุนทรภู่, 2514, 1228)

1.2 เสียงเสนาะ บทร้อยกรองของสุนทรภู่มีเสียงเสนาะดุจเสียงของดนตรีที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะเพียบพร้อมด้วยสัมผัส ลีลาจังหวะ การเลียนเสียงธรรมชาติและการเล่นคำสัมผัสลีลาจังหวะ สุนทรภู่เล่นทั้งเสียงสัมผัสสระและสัมผัสพยัญชนะ รวมทั้งจัดช่วงจังหวะอย่างเหมาะเจาะจึงทำให้บทร้อยกรองของท่านมีความไพเราะมาก เช่น

หนาวน้ำค้างพร่างพรมจะห่มเสื้อ พออุ่นเนื้อนอนสนิทพิสมัย
ถึงลมว่าวหนาวยิ่งจะผิงไฟ แต่หนาวใจจำกลั้นทุกวันคืน
แม้มีคู่ชูชิดสนิทนุ่ม เหมือนห่อหุ้มผ้าทิพย์สักสิบผืน
หอมบุปผามาลัยไม่ยั่งยืน ไม่ชูชื่นเช่นรสพจนมาน

(สุนทรภู่, 2514, 1228)

การเลียนเสียงธรรมชาติ สุนทรภู่สามารถสอดใส่คำที่มีเสียงเลียนธรรมชาติไว้ในบทร้อยกรองของท่านได้อย่างเหมาะสม ทำให้ผู้อ่านเข้าถึงการพรรณนาในตอนนั้น ๆ มากยิ่งขึ้น เช่น

ต้อยตะริดติดตี่เจ้าพี่เอ๋ย จะละเลยเร่ร่อนไปนอนไหน
แอ้อีแอ่สร้อยฟ้าสุมาลัย แม้นเด็ดได้แล้วไม่ร้างไม่ห่างเชย

(สุนทรภู่, 2514, 1228)

การเล่นคำ สุนทรภู่เล่นคำในบทร้อยกรองของท่านหลายแบบทั้งซ้ำคำ ซ้ำความและซ้ำอักษรซึ่งทำให้เกิดเสียงเสนาะและความหมายลึกซึ้ง เช่น

หนึ่งผู้รู้อักษรกาพย์กลอนกล่าว เรียบเรียงราวเรื่องความตามวิสัย
รู้กฎหมายฝ่ายขุนนางฝ่ายข้างใน รู้พิชัยสงครามตามกระทรวง
รู้ตั้งค่ายหลายชั้นป้องกันศึก รู้ตื้นลึกและคะเนทะเลหลวง
รู้แปลความตามภาษาทั้งปวง รู้ล่อลวงราวีให้มีชัย
(สุนทรภู่, 2514, 1228)

1.3 ความหมายลึกซึ้งกินใจ สุนทรภู่มีกลวิธีการแต่งบทร้อยกรองที่สามารถทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกซาบซึ้งประทับใจ หรือเกิดอารมณ์ความรู้สึก ประสบการณ์ทางสุนทรียะหลายประการ เช่น การใช้กวีโวหาร การสร้างภาพพจน์ การเสนอความคิดอันแยบคายการสะท้อนความรู้สึกและการสร้างบรรยากาศ เป็นต้น

การใช้กวีโวหาร มีทั้งการใช้อุปมาอุปไมย การใช้สัญลักษณ์และการกล่าวเกินจริง ดังนี้

ม้วยดินสิ้นฟ้ามหาสมุทร ไม่สิ้นสุดความรักสมัครสมาน
แม้เกิดในใต้หล้าสุธาธาร ขอพบพานพิศวาสไม่คลาดคลา
แม้เนื้อเย็นเป็นห้วงมหรรณพ พี่ขอพบศรีสวัสดิ์เป็นมัจฉา
แม้เป็นบัวตัวพี่เป็นภุมรา เชยผกาโกสุมปทุมทอง
(สุนทรภู่, 2514, 1228)

การสร้างภาพพจน์ สุนทรภู่ใช้ทั้งวิธีพรรณนาอย่างตรงไปตรงมาและให้เห็นนาฏการดังนี้

ยิ่งปั่นป่วนรวนเรเสน่ห์รัก สุดจะหักวิญญาเหมือนบ้าหลัง
อุดตลุดผุดทะลึ่งขึ้นตึงดัง โดดกำลังโลดโผนโจนกระโจม
ชุลมุนหมุนกลมดังลมพัด กอดกระหวัดอุ้มองค์พระทรงโฉม
กลับกระโดดลงน้ำเสียงต่ำโครม กระทุ่มโถมถีบดำไปถ้ำทอง
ครั้งถึงแท่นแผ่นผาศิลาลาด แสนสวาทเปรมปรีดิ์ไม่มีสอง
ค่อยวางองค์ลงบนเตียงเคียงประคอง ทำกระหยิ่มยิ้มย่องด้วยยินดี
(สุนทรภู่, 2514, 1228)

การเสนอความคิด สุนทรภู่เสนอความคิดที่แยบคาย แปลกใหม่และแสดงภูมิปัญญาของท่านไว้ในบทร้อยกรองเกือบตลอดเวลา ดังจะยกตัวอย่างเช่น

เหมือนอิเหนาเผาเมืองเรื่องยังมี เรายังดีกว่าอิเหนาสักเท่าใด
มเหสีขี้หึงเหมือนหนึ่งเสือ จะฉีกเนื้อน้องกินเหมือนชิ้นหมู
การนินทากาเลเหมือนเทน้ำ เหมือนชอกช้ำเหมือนเอามีดลงขีดหิน
อันเป็นหญิงชิงคู่เขาชูชื่น เหมือนกล้ำกลืนของสำลักมักสะอึก

(สุนทรภู่, 2514, 1228)

การสะท้อนความรู้สึกและการสร้างบรรยากาศ การที่สุนทรภู่แต่งกลอนจากความรู้สึกที่แท้จริงนั้นได้สะเทือนออกมาให้เห็นอย่างชัดเจน เช่น

พระโหยหวนครวญเพลงวังเวงจิต ให้คนคิดถึงถิ่นถวิลหวัง
ว่าจากเรือนเหมือนนกที่จากรัง อยู่ข้างหลังก็จะแลชะแง้คอย
ถึงยามค่ำย่ำฆ้องจะร้องไห้ ร่ำพิไรรัญจวนหวนละห้อย
โอ้ยามดึกดาวเคลื่อนเดือนก็คล้อย น้ำค้างย้อยเย็นฉ่ำในอัมพร

(สุนทรภู่, 2514, 1228)

1.4 ความงามของเนื้อหา

วรรณกรรมของสุนทรภู่มีเนื้อหาที่ชวนให้น่าติดตาม เนื่องจากท่านมีศิลปะในการสร้างเรื่อง วรรณคดีเรื่องพระอภัยมณีมีความงามด้านเนื้อหาดังนี้ คือ

1) จุดสำคัญของเรื่อง เรื่องพระอภัยมณีมีจุดสำคัญอยู่ที่ กิเลส ตัณหาของคน สุนทรภู่ต้องการแสดงปรัชญาทางพุทธศาสนาที่ว่า กิเลส ตัณหา อันได้แก่ความอยากมี อยากเป็น ความไม่อยากมี ไม่อยากเป็น และความทะยานอยากในกามคุณทั้งห้าเหล่านี้เป็นสาเหตุแห่งความทุกข์และความยุ่งยากทั้งมวล เมื่อมนุษย์สามารถดับกิเลสตัณหาลงเสียได้แล้ว ความสุขความสงบและสันติภาพก็จะกลับคืนมา การที่สุนทรภู่นำพุทธปรัชญามาเป็นจุดสำคัญของเรื่องเช่นนี้ นับว่าตรงกับความรู้สึกนึกคิดของชาวพุทธทั้งมวล เท่ากับเป็นการย้ำพุทธภาษิตที่ว่า “ความสุขอื่นใดที่ยิ่งกว่าความสงบเป็นไม่มี” นั้นอย่างหนักแน่น

2) โครงเรื่องและการดำเนินเรื่อง พระอภัยมณีมีโครงเรื่องและการดำเนินเรื่องที่แปลกใหม่และน่าสนใจกว่านิทานเรื่องก่อน ๆ กล่าวคือ แทนที่จะดำเนินเรื่องแบบ “จักรๆ วงศ์ ๆ” สุนทรภู่ก็กำหนดเค้าโครงเรื่องขึ้นใหม่และดำเนินเรื่องอย่างสร้างความสนใจอยู่ตลอดเวลา แล้วก็

ค่อยๆ คลี่คลายเรื่องไปตามลำดับอย่างมีประสิทธิภาพจนเรื่องจบลงในที่สุด แม้ว่าเนื้อเรื่องพระอภัยมณีจะมีความยาวมากซึ่งประกอบด้วยโครงเรื่องย่อย ๆ หลายเรื่อง แต่โครงเรื่องย่อยเหล่านี้ก็มีความหมายต่อโครงเรื่องใหญ่และมีความสัมพันธ์กันเป็นอย่างดี
เหตุการณ์ต่าง ๆ ในเรื่องเกี่ยวเนื่องกันประดุจลูกโซ่ จากเรื่องเล็กไปสู่เรื่องใหญ่อย่างมีเอกภาพ นอกจากนี้ยังถือว่าสุนทรภู่ใช้เหตุประจวบเหมาะได้อย่างดี เพราะมีจุดมุ่งหมายในการใช้อยู่ทุกตอน ทั้งนี้เพื่อให้พฤติกรรมของตัวละครสำคัญ ๆ ได้ยุติลงเสียหลังจากที่ได้ต่อสู้กันอย่างโชกโชน และสุนทรภู่ได้ให้โยคีแสดงธรรมะไว้ในตอนนี้เป็นการปิดเรื่องอย่างงดงามอีกด้วย

3) ตัวละคร สุนทรภู่สร้างตัวละครในเรื่องพระอภัยมณีไว้อย่างน่าสนใจคือสามารถวาดตัวละครให้มีลักษณะเด่นประจำตัว ซึ่งแปลกแตกต่างจากนิทานเรื่องอื่น ๆ ไว้ว่าจะเป็นตัวเอกฝ่ายชาย (พระอภัยมณี สินสมุทร สุดสาคร) ตัวเอกฝ่ายหญิง (นางสุวรรณมาลี นางละเวง นางเสาวคนธ์) และตัวละครที่เป็นอมนุษย์ (นางผีเสื้อ นางเงือก ซีเปลือย) นอกจากนี้สุนทรภู่ยังมีความประณีตในการเชื่อมโยงตัวละครเหล่านี้เข้าด้วยกันโดยสัมพันธ์กับเนื้อเรื่องและฉากจึงทำให้เรื่องพระอภัยมณีได้รับความนิยมจากผู้อ่านอย่างยิ่งตลอดมา

4) ฉาก สุนทรภู่แต่งเรื่องพระอภัยมณีอย่างน่าสนใจและให้รายละเอียดเกี่ยวกับฉากเป็นอันมาก ซึ่งต่างกับนิทานไทยหลายเรื่องที่เวลาและสถานที่หรือฉากเกือบจะไม่มีความหมายเกี่ยวข้องต่อการดำเนินเรื่องแต่อย่างใดเลย สุนทรภู่กำหนดให้บ้านเมืองต่าง ๆ มีสถานที่ตั้งแน่นอน การเดินทางจากเมืองหนึ่งไปอีกเมืองหนึ่งจะต้องผ่านสถานที่สำคัญ ๆ อะไรบ้าง และระยะทางจากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่งเป็นเท่าใดก็ได้บรรยายไว้อย่างถูกต้องแม่นยำ จนกระทั่งมีผู้เขียนแผนที่แสดงที่ตั้งและสภาพภูมิศาสตร์ของเมืองต่าง ๆ ได้เกือบครบถ้วนไม่ว่าจะเป็นเมืองรัตนา เมืองรมจักร เมืองผลึก เมืองการะเวก เมืองลังกา เมืองวาหุโลม เกาะแก้วพิสดาร เกาะนางผีเสื้อ เกาะกาวิน ฯลฯ เช่นนี้ทำให้เรื่องพระอภัยมณีมีความสมจริงมากยิ่งขึ้น ฉากของเรื่องพระอภัยมณีแปลกแตกต่างไปจากนิทานไทยทั่ว ๆ ไปอีกอย่างหนึ่งก็คือ แทนที่สุนทรภู่จะใช้ฉากป่าหรือฉากบนพื้นดิน กลับใช้ทะเลเป็นฉากสำคัญ เหตุการณ์ต่าง ๆ ส่วนใหญ่เกิดขึ้นในท้องทะเล ตัวละครสำคัญ ๆ ที่เกิดขึ้นที่ทะเลและเมืองต่าง ๆ ก็ตั้งอยู่ใกล้ทะเลหรือกลางทะเลทั้งสิ้น เรือเป็นพาหนะสำคัญในการไปมาหาสู่หรือติดต่อกัน ฉะนั้นการชมธรรมชาติในนิทานเรื่องนี้จึงแทนที่จะเป็นชมนมชมไม้ก็กลับกลายเป็นชมปลาชมสมุทรเกือบทั้งสิ้น

5) จินตนาการที่แปลกใหม่ เรื่องพระอภัยมณีมีความแปลกใหม่อีกหลายประการ ซึ่งถือได้ว่าเกิดจากจินตนาการของสุนทรภู่ เช่น ความใหญ่โตมโหฬารของเรือโจรสุหรั่ง สำเภาสะเทินน้ำทะเทินบกของพราหมณ์โมรา ฝนเทียมของพราหมณ์สานน เป็นต้น

1.5 คุณค่าทางด้านความรู้

1) ความรู้เกี่ยวกับคติชาวบ้าน

ความเชื่อเรื่องฤกษ์ยาม เช่นเชื่อว่าวันสี่ค่ำเป็นวันดีสำหรับการลาสิกขาบท และเดือนสี่ขึ้นสิบห้าค่ำเป็นฤกษ์ครองเมือง เช่น

ฤกษ์วันนี้สี่ค่ำเป็นอำมฤก *ใครบวชสึกสิ้นวิบัติปัถไหม*
ฝ่ายฝรั่งสังฆราชพระบาทหลวง *ลงเลขดวงลักษณ์จันทร์ดูชันษา*
จึงว่าเดือนสี่ฤกษ์เบิกราชา *ขึ้นสิบห้าค่ำนั้นเป็นวันดี*
(สุนทรภู่, 2514, 1228)

ความเชื่อเรื่องวัยเบญจเพส สุนทรภู่กล่าวถึงเคราะห์กรรมของคนวัยนี้ไว้ว่า

ชันษาย่างเข้ายี่สิบสี่เศษ *เบญจเพสจึงต้องตกระหกระเหิน*
อังคารเข้าเสาร์ทับแทบยับเยิน *ให้บังเอิญพลัดพระภัสดา*
(สุนทรภู่, 2514, 1228)

นิทานชาวบ้าน ปรากฏอยู่ในตอนพระโยคีได้เล่าเรื่องเมืองจมให้สุดสาครฟัง ดังนี้

โยคีครูเฒ่าจึงเล่าเรื่อง *นี่คือเมืองท้าวปักกาภาษาไสย*
เพราะพรากพระโคคมจึงจมไป *เห็นแต่ใบเสมามาช้านาน*
เมื่อแรกล่มสมเพชพวกมนุษย์ *มาม้วยมุดมรณาหนักหนาหลาน*
พลไพร่ไม่น้อยสักร้อยล้าน *อดอาหารหิวตายจึงร้ายแรง*
(สุนทรภู่, 2514, 1228)

2) ความรู้เกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรม

การแต่งกาย ให้ความรู้เรื่องการแต่งกายของกษัตริย์ไว้ค่อนข้างละเอียดกล่าวถึงการแต่งกาย เช่น การแต่งกายของสินสมุทรเมื่อเดินทางไปเยี่ยมพระอัยกาที่เมืองรัตนา ดังนี้

พลางมุ่นเกล้าเมาลีให้พี่น้อง *นุ่งยกทองเทพนมดูคมขำ*
เข็มขัดเพชรเจ็ดกระหรัดคาดประจำ *ลูกปะหล่ำลงยาราชาวดี*
ทองพระกรซ้อนนวมสวมพระหัตถ์ *เนาวรัตน์ราคาค่ากรุงศรี*

สังวาลแววแก้วเก็จเพชรมณี *ผูกวลีลายลอยล้วนพลอยเพชร*
ธำมรงค์ทรงรายพรายพระหัตถ์ *แจ่มจำรัสรุ้งแววล้วนแก้วเก็จ*
กรรณเจียกจรช้อนกุดั่นกัลเม็ด *ใส่เกือกเพชรเพทายริมรายคลอง*
(สุนทรภู่, 2514, 1228)

พิธีกรรม เช่น ในตอนอภิเษกสุดสาครกับนางเสาวคนธ์ ดังนี้

ได้เวลาฟ้าร้องตีฆ้องฤกษ์ *พฤฒาเฒ่าเข้าเบิกขวัญบายศรี*
บัณเฑาะดังกังวานขานดนตรี *พวกโหรตีฆ้องโห่ก้องโกลา*
ปุโรหิตติดแว่นวิเชียรเทียน *จุดเพลิงเวียนวนซ้ายไปฝ่ายขวา*
โหมพิณพาทย์ฆาตฆ้องก้องโกลา *แตรฝรั่งมังค่ากลองมลายู*
(สุนทรภู่, 2514, 1228)

3) ความรู้เกี่ยวกับสภาพบ้านเมืองและสังคม

การละเล่นและมหรสพต่าง ๆ ปรากฏอยู่ในตอนสินสมุทรแต่งงานกับนางอรุณรัศมี ดังนี้

ป้อมโถงโรงโขนเมืองรมจักร *ขึ้นเล่นชักรอกเวียนเหาะเหียนหัน*
เป็นอินองค์ทรงพระยาเอราวัณ *ค่อยขึ้นคันศรศาสตร์พรหมาสเมียง*
บทพระลักษณ์ศักดาป้องหน้าแหงน *คนพากย์แทนทำชะม้อยชดช้อยเสียง*
อินทรชิตฤทธิรงค์เอี้ยวองค์เอียง *วางศรเปรี้ยงเสียงดังกำลังแรง*
(สุนทรภู่, 2514, 1228)

การปกครองและสงคราม สุนทรภู่ได้บันทึกไว้ในตอนเมืองการะเวกถูกเผาว่า

พอทัพหน้ามาถึงวังไม่ยั้งหยุด *ขึ้นฝั่งจุดเพลิงไหม้เหมือนใจหาย*
ตีกลองศึกครึกครื้นปืนประกาย *พังทลายตึกกว้านเผาบ้านเมือง*
พวกทัพหลังคั่งคับช่วยทัพหน้า *เที่ยวจุดไฟไหม้หลังคาติดฝาเฝือง*
เสียงโผงผางโพลงพลุ่งไฟรุ่งเรือง *ชาวบ้านเมืองวุ่นวิ่งเป็นสิงคลี*
(สุนทรภู่, 2514, 1228)

คุณค่าทางด้านแง่ความคิดวรรณกรรมเรื่องพระอภัยมณีของสุนทรภู่ให้คุณค่าทางด้านแง่ความคิดเพราะสุนทรภู่ได้สอดแทรกข้อคิด ปรัชญา คติชีวิตและธรรมดาธรรมชาติของ

มนุษย์ไว้เสมอในรูปของสำนวนโวหารและสุภาษิต ความคิดเหล่านี้ล้วนแต่คมคายและเกือบไม่มีข้อใดเลยที่พ้นสมัย ยิ่งไปกว่านั้นข้อคิดบางอย่างของท่านเป็นชนวนของความคิดที่ผิดแผกแตกต่างกันออกไปอีกด้วย ตัวอย่างเช่น ข้อคิดที่ว่า “รู้อะไรไม่สู้รู้วิชา รู้รักษาตัวรอดเป็นยอดดี” ซึ่งเป็นที่วิพากษ์วิจารณ์กันอย่างกว้างขวางตลอดมา ฉะนั้นการอ่านวรรณกรรมของสุนทรภู่ นอกจากจะได้คุณค่าด้านอื่นดังกล่าวมาแล้วยังได้คุณค่าทางด้านส่งเสริมพลังความคิดอีกด้วย ยกตัวอย่างเช่น

แล้วสอนว่าอย่าไว้ใจมนุษย์ มันแสนสุดลึกล้ำเหลือกำหนด
ถึงเถาวัลย์พันเกี่ยวที่เลี้ยวลด ก็ไม่คดเหมือนหนึ่งในน้ำใจคน

มนุษย์นี้ที่รักมีสองสถาน บิดรมารดารักมักเป็นผล
ที่พึ่งหนึ่งพึ่งได้แต่กายตน เกิดเป็นคนคิดเห็นจึงเจรจา

(สุนทรภู่, 2514, 1228)

จากตัวอย่างที่ยกมาทั้งหมดนี้จะเห็นว่า ข้อคิดของสุนทรภู่นอกจากจะชี้ความเป็นไปและธรรมชาติของมนุษย์แล้วข้อคิดเหล่านี้ยังเป็นสิ่งที่ช่วยปลอบใจคนได้เป็นอย่างดี ซึ่งบางทีสุนทรภู่อาจจะใช้เป็นเครื่องปลอบใจตัวท่านเองมาแล้วก็ได้ ด้วยเหตุนี้จึงต้องนับว่าวรรณคดีของสุนทรภู่มี คุณค่าทางด้านความงามของรูปแบบ คุณค่าทางด้านความรู้ และคุณค่าทางด้านความคิดครบทุกประการ (ประทีบวาทิกทินกร, 2553, 119)

แนวคิดด้านหลักธรรมคำสอน

พระพุทธศาสนามองเห็นว่า มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ หากธรรมชาติถูกทำลายมนุษย์จะไม่สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ เมื่อมนุษย์เบียดเบียนธรรมชาติก็เท่ากับมนุษย์เบียดเบียนตัวเอง และเนื่องจากธรรมชาติคือ ผู้ละทิ้งธรรม ก็คือผู้ละทิ้งธรรมชาติ เมื่อมนุษย์ละทิ้งธรรมคือ ถอยห่างจากธรรมหรือทำลายธรรมชาติ ธรรมชาติย่อมทำลายมนุษย์เช่นกัน หลักธรรมต่าง ๆ ตลอดจนหลักธรรมเพื่อเสริมความดีงามของชีวิตและสังคม กล่าวได้ว่า เป็นวิชาความรู้พื้นฐานสำหรับการดำรงชีวิตของมนุษย์ที่แฝงจิตวิทยา หลักการพัฒนาตน ตลอดจนหลักมนุษยสัมพันธ์ ซึ่งมีคุณค่าควรแก่การนำไปประพฤติปฏิบัติเพื่อเพิ่มคุณภาพชีวิตของบุคคลได้ เพราะเมื่อบุคคลสามารถควบคุมพฤติกรรมให้เรียบร้อยทั้งกาย วาจา ใจ คือ รู้จักการครองตนในทางที่ถูกต้อง เหมาะสม รวมถึง การรู้จักปฏิบัติตนต่อบุคคลอื่น ๆ ด้วยดีก็ย่อมจะส่งผลต่อสังคมด้วย เนื่องจากการไม่เบียดเบียนไม่ประพฤติผิดทำนองคลองธรรมต่อกันก็จะทำให้สังคมสุขได้ระดับหนึ่ง (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2533, 146)

ความหมายของหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา

หลักธรรม หมายถึง คุณธรรมที่ประพฤติปฏิบัติอย่างยิ่งยวด (บารมี 10) ปฏิปทาอันยวดยิ่ง คุณธรรมที่ประพฤติปฏิบัติอย่างยิ่งยวด คือ ความดีที่บำเพ็ญอย่างพิเศษ เพื่อบรรลุเป้าหมายอันสูงสุด เช่น ความเป็นพระพุทธเจ้าและความเป็นมหาสาวก

พุทธทาสภิกขุ (2506, 8) กล่าวถึง ความหมายของคำว่า ธรรม ไว้ว่า หมายถึง สิ่งทั้งปวง ไม่ยกเว้นสิ่งใดหมดและถือว่าทุกสิ่งเป็นธรรมชาติ ไม่ว่าสิ่งที่เป็นธรรมดาหรือผิดธรรมดา ที่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่งหรือ ไม่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่งก็ตาม ที่หมุนเวียนเปลี่ยนแปลงหรือไม่หมุนเวียนเปลี่ยนแปลงก็ตาม ความหมายว่า ทั้งหมดนับตั้งแต่สิ่งที่ไม่มีค่าลงไปจนถึงสิ่งที่มีค่า จนกระทั่งความนึกคิด การกระทำจนกระทั่งผลของการกระทำที่มีมรรคผลนิพพานเป็นที่สุด เหล่านี้เรียกว่า ธรรม คำเดียวเท่านั้นและเสมอกันหมด

ชูชีพ ปุญญานุภาพ (2537, 66) กล่าวว่า พระพุทธศาสนาสอนให้บุคคลรู้จักพึ่งตนเองในการประกอบคุณงามความดี ในการยกระดับชีวิตของตนให้สูงขึ้นและด้วยหลักธรรมหรือหลักการที่ว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ซึ่งเรียกว่า กฎแห่งกรรม ทำให้ชาวต่างชาติหันมานิยมนับถือมากขึ้น

เพ็ญศรี กาญจโนมัย (2529, 122-125) แสดงให้เห็นถึงแนวคิดที่ว่า พุทธศาสนาประยุกต์สามารถแก้ไขปัญหาสังคมได้ด้วยการใช้หลักธรรมทั้งในการแก้ไขปัญหาด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ด้านคุณภาพชีวิตตลอดจนปัญหาต่าง ๆ ได้

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) (2539, 68) กล่าวถึงความสำคัญของพระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาประจำชาติว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาของประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศเป็นแกนนำและเป็นรากฐานสำคัญของวัฒนธรรมไทยเป็นศูนย์รวมจิตใจ ทำให้เกิดความสามัคคีในหมู่ชนชาวไทย เป็นหลักการที่ช่วยดำรงรักษาเสรีภาพในการนับถือศาสนาเป็นสถาบันคู่ชาติไทย สอดคล้องกับลักษณะของชาติไทยและเป็นแหล่งของดีที่มีค่าที่ชนชาติไทยมอบให้แก่อารยะธรรมโลก ซึ่งคุณค่าและหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาทำให้เป็นที่นิยมนับถือมิใช่เฉพาะคนไทยเท่านั้น

ดลพัฒน์ ยศธร (2542, 87) เห็นว่า การที่เราจะเข้าถึงหลักธรรมนั้น เราต้องเข้าใจกฎของความเปลี่ยนแปลง เข้าใจกฎของชีวิตว่า สิ่งต่าง ๆ เปลี่ยนแปลงไปเป็นกระแสไม่เที่ยงย่อมเปลี่ยนแปรผันไปตามอารมณ์ได้ทุกเมื่อ ในขณะที่มีปัญหาเราต้องควบคุมสถานการณ์ เมื่อรู้จุดเกิดของปัญหาก็จะแก้ปัญหาได้และทำอะไรให้ดีขึ้นแต่ต้องไม่ประมาท เพราะสิ่งต่าง ๆ เปลี่ยนแปลงได้ เมื่อเกิดความทุกข์ เราหนีทุกข์ไม่พ้น แต่ทุกข์เป็นสิ่งที่เรารู้ว่ามันเป็นทุกข์ การเผชิญปัญหาทำให้ชีวิตแกร่งและชีวิตที่ไม่มีปัญหาเลยนั้นเป็นไปไม่ได้ การที่เราไม่ยึดมั่นในตัวตนก็เพื่อทำให้เป็นคนที่ไม่

มีความเห็นแก่ตัว เพราะความเห็นแก่ตัวทำให้เกิดปัญหา การเข้าใจชีวิตมากขึ้นหรือเรียกว่า ใช้ชีวิตอย่างผู้มีปัญญา ซึ่งเป็นชีวิตที่ประเสริฐที่สุด

จากแนวคิดที่ได้กล่าวมาข้างต้นสรุปได้ว่า หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนามีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของคนไทย และสังคมไทยเป็นอย่างมาก การปฏิบัติตนตามหลักธรรมที่ถูกที่ชอบประกอบด้วยเหตุผล รู้และเข้าใจตามความเป็นจริง ซึ่งเป็นการรู้และเข้าใจธรรมชาติที่เป็นอยู่ หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาจึงเป็นเครื่องมือสำหรับพัฒนาชีวิตและสังคมของมนุษย์ได้ แต่ต้องทำความเข้าใจและปฏิบัติตนตามอย่างแท้จริง ทั้งนี้ย่อมขึ้นอยู่กับระดับความสามารถระดับประโยชน์ที่บุคคลตั้งความประสงค์ไว้

บารมีในพระพุทธศาสนา

ความหมายของคำว่า บารมี นี้ปรากฏอยู่หลายแห่ง ทั้งในคัมภีร์อรรถกถาหรือหนังสือรุ่นใหม่ที่ท่านผู้รู้ได้แต่งไว้ เช่น พจนานุกรมหรือหนังสืออื่นใดที่เกี่ยวกับพุทธศาสนา ดังนี้

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ (2515, 232-235) ทรงอธิบายว่า บารมีนั้นพระอาจารย์แสดงว่า พระพุทธเจ้าเมื่อยังไม่ตรัสรู้ยังเป็นพระโพธิสัตว์อยู่ได้ทรงบำเพ็ญพระบารมีมาโดยลำดับจนในที่สุดได้บำเพ็ญพระบารมีอย่างสูงสุดก็ได้บรรลุปรมัตถประโยชน์ ประโยชน์อย่างยิ่ง ศัพท์ว่า ปารมี หรือเรียกในภาษาไทยว่า บารมี ท่านว่ามาจากคำศัพท์ว่า “ปรม” ที่แปลว่าอย่างยิ่งหรือยิ่งคงมุ่งถึงทางไป หมายความว่า ดำเนินไปในทางดียิ่งขึ้นไปโดยลำดับ

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี (2524, 89-92) ได้ทรงศึกษาเรื่อง ทศบารีในพระพุทธศาสนาเถรวาท ทรงอธิบายสรุปไว้ดังนี้

1.คำว่า บารมี มาจากคำศัพท์คือ ปรม แปลว่า ผู้เป็นเลิศหรือภาวะหรือการกระทำของผู้เป็นเลิศ บารมี แปลว่า ความเป็นเลิศ ความเต็ม หรือความสมบูรณ์แบบ (Perfection) คุณธรรม 10 ประการ ที่นำไปสู่ความเป็นพระพุทธเจ้า ได้แก่

1.1 ทานบารมี

1.2 ศีลบารมี

1.3เนกขัมมบารมี

1.4 ปัญญาบารมี

1.5 วิริยบารมี

1.6 ขันติบารมี

1.7 สัจจบารมี

1.8 อธิษฐานบารมี

1.9 เมตตาบารมี

1.10 อุเบกขาบารมี

2. บารมี แปลว่า ธิดาของพระปรมะ หรือธิดาของผู้เป็นเลิศ คือ ธิดาของพระพุทธเจ้า

3. บารมี หมายถึง ธรรมมีคุณอย่างยิ่ง ซึ่งแสดงว่า นอกจากท่านทรงเห็นว่า ปารมี มาจากคำว่า ปรม แล้ว ยังทรงรับความหมายของคำว่า บารมี ว่าธรรมเครื่องถึงฝั่ง

4. บารมี แปลว่า คุณสมบัติที่พึงยินดีก่อน กล่าวคือ พึงยินดีในการบำเพ็ญบารมีก่อนแล้วจึงบรรลุพระโพธิญาณ

5. บารมี ในพระไตรปิฎก หมายถึง บารมีในทิฐธรรม คือ ทรงย้ำธรรมปฏิบัติในปัจจุบันไม่ใช่การสะสมจากอดีต หรือรอที่จะได้รับผลในอนาคตเป็นเรื่องที่ทำในปัจจุบันให้ผลในปัจจุบันจะสังเกตได้ว่า ข้อธรรมที่จะช่วยให้บรรลุบารมีที่กล่าวในมัชฌิมนิกายเป็นธรรมที่ปฏิบัติได้ในโลกนี้คือ โลกที่สัมผัสได้ด้วยอายตนะ โลกที่เห็นได้ด้วยตาในสคารวสูตร ได้แจกแจงธรรมปฏิบัติถึงขั้นตอนที่พระองค์ได้ปฏิบัติจนบรรลุพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ

6. บารมี ในคัมภีร์มหานิเทศ หมายถึง ลักษณะภาษาและเนื้อหาแต่งขึ้นภายหลังการสังคายนาครั้งที่หนึ่ง แต่ได้จัดรวมไว้ในพระไตรปิฎก คัมภีร์ได้ใช้คำว่า บารมี ในความว่าเป็นเลิศในเรื่องใดเรื่องหนึ่งตามขั้นตอนของการปฏิบัติ หรือ สิ่งที่บุคคลผู้นั้นเป็นผู้มีอำนาจเต็ม บรรลุบารมีในศีล สมาธิ ปัญญา และวิมุตติ อันเป็นของพระอริยะ

7. บารมีในคัมภีร์อุปทาน พุทธวงศ์และจริยาปิฎก หมายถึง คุณธรรมหลายอย่างที่พระโพธิสัตว์พึงบำเพ็ญเพื่อนำไปสู่การบรรลุพระโพธิญาณเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นหนทางไปสู่ผลสุดท้าย คือ พระโพธิญาณและหนทางนี้ไม่ใช่หนทางที่ใครจะปฏิบัติก็ได้แต่เป็นหนทางเฉพาะพระโพธิสัตว์

8.เมื่อดูตามความลึกซึ้งของความหมายของคำว่า บารมี แล้วเห็นได้ว่า ส่วนที่กล่าวถึงบารมีในคัมภีร์อุปทานนั้นมีมาก่อน คัมภีร์พุทธวงศ์รจนาเป็นอันดับต่อมาและคัมภีร์จริยาปิฎกเป็นอันดับสุดท้าย ลักษณะนี้สอดคล้องกับการจัดเรียงลำดับคัมภีร์ทั้ง 3ในขุททกนิกาย กล่าวคือ อุปทานจัดเป็นลำดับที่ 14 พุทธวงศ์ ลำดับที่ 15และจริยปิฎกลำดับที่ 16 เป็นลำดับสุดท้าย

9. บารมี ในคัมภีร์ปกรณ์พิเศษและอรรถกถา หมายถึง ความเป็นเลิศ ความเต็มเปี่ยมหรือคุณสมบัติถึงเกณฑ์สมบูรณ์ แปลว่า สุดยอดของคุณธรรมแต่ละเรื่องและในอรรถกถาซึ่งกล่าวถึง คำว่า บารมี ได้อธิบายความหมายตามแนวพระสูตรและคัมภีร์นั้นคือ ความเป็นเลิศที่สุดในระดับต่าง ๆ จึงหมายเฉพาะความรู้สูงสุดหรือสิ่งที่เลิศที่สุดคือ การดับอาสวกิเลสถึงนิพพาน

10. บารมี ในคัมภีร์ชาตกัฏฐกถา หมายถึง คัมภีร์หนึ่งของพระสูตรในขุททกนิกาย ชาดกเป็นแต่คาถาเรื่องสั้น ๆ แสดงข้อสอนใจทางธรรมด้านต่าง ๆ ไม่มีเรื่องราวแสดงที่มาของคาถานั้น ๆ ทั้งไม่กล่าวถึงว่าเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับชาติก่อนของพระพุทธเจ้า หรือกล่าวถึงการบำเพ็ญบารมีใด ๆ

ทั้งสิ้น ต่อมาเมื่อพระพุทธโฆษาจารย์ รจนาชาตกัฏฐกถา ท่านได้เริ่มอธิบายด้วยนิทานกถาซึ่งแบ่งออกเป็น 3 ตอนคือ

10.1ทูเรนิทาน เล่าเรื่องตั้งแต่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญบามีในสมัยพระพุทธเจ้าทีปังกรจนจุติจากพระชาติที่เป็นพระเวสสันดรและบังเกิดเป็นเทวดาในสวรรค์ชั้นดุสิต

10.2อวิทูเรนิทาน แสดงเรื่องตั้งแต่พระโพธิสัตว์จุติจากดุสิตเทวโลกจนกระทั่งตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า

10.3 สันติเกนิทาน เป็นเรื่องตรัสรู้จนปรินิพพาน

11. บารมี ในคัมภีร์พุทธศาสนาในประเทศไทย หมายถึง คุณธรรม 10ประการที่บุคคล (พระโพธิสัตว์) บำเพ็ญเต็มบริบูรณ์แล้วจักบรรลุพระโพธิญาณเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ราชบัณฑิตยสถาน (2546, 625) อธิบายว่า บารมี หมายถึง คุณความดีที่ควรบำเพ็ญมี 10 อย่าง คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ (การออกจากกาม คือ การบวช) ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจุ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา เรียกว่า ทศบารมี คุณความดีที่ได้บำเพ็ญมา คุณสมบัติที่ทำให้ยิ่งใหญ่ เช่น บนพระบารมี พระบารมีปกเกล้าฯ พ่ายแพ้แก่บารมี

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) (2546, 239 - 240) ได้กล่าวสรุปว่า บารมี ที่องค์สมเด็จทรงให้เราสร้างให้เต็มก็คือ สร้างกำลังใจปลูกฝังกำลังใจให้เต็มครบถ้วนบริบูรณ์ บารมีในขั้นต้นกระทำด้วยจิตอย่างอ่อนเป็นขั้นพระบารมี เมื่อจิตดำรงบารมีมีขั้นกลางได้ เรียกว่า พระอุปบารมี และเมื่อจิตดำรงบารมีขึ้นถึงที่สุดเลย เรียกว่า พระปรมัตถบารมี หรือบารมี 30 ทัศ หรือมีศัพท์เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า พระสมติงสบารมี หมายถึง พระบารมีสามสิบถ้วน ซึ่งเป็นธรรมพิเศษหมวดหนึ่งมีชื่อว่า พุทธกรณธรรมเป็นธรรมพิเศษที่กระทำให้ได้เป็นสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ที่ต้องการจะเป็นพระพุทธเจ้าต้องบำเพ็ญธรรมหมวดนี้หรือมีชื่อหนึ่งเรียกว่า โพธิปริปาจนธรรม คือ ธรรมสำหรับพระพุทธภูมิหรือชาวพุทธเราทั่วไปเรียกว่า พระบารมี หมายถึง ธรรมที่นำไปให้ถึงฝั่ง คือ พระนิพพาน

จากความหมายที่อธิบายมาข้างต้นที่กล่าวถึงบารมี จึงสรุปได้ว่า บารมีนั้นเป็นคุณธรรมที่ควรบำเพ็ญ เพื่อข้ามไปสู่ความหลุดพ้นจากโลกียวิสัยเป็นคุณธรรมหรือคุณสมบัติของ ผู้ได้บำเพ็ญความดีมาโดยตลอดและเป็นระดับชั้นของภูมิธรรมที่มีอยู่ในจิตของบุคคลนั้น ๆ อีกทั้งได้มีส่วนใกล้ชิดกับวิถีชีวิตของคนไทย อันจะเห็นได้จากความนิยมในศิลปวัฒนธรรมและความคิดเรื่องบารมีตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ได้เป็นสองแนวคือ ความคิดในด้านพระพุทธศาสนาโดยตรง และอิทธิพลต่อวัฒนธรรม ศรัทธาความเชื่อของคนไทย

หลักธรรมทศบารมี 10 ประการ

มีผู้ให้ความหมายเกี่ยวกับทศบารมีหลักธรรม 10 ประการ ไว้หลายท่าน ดังนี้คำว่า ทศบารมี หมายถึง การปฏิบัติให้เต็มเมื่อเต็มแล้วก็ต้องเต็มจริง ๆ เป็นอันว่าถ้าบารมีทั้ง 10 ประการนี้เต็มครบถ้วนบริบูรณ์ ที่เรียกว่า ปรมัตถบารมี ถ้าหากว่าบารมีทั้ง 10 ประการนี้เป็นปรมัตถบารมี (คำว่า ปรมัตถบารมี หมายความว่า มีอารมณ์ทรงสูงอย่างยิ่ง คำว่า อย่างยิ่งก็หมายความว่า ไม่เคลื่อนไป อารมณ์ที่มีอาการตรงกันข้ามไม่เกิดขึ้นกับจิตใจของเรา) ถ้าทุกสิ่งทุกอย่างนี้ครบถ้วนบริบูรณ์ทุกท่านก็เป็นพระอริยเจ้าขั้นพระอรหันตผล

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรพระยาวชิรญาณวโรรส (2539, 260) อธิบายว่า ทศบารมีหลักธรรม 10 ประการ ได้แก่ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) (2548) อธิบายสรุปว่า บารมีหรือทศบารมี 10 ประการ ได้แก่ 1) ทาน การให้โดยไม่หวังผล 2) ศีล การรักษาศีลให้เป็นปกติ 3) เนกขัมมะ การถือบวช 4) ปัญญา ความรู้ 5) วิริยะ ความเพียร 6) ขันติ ความอดทนอดกลั้น 7) สัจจ ความตั้งใจจริงเอาจริง จริงใจ 8) อธิษฐาน ความตั้งใจ มั่นเปลี่ยนแปลง 9) เมตตา ความรักด้วยความปราณี 10) อุเบกขา ความวางเฉย ไว้ ดังนี้

1. ทาน หมายถึง การให้ การแบ่งปัน การเสียสละ การเอื้อเฟื้อ หรืออีกความหมายหนึ่งคือ วัตถุที่พึงให้ ทาน ที่แปลว่า การให้ การแบ่งปัน การเสียสละ การเอื้อเฟื้อ หมายถึง การให้ทานด้วยจิตใจที่ดีงาม มุ่งเพื่อบูชาพระคุณ เช่นที่ทำให้แก่บิดามารดา ถวายแก่พระสงฆ์ เป็นต้น บ้างมุ่งเพื่อสงเคราะห์ เช่น ที่ให้แก่คนตกทุกข์ได้ยาก ให้แก่คนทั่วไปด้วยความกรุณาสงสารบ้างมี 2 แบบ คือ อามิสทาน คือ การให้วัตถุสิ่งของและธรรมทานคือ การให้ธรรม ทาน ที่แปลว่า วัตถุที่พึงให้ย่อมาจาก ทานวัตถุ หมายถึง สิ่งของสำหรับให้สำหรับเสียสละให้ผู้อื่น ได้แก่ สิ่งของที่ถวายพระ สิ่งของที่ควรนำไปให้เพื่อตอบแทนบุญคุณแก่ผู้มีพระคุณ เช่น พ่อแม่ ครู อาจารย์ ญาติผู้ใหญ่ เรียกว่า ไทยทานบ้าง ไทยธรรมบ้าง มี 10 อย่าง ได้แก่ อาหาร น้ำ เครื่องนุ่งห่ม ยานพาหนะ มาลัยและดอกไม้ ของหอม (ธูปเทียน) เครื่องลูบไล้ (สบู่ เป็นต้น) ที่นอน ที่อยู่อาศัย และประทีป (ไฟหรือไฟฟ้า) การให้ทานวัตถุ 10 อย่างนี้มีผลอานิสงส์มากเพราะเป็นสิ่งที่ให้ประโยชน์อย่างเดียว ไม่มีโทษ ไม่มีพิษภัยแก่ผู้รับ การเลือกของที่จะให้บัณฑิตสรรเสริญด้วยจิตใจที่ดีงาม ทานเป็นบุญอย่างหนึ่งเรียกว่า ทานมัย คือ บุญที่เกิดจากการให้เป็นสังคหวัตถุคือ เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจกันไว้ได้ และเป็นบ่อเกิดแห่งบารมีที่เรียกว่า ทานบารมี

2. ศีล แปลได้หลายความหมาย ซึ่งในอรรถกถา นิยมให้ความหมายว่า สีลนะ แล้วให้คำจำกัดความไว้ 2 ประการ คือ

2.1 สมาทานำ การสำรวมกาย วาจาไว้เรียบร้อยดี

2.2 อุปธารณ์ รองรับการทำบุญชั้นสูงกว่าศีลขึ้นไป ได้แก่ รองรับการรักษาธุดงค์ การเจริญสมาธิ การเจริญวิปัสสนา

กล่าวโดยสรุป ศีล หมายถึง ความประพฤติดีทางกาย และวาจา การรักษากายและวาจาให้เรียบร้อย ข้อปฏิบัติสำหรับควบคุมกายและวาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงาม การรักษาปกติตามระเบียบวินัย ปกติมารยาทที่สะอาดปราศจากโทษ ข้อปฏิบัติในการเว้นจากความชั่ว ข้อปฏิบัติในการฝึกหัดกายวาจาให้ดียิ่งขึ้น ความสุจริตทางกาย วาจา และอาชีพ และยังมักใช้เป็นคำเรียกอย่างง่ายสำหรับคำว่า อธิศีลสิกขา ศีลเป็นเครื่องเหนี่ยวรั้งทั้งปวงและปกป้องตัวเองจากความเสื่อมทั้งหลายและพ้นจากกรรมชั่วที่จะกลับมาสนองกับผู้ที่ไม่ปฏิบัติในศีล อานิสงส์ของการรักษาศีลแต่ละชั้นย่อมแตกต่างกันไปอานิสงส์จากการักษาศีล คือ ทำให้กาย วาจา ใจ สงบ ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ทำให้สามารถที่จะทำให้จิตสงบได้ง่ายในการทำสมาธิ

3. เนกขัมมะ แปลว่า การออก การออกบวช ความไม่มีกามกิเลส ใช้คำว่า เนกขัมก็มี เนกขัมมะ หมายถึง การละเหย้าเรือนออกไปบวชเป็นพระเป็นนักบวช การละชีวิตทางโลกไปสู่ชีวิตอันบริสุทธิ์เป็นการปลดเปลื้องตนจากโลกียวิสัยไปบำเพ็ญเพียรเพื่อความปลอดจากราคะและตัณหา ปกติใช้เรียกการออกบวชของนักบวชทุกประเภทและใช้ได้ทั้งชายและหญิง เนกขัมมะในพระพุทธศาสนาจัดเป็นบารมีอย่างหนึ่งเรียกว่า เนกขัมมะบารมี คือ บารมีที่เกิดจากการออกบวช

4. ปัญญา แปลว่า ความรู้ทั่ว คือ รู้ทั่วถึงเหตุถึงผล รู้อย่างชัดเจน รู้เรื่องบาปบุญคุณโทษ รู้สิ่งที่ควรทำควรเว้น เป็นต้น เป็นธรรมที่คอยกำกับศรัทธา เพื่อให้เชื่อประกอบด้วยเหตุผล ไม่ให้หลงเชื่ออย่างงมงาย ปัญญาเกิดขึ้นได้ 3 ทาง คือ

4.1 โดยการสดับตรับฟัง การศึกษาเล่าเรียน (สุตามยปัญญา)

4.2 โดยการคิดค้น การตรึกตรอง (จินฺตามยปัญญา)

4.3 โดยการอบรมจิต การเจริญภาวนา (ภาวนามยปัญญา) ปัญญาที่เป็นระดับอธิปัญญา คือ ปัญญาอย่างสูง จัดเป็นสิกขาข้อหนึ่งในสิกขา 3 หรือไตรสิกขา คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา

5. วิริยะ แปลว่า ความเพียร ความพยายาม ความกล้าที่จะลงมือทำ ภาวะของผู้กล้าเป็นแนวทางให้ดำเนินไปสู่ความสำเร็จตามประสงค์ หมายถึง การลงมือปฏิบัติลงมือทำงานที่ตนชอบที่ตนรัก ทำด้วยความพากเพียรพยายาม ทำด้วยความสนุก กล้าหาญ กล้าเผชิญกับความทุกข์ยาก ปัญหาและอุปสรรคที่จะเกิดขึ้น หากมีอุปสรรคข้อขัดข้องใด ๆ ก็เพียรจำกัดปัดเป่าไปให้หมดสิ้นไป โดยไม่ย่อท้อ ไม่สิ้นหวัง เดินหน้าเรื่อยไปจนกว่าจะบรรลุเป้าหมายคือ ความสำเร็จ วิริยะเป็นเหตุให้กล้าลงมือทำงานและกล้าเผชิญปัญหาอุปสรรคต่าง ๆ ขณะทำงาน ตรงกันข้ามหากขาดความเพียรพยายามเสียแล้วก็ไม่สามารถบรรลุเป้าหมายได้ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า คนจะล่วงทุกข์ได้ก็

เพราะความเพียร วิริยารัมภะ หมายถึง การปรารถความเพียร คือ ลงมือทำความเพียรอย่างเข้มแข็งเด็ดเดี่ยว วิริยารัมภกถาเป็นถ้อยคำที่ชักนำไปให้ปรารภความเพียร (ข้อ 5 ในกถาวัตถุ 10) วิริยะในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนารวมอยู่ในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาหลายหมวด เช่น

5.1 อิทธิบาท4 (ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา) อันเป็นคุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จแห่งผลที่มุ่งหมาย

5.2 พละ5 (สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา) คือ ธรรมอันเป็นกำลัง

5.3 โพชฌงค์7 (สติ ธัมมวิจยะ วิริยะ ปีติ ปัสสัทธิ สมาธิ อุเบกขา) อันเป็นธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้

5.4 บารมี10 (ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา) อันเป็นปฏิปทาอันยิ่งยวด คือ ความดีที่บำเพ็ญอย่างพิเศษเพื่อบรรลุซึ่งจุดหมายอันสูงสุด

ในลักษณะของเจตสิก (คือ ธรรมชาติที่อาศัยจิตเกิด ธรรมชาติที่ประกอบกับจิตเป็นนิตย์) วิริยเจตสิกเป็นธรรมชาติที่อดทนต่อสู้กับความยากลำบากที่เกี่ยวกับการงานต่าง ๆ ทั้งฝ่ายดีและไม่ดี มีความอดทนต่อสู้กับความลำบากเป็นลักษณะมีความอุดหนุนธรรมที่เกิดพร้อมกับตนไม่ให้ถอยหลัง เป็นกิจ มีการไม่ท้อถอยเป็นผลปรากฏ มีความสลด คือ วังเวควัตถุ 8 เป็นเหตุใกล้ หรือมีวิริยารัมภวัตถุ 8 เป็นเหตุใกล้ จิตและเจตสิกที่เกิดพร้อมกับวิริยเจตสิกนี้ ย่อมมีอุตสาหะพากเพียรไม่ท้อถอยเพราะอำนาจของวิริยะนั่นเอง ที่ช่วยอุดหนุนไว้ ส่วนการที่วิริยะจะเกิดขึ้นได้นั้นย่อมเกิดขึ้นได้เพราะอาศัยเหตุที่มีสังเวควัตถุ 8 (ชาติทุกข์ ชราทุกข์ พยาธิทุกข์ (ทุกข์จากความป่วยไข้) มรณทุกข์ นิรยทุกข์ เปตติทุกข์ อสุรกายทุกข์ ดิรัจฉานทุกข์ (ทุกข์จากการเกิดในสภาพที่ไม่ดีต่าง ๆ) หรือริยารัมภวัตถุ 8 (วัตถุอันเป็นอารมณ์ให้เกิดการปรารภความเพียร เช่น การงาน การเดินทาง สุขภาพ อาหาร)

6. ขันติ (ภาษาสันกฤต :กษันติ) หมายถึง การรักษาปกติภาวะของตนไว้ได้ ไม่ว่าจะถูกกระทบกระทั่งด้วยสิ่งอันเป็นที่พึงปรารถนา หรือไม่พึงปรารถนาก็ตาม มีความมั่นคงหนักแน่นเหมือนแผ่นดิน ซึ่งไม่หวั่นไหว ไม่ว่าจะมีคนเทอะไรลงไป ของเสีย ของหอม ของสกปรกหรือของดีงามก็ตาม ลักษณะความอดทนที่ถูกต้อง อดทนถอนตัวหรือหลีกเลี่ยงจากความชั่วให้ได้อดทนทำความดีต่อไป อดทนรักษาใจไว้ไม่ให้เศร้าหมอง ประเภทของความอดทนแบ่งตามเหตุที่มากระทบได้เป็น 4 ประเภท คือ

6.1 อดทนต่อความลำบากตรากตรำเป็นการอดทนต่อสภาพธรรมชาติ ดินฟ้า อากาศ ความหนาว ความร้อน

6.2 อดทนต่อทุกขเวทนา เป็นการอดทนต่อการเจ็บไข้ได้ป่วย ความไม่สบายหายของเราเอง ความปวด ความเมื่อย

6.3 ความอดทนต่อความเจ็บใจ เป็นการอดทนต่อความโกรธ ความไม่พอใจ ความขัดใจอันเกิดจากคำพูดที่ไม่ชอบใจ กิริยามารยาทที่ไม่งาม

6.4 อดทนต่ออำนาจกิเลส เป็นการอดทนต่ออารมณ์อันน่าใคร่น่าเพลิดเพลินใจ อดทนต่อสิ่งที่เราอยากทำแต่ไม่สมควรทำ

7. สัจจะ คือ ความจริง และจะรักษาสัจจะได้นั้นต้องพูดจริง ทำจริงและจริงใจ ยิ่งทำให้เข้มข้นเท่าใดก็ยิ่งมีบารมีมากเท่านั้น ปัจจุบันว่ากันว่า คนที่พยายามเข้าใจความจริง และคนที่พูดความจริงยังพอมีอยู่ คนที่ทำจริงก็ยังพอหาได้ ส่วนคนที่จริงใจนั้นหาได้น้อยเต็มที ทั้งนี้เพราะสัจบารมีของคนในสังคมบกพร่องไปมากนั่นเอง

8. อธิษฐาน (อ่านว่า อะ-ทิด-ถาน, อะ-ทิด-สะ-ถาน) มีสองความหมายด้วยกัน ได้แก่ ความหมายแรกคือ การตั้งมั่นหรือการตัดสินใจและความหมายที่สองคือ การตั้งใจหรือการผูกจิต อธิษฐาน แปลว่า การตั้งมั่น การตัดสินใจ การตั้งความปรารถนา ทั่วไป หมายถึง การตั้งใจมุ่งผลอย่างใดอย่างหนึ่ง การตั้งจิตร้องขอสิ่งใดสิ่งหนึ่งต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การนึกปรารถนาสิ่งที่ต้องการจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น การตั้งจิตอธิษฐานขอพรจากพระ นึกอธิษฐานในใจขอให้เดินทางแคล้วคลาดเป็นต้น

9. เมตตา ในพระพุทธศาสนา เมตตา เป็นหนึ่งในพรหมวิหารธรรมหรือ พรหมวิหาร 4 ซึ่งประกอบไปด้วย เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา โดยเป็นปัจจัยให้เกิดพรหมวิหารอื่น ลักษณะของเมตตาในวิสุทธิมรรค สมาธินิทเทส พรหมวิหารนิเทส แสดงลักษณะของเมตตาพรหมวิหารไว้ว่า เมตตามีอาการประพฤติเกื้อกูลเป็นลักษณะ มีการน้อมนำเข้าไปเกื้อกูลประโยชน์ มีการบำบัดความอาฆาตเป็นปัจจุปัฏฐาน (อาการที่ปรากฏ) มีการเห็นเป็นที่ชอบใจ คือ ไม่โกรธเคือง ไม่ขุ่นเคือง ในขณะนั้นเป็นปทัฏฐาน (เหตุใกล้) มีการเข้าไปสงบความพยาบาทเป็นสมบัติ มีความเสน่หาเป็นวิบัติ ตามอัฐสาลินี อรรถกถา พระธัมมสังคณีปกรณ์ ทุกนิกเขปกถา เหตุโคจฉกะ พระบาลีนิทเทสโทสะได้แสดงลักษณะของเมตตาไว้ว่า เมตตามีชื่อว่า ไมตรี เนื่องจากเป็นกิริยาที่สนิทสนม เมตตาเมื่อว่าการเอ็นดูเพราะคอยปกป้องคุ้มครอง เมตตามีชื่อว่า ความแสวงหาผลประโยชน์เกื้อกูล เมตตามีชื่อว่า ความสงสาร เนื่องจากคอยหวั่นไหวตามไปด้วยดังนั้นการที่จะแสดงว่ามีเมตตาต่อบุคคลใดจึงต้องมีลักษณะดังกล่าว ซึ่งหากว่าไม่ใช่อาการเหล่านี้ จิตขณะนั้นอาจเป็นโลภะหรือโทสะซึ่งเป็นอกุศลจิต ไม่ใช่เมตตา

อานิสงส์ของเมตตาในอังคุตตรนิกาย อัฏฐกนิบาต เมตตาวรรคที่ 1 เมตตาสูตรและในอังคุตรนิกาย เอกาทสนิบาต เมตตาสูตร ได้สรุปอานิสงส์ของเมตตาไว้ดังนี้ ย่อมหลับเป็นสุขย่อมตื่นเป็นสุข ย่อมไม่ฝันร้าย (คือ อกุศลทั้งหลาย) ย่อมเป็นที่รักแห่งมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมเป็นที่รักแห่งอมนุษย์ทั้งหลาย เทวดาย่อมรักษา ไฟ ยาพิษ หรือศาสตราย่อมไม่กล้ำกราย จิตย่อมตั้งมั่นโดยเร็ว

สีหน้าย่อมผ่องใสเป็นผู้ไม่หลงทำกาละเมื่อไม่แทงตลอดคุณที่ยิ่งยอดขึ้นไป (เป็นพระอรหันต์) ย่อมเข้าถึงพรหมโลก

การแผ่เมตตา บทสวดแผ่เมตตาโดยทั่วไปจะกล่าวว่าขอสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงจงเป็นผู้มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน ไม่มีทุกข์ รักษาตนให้พ้นจากทุกข์ทั้งสิ้นเถิด แต่ในขุทกนิกายปฏิสัมภิทามรรค ยุคนัทธวรรค เมตตากถาได้แสดงไว้ว่า เมตตาเจโตวิมุตติแผ่ไปโดยไม่เจาะจงด้วยอาการ 5 เมตตาเจโตวิมุตติแผ่ไปโดยเจาะจงด้วยอาการ 7 เมตตาเจโตวิมุตติแผ่ไปสู่ทิศทั้งหลายด้วยอาการ 10 ซึ่งในวิสุทธิมรรคได้แสดงไว้ว่า ผู้จะแผ่เมตตาดังกล่าวได้ต้องบรรลุอัปปนาสมาธิแล้วคือ ได้ฌานจิตแล้ว ดังนั้น ตามอรรถกถาในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ผู้ยังไม่บรรลุฌานจิตจึงไม่อาจแผ่เมตตาให้สัตว์ทั้งปวงได้แต่สามารถมีเมตตาต่อสัตว์หรือบุคคลได้

10. อุเบกขา (ภาษาบาลี : อุเปกขา ภาษาสันสกฤต : อุเปกษา) แปลว่า ความวางเฉย ความวางใจเป็นกลาง อุเบกขา หมายถึง ความวางเฉยแบบวางใจเป็นกลาง ๆ โดยไม่เอนเอียงเข้าข้างเพราะชอบ เพราะชัง เพราะหลงและเพราะกลัว เช่น ไม่เสียใจเมื่อคนที่ตนรักถึงความวิบัติหรือไม่ดีใจ เมื่อศัตรูถึงความวิบัติ มิใช่วางเฉยแบบไม่แยแสหรือไม่รู้ไม่ชี้ทั้ง ๆ ที่สามารถช่วยเหลือได้ เป็นต้น ลักษณะของผู้มีอุเบกขาคือ เป็นคนหนักแน่นมีสติเสมอ ไม่ดีใจ ไม่เสียใจจนเกินเหตุ เป็นคนยุติธรรม ยึดหลักความเป็นผู้ใหญ่ รักษาความเป็นกลางไว้ได้มั่นคง ไม่เอนเอียงเข้าข้าง ปฏิบัติหน้าที่ด้วยเหตุผลถูกต้องคลองธรรมและเป็นผู้วางเฉยได้เมื่อไม่อาจประพฤติเมตตา กรุณา หรือมุทิตาได้

จากการที่ได้กล่าวถึงหลักธรรม 10 ประการ พอสรุปได้ว่า บารมีนั้นหมายถึง การกระทำให้เต็ม ให้บริบูรณ์ ให้ยิ่งขึ้นไปถ้าถือเอาความชัดเจน ก็หมายความว่า การปฏิบัติที่ถูกต้องท่านไม่ได้แสดงไว้ถึงธรรมส่วนชั่ว ที่ตรงกันข้ามแต่เมื่อพิจารณาดูน่าจะเห็นว่าตรงกันข้ามกับส่วนที่ชั่ว คนทำดีที่เรียกว่า เป็นบุญ เป็นกุศล ผลที่ดีก็ปรากฏเกิดขึ้นตามเหตุ เมื่อส่งผลแล้วก็หมดไปแต่ความคุ้นเคยในการทำดีหรือคุ้นเคยในทางบุญทางกุศลยังมีอยู่ไม่สูญหายไปตาม นี่เป็นชนิดบารมีและได้จัดบารมีเป็น 3 ชั้นคือ

1) บารมี เป็นบารมีในขั้นเต็ม ท่านผู้นี้จะเก่งเฉพาะทานกับศีล แต่การรักษาศีลของบารมีขั้นต้นจะไม่ถึงศีล 8 และจะยังไม่พร้อมในการเจริญพระกรรมฐาน กำลังใจไม่พอ อาจจะไม่ว่างพอหรือเวลาไม่มี

2) อุปบารมี เป็นบารมีขั้นกลางพร้อมที่ทรงฌานโลกีย์ ท่านพวกนี้จะพอใจการเจริญพระกรรมฐาน และทรงฌานแต่ไม่ถึงขั้นวิปัสสนา ยังไม่พร้อมที่จะไปและไม่พร้อมที่จะยินดี เรื่อง พระนิพพานพร้อมอยู่แค่ฌานสมาบัติ

3) ปรมัตถบารมี ในอันดับแรกอาจจะยังไม่มีความเข้าใจในเรื่องนิพพานพอสัมผัสวิปัสสนาฌาณขั้นเล็กน้อย อาศัยบารมีเก่าก็มีความต้องการพระนิพพานจะไปได้หรือไม่ได้

ในชาตินี้นั้นไม่สำคัญ เพราะการหวังนิพพานจริง ๆ ต้องหวังกันหลายชาติจนกว่าบารมีที่เป็นปรมัตถบารมีจะสมบูรณ์แบบ และเมื่อบำเพ็ญทั้ง 10 บารมีครบ 3 ขั้นนี้เรียกว่า สมติสบารมี หรือสมติงสบารมี แปลว่า บารมี 30 ถ้วน ทศบารมี เพราะฉะนั้นทศบารมีจึงเป็นหลักประพฤติปฏิบัติใน การดำเนินตามวิถีชีวิตให้ถูกตามครรลองของความถูกต้องดีงาม ถ้าบารมีส่งอุดหนุนก็ย่อมทำให้ การปฏิบัติตามหลักธรรมทศบารมีนั้นไปในทางที่ดีได้

สรุปได้ว่า ทศชาติชาดกเป็นเรื่องราวของพระพุทธเจ้าตอนเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ 10 ชาติก่อนจะตรัสรู้สำเร็จเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแต่ละชาติทรงบำเพ็ญ “ทศบารมี” คือ ทานบารมี จิตพร้อมในการให้ทานเป็นปกติ ศีลบารมี จิตพร้อมในการทรงศีลเป็นปกติ เนกขัมมะบารมี จิตพร้อมในการถือบวชเป็นปกติ ในที่นี้หมายถึงบวชใจ ปัญญาบารมีจิตพร้อมที่จะใช้ปัญญาเป็นเครื่องประหารอุปาทานให้พังพินาศไป วิริยะบารมี มีความเพียรในทุกขณะ ควบคุมใจไว้เสมอ ขันติบารมี มีความอดทน อดกลั้นต่อสิ่งอันเป็นปฏิปักษ์ สัจจะบารมี ทรงตัวไว้ว่าเราจะทำจริงทุกอย่างในด้านของการทำความดี ไม่มีคำไม่จริงสำหรับใจเรา อธิษฐานบารมี ตั้งใจไว้ให้ตรง โดยเฉพาะ เมตตาบารมี สร้างอารมณ์ความดี ไม่เป็นศัตรูกับใคร มีความรักตนเสมอด้วยบุคคลอื่น อุเบกขาบารมีการวางเฉยในกาย เมื่อมันไม่ทรงตัว

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เนื่องจากงานวิจัยเกี่ยวกับวัจนภาษาคำสอนในวรรณคดีไทยยังมีผู้ที่สนใจศึกษาไม่มาก ผู้วิจัยจึงรวบรวมงานจากบทความและงานวิจัยที่ใกล้เคียงเพื่อเป็นแนวทางในการดำเนิน การวิจัยเรื่องวัจนภาษาคำสอนในวรรณคดีไทยเรื่องพระอภัยมณี ดังนี้

เสน่ห์ ทันอินทรอาจ (2552, 34) ศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องท้าวคำสอน พบว่าวรรณกรรมเรื่องท้าวคำสอนมีลักษณะเป็นชาดกนอกนิบาตมีจุดมุ่งหมายเพื่อแนะนำคำสั่งสอนบุคคลทั่วไปให้ปฏิบัติตามจารีตประเพณีและศีลธรรม และเพื่อให้ความบันเทิง ลักษณะคำประพันธ์เป็นโคลงสารที่ใช้อักษรไทยภาคกลางและอักษรธรรมอีสาน ด้านเนื้อหาแก่นเรื่องได้เสนอหลักในการครองเรือน (ฆราวาสธรรม 4) สอนให้มีความกตัญญูกตเวที ยึดมั่นในจารีตประเพณี ให้ทานรักษาศีล ในด้านวรรณศิลป์มีการใช้ถ้อยคำอย่างมีศิลปะ ใช้สำนวนโวหารภาพพจน์และรสวรรณคดีที่ทำให้เกิดจินตภาพ ภาษาสละสลวยและมีความหมายลึกซึ้ง

สริยกานต์ ยี่เก็งเอี่ยม และอาทิตย์ ดรุนัยธร (2553, 55) ศึกษาวรรณกรรมคำสอนที่ได้รับอิทธิพลจากรามเกียรติ์ พบว่า รามเกียรติ์มีเนื้อหาที่เกี่ยวกับการอบรมสั่งสอนบุคคล 3 กลุ่ม คือ เรื่องทศรถสอนพระรามเป็นการสอนราชวัติปฏิบัติของพระมหากษัตริย์ เรื่องพาลีสอนน้องและทศกัณฑ์สอนน้อง เป็นการสอนวัตรปฏิบัติของข้าราชการ และพิเภกสอนเบญจกาย เป็นการสอนวัตรปฏิบัติ

ของสตรี โดยโอกาสในการสอนพบว่ามีการเลือกโอกาสที่สำคัญต่อความรู้สึกของตัวละครอยู่ 3 ลักษณะคือ เมื่อตัวละครผู้สอนตาย ได้แก่ เรื่องพาลีสอนน้องและทศกัณฑ์สอนน้อง เมื่อตัวละครผู้สอนต้องพลัดพราก ได้แก่เรื่องพิเภกสอนเบญจกาย และเมื่อตัวละครผู้สอนจะมอบหมายภาระงานที่ยิ่งใหญ่ ได้แก่เรื่องทศรถสอนพระราม

ในวรรณกรรมสอนสตรีมีผู้สนใจศึกษาเกี่ยวกับวรรณคดีคำสอน เรื่อง มิติหญิงชายในวรรณกรรมสอนสตรีของ กาญจนา วิชญาปกรณ์ (2554, 1-20) พบว่า กลไกของสังคมไทยโดยศึกษาจากวรรณกรรมเรื่อง สุภาษิตสอนหญิง ของสุนทรภู่ กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ พระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส และสุภาษิตสอนหญิง พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เห็นได้ว่าสังคมไทยในสมัยนั้นเป็นสังคมที่ผู้ชายเป็นใหญ่ ดังนั้นชายจึงมีอำนาจในการจัดระเบียบของสังคม โดยกำหนดบทบาทความเป็นชายและความเป็นหญิงที่สังคมคาดหวังเช่น ต้องอุดมด้วยภูมิปัญญา กิริยาวาจาต้องงดงาม ในสุภาษิตสอนหญิงของสุนทรภู่กล่าวถึงความเป็นหญิงที่สังคมเห็นว่าเหมาะสมว่าต้องกอปรด้วยจริตกิริยาและวาจาที่งดงาม

ในปีเดียวกัน ปัทมา เอื้อรักษ์โอฬาร (2554, 66) ได้ศึกษาเรื่องการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างคำสอน เรื่อง กฎแห่งกรรมตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนากับคำสอนเรื่องกฎแห่งกรรมของพระธรรมสิงหบุราจารย์ (จรัญจิตธมฺโม) วัดอัมพวัน จังหวัดสิงห์บุรี พบว่าพระธรรมสิงหบุรา (จรัญจิตธมฺโม) ได้ให้ความหมายกรรมว่า กรรมที่แท้มีเกณฑ์ 2 ประการ คือ ผู้ทำมีเจตนาและการกระทำนั้นจะต้องให้ผลเป็นบุญหรือเป็นบาป กรรมใดที่ทำลงไปจะเป็นกรรมดี หรือกรรมชั่วก็ตาม ย่อมให้ผลตอบแทนเสมอ การสวดมนต์ การแผ่เมตตาการหมั่นขออโหสิกรรมการเจริญกรรมฐานจะทำให้วิบากกรรมนั้นน้อยลงไป การแก้กรรมในปัจจุบันโดยการกำหนดลงที่ปัจจุบัน ส่วนการแก้กรรมในอดีต โดยการสร้างความดีเพื่อใช้หนี้กรรมเก่า ด้วยการทำทาน รักษาศีล และภาวนา พระธรรมสิงหบุราจารย์ (จรัญจิตธมฺโม) ได้นำเรื่องราวจากประสบการณ์จริงของท่านเองและผู้อื่นในเรื่องผลของกรรม มาแสดงเพื่อเป็นการสอนและเป็นอุทาหรณ์ให้แก่บุคคลทั่วไป เพื่อให้เกรงกลัวต่อบาปหันมาปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของตัวเอง

สรุปได้ว่า ลักษณะคำสอนและการกำหนดมิติหญิงชายจากบทบาทหน้าที่ในวรรณกรรมทั้งสามเรื่องแสดงอย่างชัดเจนว่าชายหญิงมีอำนาจในการจัดระเบียบสังคม เพื่อใช้เป็นกลไกในการจัดระเบียบของสังคม ให้ทุกคนอยู่ร่วมกันอย่างเป็นสุข ซึ่งลักษณะดังกล่าวยังคงมีมาจนถึงปัจจุบันนี้ แม้สังคมไทยจะเปลี่ยนแปลงและยอมรับการผสมผสานมิติหญิงชายมากกว่าเดิม แต่ก็ยังมีลักษณะของชายเป็นใหญ่อยู่ดังจะเห็นได้จากบทบาทผู้นำครอบครัว ผู้นำทางการเมืองทั้งในระดับประเทศและในระดับภูมิภาคนั้น ยังให้ความสำคัญแก่ชายอยู่

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

รูปแบบการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยดำเนินการศึกษาวัจนภาษาคำสอนในวรรณคดีไทย เรื่อง พระอภัยมณี เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพโดยวิธีวิจัยเอกสารผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสาร ได้แก่ หนังสือพระอภัยมณีของสุนทรภู่ ภู่ ฉบับกรมศิลปากร จากสำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคารพิมพ์จำหน่าย พ.ศ. 2544 งานวิจัย งานวิทยานิพนธ์และหนังสือต่างๆ ที่เกี่ยวข้องและนำเสนอผลการวิจัย ในลักษณะพรรณนาวิเคราะห์

แหล่งข้อมูล

การดำเนินการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลโดยการอ่านหนังสือวรรณคดีไทย เรื่อง พระอภัยมณี ของสุนทรภู่ จากสำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคารพิมพ์จำหน่าย พ.ศ. 2544 จำนวน 4 เล่ม

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

เครื่องมือที่ผู้วิจัยใช้ในการวิจัยครั้งนี้ประกอบด้วย

1. แบบบันทึกวัจนภาษาคำสอนในวรรณคดีไทย เรื่อง พระอภัยมณี ของสุนทรภู่ จากสำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคาร พิมพ์จำหน่าย พ.ศ. 2544

2. ตารางวิเคราะห์หลักธรรมและความสอดคล้องกับวัจนภาษาคำสอนในวรรณคดีไทย เรื่อง พระอภัยมณี ของสุนทรภู่ จากสำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคาร พิมพ์จำหน่าย พ.ศ. 2544

การสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

ผู้วิจัยดำเนินการสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ดังนี้

1. สร้างประเด็นในการวิเคราะห์

1.1 เลือกหัวข้อหลักธรรมคำสอน10 ประการที่ใช้เป็นประเด็นในการวิเคราะห์จากแหล่งที่มา 8 แห่ง ได้แก่

1.1.1 ทศบารมีหลักธรรม10 ประการ ของ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส

1.1.2 บารมีหรือทศบารมี10 ประการ ของ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช)

1.1.3 ทศบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท ของ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

1.1.4 หลักธรรมสำคัญของพระพุทธศาสนา ของ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปรินายก (เจริญ สุวฑฺฒโน)

1.1.5 แก่นพุทธศาสน์ ของ พุทธทาสภิกขุ (พระธรรมโกศาจารย์)

1.1.6 หลักธรรมและคำสอน ของ หลวงพ่อปัญญานันทภิกขุ

1.1.7 หลักธรรมคำสอน ของ พระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี

1.1.8 บารมี10 หรือ ทศบารมี ของ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต)

2. วิธีการสร้างประเด็นในการวิเคราะห์

2.1 แจงความถี่ของหัวข้อหลักธรรมคำสอนจากแหล่งที่มาต่าง ๆ โดยการนับรอยคะแนนความถี่

2.2 เลือกประเด็นหัวข้อหลักธรรมคำสอนที่เป็นคุณธรรมที่ประพฤติปฏิบัติตามลำดับความถี่ กำหนดหัวข้อลำดับที่ 1 – 10 และหัวข้อที่มีความถี่ลำดับเดียวกันมีวิธีการเลือกโดยเลือกหัวข้อที่มีขอบเขตของพฤติกรรมที่เด่นชัดและเห็นว่ามีความจำเป็นสำหรับการนำมาพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวันของคนทั่วไปในยุคปัจจุบัน ในกรณีที่หัวข้อมีชื่อหรือลักษณะพฤติกรรมที่ใกล้เคียงกันผู้วิจัยพิจารณาจากขอบเขตความหมายของหัวข้อเป็นสำคัญ ถ้ามีขอบเขตใกล้เคียงกันจะรวมไว้เป็นหัวข้อเดียวกัน

2.3 หลังจากเลือกประเด็นหัวข้อหลักธรรมคำสอนแล้วได้คุณธรรม 10 ประการที่มีหัวข้อเป็นทศบารมีที่ว่าด้วยคุณธรรมที่ประพฤติปฏิบัติเพื่อให้บรรลุซึ่งจุดมุ่งหมายอันสูงสุดที่พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญในพระชาติต่าง ๆ เพื่อนำไปสู่ความเป็นพระพุทธเจ้า ประกอบด้วย

1) ทานบารมี

2) ศีลบารมี

3) เนกขัมมบารมี

4) ปัญญาบารมี

5) วิริยบารมี

6) ขันติบารมี

7) สัจจบารมี

8) อธิษฐานบารมี

9) เมตตาบารมี

10) อุเบกขาบารมี

2.4 เมื่อได้ประเด็นในการวิเคราะห์แล้ว นำไปปรึกษาอาจารย์และผู้เชี่ยวชาญตามลำดับ

การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลครั้งนี้ ผู้วิจัยได้นำเสนอเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยให้อาจารย์ที่ปรึกษาและผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบความถูกต้อง เมื่อได้รับความเห็นชอบจากอาจารย์ที่ปรึกษาและผู้เชี่ยวชาญแล้วจึงนำมาใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ในการเก็บรวบรวมข้อมูลผู้วิจัยได้ใช้วิธีการอ่านวิเคราะห์วัจนภาษาคำสอนในวรรณคดีไทย เรื่องพระอภัยมณี ของสุนทรภู่ จากสำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคาร พิมพ์จำหน่าย พ.ศ. 2544 จำนวน 4 เล่ม แล้วบันทึกวัจนภาษาคำสอนที่ปรากฏในเรื่อง พระอภัยมณี ลงในแบบบันทึกวัจนภาษาคำสอนในวรรณคดีไทย ตารางวิเคราะห์หลักธรรมและความสอดคล้องกับวัจนภาษาคำสอนในวรรณคดีไทย ที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นตามลำดับ ดังนี้

1. ศึกษาเนื้อหาในหนังสือวรรณคดีไทย เรื่อง พระอภัยมณี ของสุนทรภู่จากสำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคาร พิมพ์จำหน่าย พ.ศ. 2544 ทั้ง 4 เล่ม โดยพิจารณาการใช้วัจนภาษาคำสอนและหลักธรรมคำสอนที่มีความสอดคล้องกับวัจนภาษาคำสอนในวรรณคดีไทย เรื่อง พระอภัยมณี

2. วิเคราะห์เนื้อหาด้วยการอ่านและจำแนกเนื้อหาที่ปรากฏวัจนภาษาคำสอนและหลักธรรมคำสอนที่เป็นคุณธรรมที่ประพฤติปฏิบัติอย่างยิ่งยวดเพื่อให้บรรลุซึ่งจุดหมายอันสูงสุด 10 ประการที่พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญในพระชาติต่าง ๆ เพื่อนำไปสู่ความเป็นพระพุทธเจ้า เรียกว่า ทศบารมี ตามหัวข้อทั้ง 10 ประการ

3. บันทึกผลการวิเคราะห์ลงในแบบบันทึกวัจนภาษาคำสอนในวรรณคดีไทย เรื่อง พระอภัยมณี ของสุนทรภู่ จากสำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคาร พิมพ์จำหน่าย พ.ศ.2544 และบันทึกลงในตารางวิเคราะห์หลักธรรมและความสอดคล้องกับวัจนภาษาคำสอนในวรรณคดีไทย ซึ่งประกอบด้วย

3.1 หัวข้อหลักธรรม

3.2 ตัวชี้วัด

3.3 ข้อความในวรรณคดีที่ปรากฏหลักธรรม

3.4 คำอธิบายข้อความ

3.5 วัจนภาษาคำสอนที่ปรากฏ

4. เมื่อปรากฏคุณธรรมที่นอกเหนือจากประเด็นวิเคราะห์ก็สร้างตารางวิเคราะห์เพิ่มเติมและบันทึกผลการวิเคราะห์ให้ครบทุกด้าน เพื่อให้ทราบวัจนภาษาคำสอนทั้งหมดที่ปรากฏในวรรณคดีไทย เรื่อง พระอภัยมณี ของสุนทรภู่ จากสำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคาร พิมพ์จำหน่าย พ.ศ. 2544 ทั้ง4 เล่ม

5. นำผลการวิเคราะห์วัจนภาษาคำสอนตามตารางมาพรรณนาวิเคราะห์ ตามสภาพที่ปรากฏโดยอ้างอิงตามเกณฑ์การวิเคราะห์ที่ยึดถือเป็นแบบพร้อมแทรกความคิดเห็นของผู้วิจัย

6. นำผลการวิเคราะห์ตามตารางให้ผู้ทรงคุณวุฒิพิจารณาความเหมาะสมถูกต้องแล้วผู้วิจัยนำมาปรับปรุงแก้ไข

การวิเคราะห์ข้อมูล

1. ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหาโดยใช้วิธีการพรรณนาวิเคราะห์ หมายถึง การแยกกล่าวถึงรายละเอียดวัจนภาษาคำสอน หลักธรรมและความสอดคล้องกับวัจนภาษาคำสอนในวรรณคดีไทย เรื่อง พระอภัยมณี ของสุนทรภู่ จากสำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคารพิมพ์จำหน่าย พ.ศ. 2544 ทีละประเด็นพร้อมกับยกตัวอย่างข้อความจากเนื้อหาในในวรรณคดีไทย เรื่อง พระอภัยมณี มาประกอบให้เห็นจริงว่ามีวัจนภาษาคำสอน หลักธรรมและความสอดคล้องกับวัจนภาษาคำสอนนั้น ๆ ปรากฏอยู่จริงและอยู่ในเนื้อหาตอนใดบ้างพร้อมแทรกความคิดเห็นบางส่วนของผู้วิจัย

2. นำผลการวิเคราะห์มาเรียบเรียงนำเสนอแบบพรรณนาวิเคราะห์และสรุปเป็นข้อ ๆ

3. นำบทวิเคราะห์ให้อาจารย์ที่ปรึกษาและผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบแล้วนำมาปรับปรุงแก้ไข

บทที่ 4

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิเคราะห์ การใช้วัจนภาษาคำสอนและหลักธรรมคำสอนในวรรณคดีไทยเรื่อง พระอภัยมณี เล่มที่ 1 - 4 ของสุนทรภู่ ฉบับกรมศิลปากร จากสำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคารพิมพ์จำหน่าย พ.ศ. 2544 ผู้วิจัยขอนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลเป็น 2 ตอน ดังนี้

ตอนที่ 1 ผลการวิเคราะห์การใช้วัจนภาษาคำสอนในวรรณคดีไทยเรื่อง พระอภัยมณี

ตอนที่ 2 ผลการวิเคราะห์หลักธรรมคำสอนในวรรณคดีไทยเรื่อง พระอภัยมณี

ตอนที่ 1 ผลการวิเคราะห์การใช้วัจนภาษาคำสอนในวรรณคดีไทยเรื่อง พระอภัยมณี

เล่มที่ 1 - 4 ของสุนทรภู่ ฉบับกรมศิลปากร สำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคารพิมพ์จำหน่าย พ.ศ. 2544 พบการใช้วัจนภาษาคำสอน ดังต่อไปนี้

1.การใช้วัจนภาษาคำสอนเรื่องการปฏิบัติตนที่เหมาะสม

2. การใช้วัจนภาษาคำสอนเพื่อสอนหรือให้ความรู้หรือให้การศึกษา

3. การใช้วัจนภาษาคำสอนเพื่อสร้างความพอใจหรือให้ความบันเทิง

4. การใช้วัจนภาษาคำสอนเพื่อเสนอหรือชักจูงใจ

มีรายละเอียด ดังนี้

การใช้วัจนภาษาคำสอนเรื่องการปฏิบัติตนที่เหมาะสม

การใช้วัจนภาษาคำสอนเรื่องการปฏิบัติตนที่เหมาะสม หมายถึง การใช้ภาษาที่แสดงออกในรูปของถ้อยคำภาษาและตัวอักษร ได้แก่ ภาษาพูดหรือภาษาเขียนที่มีความต้องการที่จะบอกกล่าวเรื่องราว เหตุการณ์หรือสิ่งอื่นใดที่เป็นคำสอนให้ผู้อื่นได้รับทราบหรือเกิดความเข้าใจหรือให้ปฏิบัติตนตามความเหมาะสม

ตัวอย่าง

ศุภสารฉานสนองใบตองอ่อน ซึ่งวิงวอนว่าไม่ขาดสวาทหวัง
ก็ขอบใจไมตรีดีกว่าชัง ไม่ปิดบังบอกวงศ์พงศ์ประยูร

อันบุรีรัตนามหาสวรรค์ สารพันโภไคยทั้งไอศูรย์
แสนสมบัติสตรีบริบูรณ์ ย่อมเพิ่มพูนผาสุกทุกเวลา
ไฉนต้องท่องเที่ยวแสวงคู่ น่าอดสูเสียเดชพระเชษฐา
ซึ่งเสี่ยงทายหมายมาดสวาทมา มิเมตตาชีวันจะบรรลัย
ทั้งรำพันสรรเสริญเห็นเกินนัก ถึงจะรักก็มิรักจนตัดษัย
ที่ข้อนั้นครั้นจะเชื่อก็เหลือใจ เขาว่าไว้หวานนักก็มักรา
ถ้ารักนักมักหน่ายคล้ายอิเหนา ต้องจากเยาวยุพินจินตรา
แม้นพระองค์ทรงเดชเจตนา จงตรึกตราตรองความตามบุราณ
เสด็จกลับกรุงไกรไอศวรรย์ จึงจัดสรรทูตถือหนังสือสาร
มาทูลองค์ทรงศักดิ์จักรพาล โปรดประทานก็จะได้ดังใจจง
ซึ่งจะลอบชอบชิตพิสมัย เห็นจะไม่เหมือนจิตคิดประสงค์
ทูลแถลงแจ้งความแต่ตามตรง พระโฉมยงอย่าได้อางขนางเอย

(สุนทรภู่, 2514, 67)

จากบทกลอนนี้เป็นการแสดงถึง การใช้วัจนภาษาคำสอนในลักษณะของจดหมายที่นางเกษราเขียนเพื่อแจ้งให้ศรีสุวรรณทราบว่าตนรับรู้ในความรักที่ศรีสุวรรณมีให้และบอกให้ศรีสุวรรณรู้ว่า ถ้ารักตนจริงก็ต้องทำให้ถูกต้องตามประเพณี สื่อให้เห็นถึงการปฏิบัติตนที่ถูกต้องเหมาะสมตามประเพณี

แสดงให้เห็นถึง คำสอนในเรื่องของความรักที่ควรทำให้ถูกต้องตามราชประเพณี โดยให้กลับไปบ้านเมืองแล้วจัดทูตให้ถือสารมาสู่ขอกับพ่อแม่ให้ถูกต้องตามครรลองครองธรรม พ่อแม่ก็คงไม่ขัดข้อง แต่ถ้าจะลักลอบรักกันโดยไม่ถูกต้องตนก็ไม่ยอม

ตัวอย่าง

“ในสาราว่าพระองค์ทรงสวัสดิ์ ขอเสี่ยงสัตย์ศุภลักษณ์เป็นอักษร
ให้ดวงเนตรเกษราพะงางอน ด้วยอาวรณ์หวังสวาทไม่ขาดวัน
เมื่ออยู่สวนครวญถึงคะนึงน้อง แม้นจะรองชลนาก็กว่าขัน
คราวสะเดาะเคราะห์พบประสบกัน กับเมื่อวันสงครามเป็นสามครั้ง
ครั้นกลับทัพลับนุชสุดสวาท ใจจะขาดคิดหมายไม่วายหวัง
ถึงอยู่นอกแต่น้ำใจอยู่ในวัง จะนอนนั่งในอารมณ์ให้กรมกรอม
โอ้อนาถวาสนาพี่หาไม่ จึงมิได้ชิดเชื้อแม่เนื้อหอม

เหมือนมดแดงแฝงพวงมะม่วงงอม เที่ยวไต่ตอมเต็มอยู่ไม่รู้รส
พี่รักเจ้าเอาชีวาเข้ามาแลก ช่วยรบแขกแตกทัพกลับไปหมด
มาอยู่วังตั้งเดือนดูเหมือนมด ละลายอดสูใจกระไรเลย
เมื่อเสร็จศึกนึกจะสมอารมณ์มาด พระบิตุราชรู้แจ้งจึงแกล้งเฉย
ชะรอยเคราะห์เพราะบุญไม่คุ้นเคย ขอลาเลยล่วงสวรรค์ครรค์ไล
จะขึ้นอยู่สู้โศกก็สุดปลำ ในทรวงช้ำเช่นเขาเชือดให้เลือดไหล
เหลือกำลังจะประทังฤทัยไป พี่จำไกลกลอยสวาทในชาตินี้
เมื่อชาติหน้าอย่าให้แคล้วกับแก้วเนตร ให้กอดเกษราชมประสมศรี
เป็นมนุษย์ครุฑาวาสุกรี ขอให้พี่พิศวาสทุกชาติเอย”

(สุนทรภู่, 2514, 104)

จากบทกลอนนี้เป็นการแสดงถึง ศรีสุวรรณรับอาสาท้าวทศวงศ์ทำสงครามกับท้าวอุเทนราชและได้รับชัยชนะ ท้าวทศวงศ์พระราชทานรางวัลเป็นบำเหน็จให้ไปครองเมืองลูกหลวงพร้อมเครื่องประดับอิศริยยศแต่ศรีสุวรรณกลับถวายคืน และบอกว่าไม่ปรารถนาทรัพย์สมบัติและลาภยศ ใด ๆ ทั้งสิ้นนอกจากรับใช้เบื้องยุคลบาทเสมือนลูกรับใช้บิดา ซึ่งทำให้ท้าวทศวงศ์ทราบความต้องการที่แท้จริงของศรีสุวรรณว่าต้องการธิดาของท้าวทศวงศ์ ครั้นจะยกให้ก็กลัวจะไม่สมศักดิ์ศรีเพราะศรีสุวรรณเป็นเพียงชั้นไพร่มิได้เป็นเชื้อสายกษัตริย์ เนื่องจากยังไม่ทราบความจริง แต่ถ้าบอกความจริงว่าไม่ยกให้ก็กลัวศรีสุวรรณจะไปจากเมืองจึงบ่ายเบี่ยงไม่ตอบรับหรือปฏิเสธจนเวลาล่วงเลยไปประมาณสิบห้าวันท้าวทศวงศ์ก็ไม่มีทีท่าจะจัดการอย่างไรกับเรื่องนี้ จึงทำให้ศรีสุวรรณร้อนรุ่มกลุ้มใจด้วยรักหนักอกจึงคิดที่จะพาเกษราหนีแต่สามพราหมณ์ทัดทานเอาไว้และแนะนำให้เขียนจดหมายไปออดอ้อนแจ้งความในใจแก่เกษราเพื่อดูท่าที

ชี้ให้เห็นถึงคำสอนในเรื่องของความรักดังคำกล่าวของพระพุทธเจ้าที่ว่า “ที่ใดมีรักที่นั่นมีทุกข์” มีความรักที่ไหนย่อมมีความทุกข์ที่นั่น มีรักร้อยก็มีทุกข์ร้อย มีรักหนึ่งก็มีความทุกข์หนึ่ง ไม่มีรักเลยก็ไม่มีทุกข์เลย” เพราะความรักอยู่ในกฎของไตรลักษณ์ (อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา) แต่ผู้ที่มีความรักจะมองไม่เห็นกฎของความจริงที่ว่าทุกสิ่งทุกอย่างในโลกล้วนไม่เที่ยงแท้แน่นอน ไม่ควรไปยึดติด ล้วนเป็นอนิจจัง ทุกสิ่งที่เรายึดติดล้วนเป็นสิ่งที่ให้ความทุกข์กับเราทั้งสิ้น

การใช้วัจนภาษาคำสอนเพื่อสอนหรือให้ความรู้หรือให้การศึกษา

การใช้วัจนภาษาคำสอนเพื่อสอนหรือให้ความรู้หรือให้การศึกษา หมายถึง การใช้ภาษาที่แสดงออกในรูปของถ้อยคำภาษาและตัวอักษร ได้แก่ ภาษาพูดหรือภาษาเขียนที่มีความต้องการที่จะสอนวิชาความรู้หรือเรื่องราวที่มีลักษณะเป็นคำสอนให้ผู้อื่นได้รับความรู้เพิ่มขึ้นจากเดิม

ตัวอย่าง

"จึงฉีกเสื้อเครือปักชักกระดาย เป็นลายลักษณ์ศักราชชาติสิงหล
ว่าถึงยุคทุกภาษาจะมาปน ด้วยตั้งต้นแต่ลูกสาวเจ้าลังกา
พระอภัยอย่าได้หมายทำร้ายเขา จะสูญเผ่าพงศ์ชาติพระศาสนา
เป็นคู่สร้างนวลละเวงวัณฬามา ถึงไตรดายุคแล้วไม่แคล้วกัน
แม้บาทหลวงล่วงรู้จะขู่ถาม อย่าบอกความว่าจะฆ่าให้อาสัญ
ผู้มีบุญขุนหมองช่วยป้องกัน จะสืบพันธุ์พงศ์กษัตริย์สวัสดี
เมื่อแม่เลี้ยงได้ผัวตัวเป็นลูก จงพันผูกพึ่งพาเป็นราศี
ตามวิสัยในจังหวัดปัฐพี อย่าถือผีพวกฝรั่งเมืองลังกา"

(สุนทรภู่, 2514, 611)

บทกลอนดังกล่าว มีเนื้อหาเพื่อสอนหรือให้การศึกษาโดยผู้ทรงศีลที่เคร่งครัดในศีลธรรม ได้สอนศิษย์ทั้งสองคือ นางยุพาผกาและสุลาลีวันให้ปฏิบัติในสิ่งที่ถูกต้องเพื่อให้เกิดผลดีแก่บ้านเมืองสืบต่อไป

เนื้อความ นางละเวงวัณฬาได้หนีข้าศึกไปอยู่หมู่บ้านกลางป่า มีชาวบ้านและผู้ทรงศีลช่วยเหลือก่อนที่จะกลับวังได้ขอนางยุพาผกาและสุลาลีวันไปเป็นลูก ผู้ทรงศีลก็ยกให้ไปอยู่กับนางละเวงวัณฬา ก่อนไปผู้ทรงศีลได้บอกลูกศิษย์ทั้งสองคือ นางยุพาผกาและสุลาลีวันว่า ขณะนี้ผู้คนต่างชาติต่างภาษาได้มาปะปนเนื่องจากพระอภัยมณีเป็นคู่สร้างกันมากับนางละเวงวัณฬา ดังนั้นอย่าทำร้ายพระอภัยมณี เพราะยังจะได้พึ่งพาพระอภัยมณีในภายภาคหน้าอยู่ ถึงแม้ว่าฝ่ายพระสังฆราชบาทหลวงถามความก็อย่าบอกเป็นอันขาด

คำสอน กล่าวถึงแนวทางการแก้ปัญหาเมื่อถึงคราวคับขัน สอนการดำเนินการในอนาคตให้ปฏิบัติที่ถูกต้องเพื่อให้เกิดผลดีแก่บ้านเมืองสืบต่อไป

การใช้ภาษาง่าย ๆ เป็นธรรมดา เข้าใจง่ายไม่มีการเล่นคำมากนักเพราะต้องการสอนให้ปฏิบัติตาม

ตัวอย่าง

“พนักงานอ่านว่าข้าพระบาท ทั้งสองราชธิดามารศรี
ตั้งอยู่เขาเจ้าประจัญกันไพรี เห็นได้ทีข้าศึกนึกทะนง
จึงใช้ให้ย่องตอดลอดไปจับ ได้นายทัพสามพราหมณ์ตามประสงค์
ยังพี่น้องสองกษัตริย์ขัตติย์วงศ์ จะจับส่งมาให้เสร็จสำเร็จการ
แต่โอรสพระอภัยมิได้หลับ กลับล้อมจับย่องตอดยอดทหาร
มีฤทธิ์เดชเวชมนตร์แล้วทนทาน ย่องตอดต้านทานตีต้องหนีมนต์
จึงออกรบพบทัพรับปะทะ รบชนะสงครามถึงสามหน
ต้องถอยทัพกลับมารักษาด่าน ประจำการเกณฑ์ตรวจกันกวดขัน
ข้าศึกล้อมอ้อมเขาเจ้าประจัญ ยังผ่อนผันคิดอ่านการสงคราม”

(สุนทรภู่, 2514, 604)

บทกลอนดังกล่าว มีความต้องการที่จะสอนวิชาความรู้หรือเรื่องราวเกี่ยวกับการทำศึกสงครามคือ ก่อนที่จะทำศึกให้ดูท่าทีข้าศึกก่อน โดยเหตุการณ์นี้ยุพาผกาและสุลาลีวันได้ให้เจ้าย่องตอดไปจับนายทัพของฝ่ายผลึกมาเพื่อที่จะได้ลดกำลังในการต่อสู้ได้สามพราหมณ์มา และสอนให้ได้รู้ว่าการทำศึกทุกครั้งจะต้องคิดหาวิธีการในการออกสู้รบกับข้าศึกทุกครั้งเพื่อชัยชนะ

เนื้อความของบทกลอนนี้ได้กล่าวถึง ยุพาผกาและสุลาลีวันเป็นบุตรบุญธรรมของนางละเวงวัณฬาได้รับมอบหมายให้ไปรบกับฝ่ายของสินสมุทร โดยได้ตั้งทัพอยู่ที่เขาประจัญ ดูท่าทีข้าศึกแล้วให้เจ้าย่องตอดไปจับนายทัพของฝ่ายผลึกมา โดยได้จับสามพราหมณ์มา สินสมุทรไม่สามารถจับมาได้เพราะมีเวทมนต์แก่กล้าย่องตอดไม่สามารถต้านทานได้ ทั้งยุพาผกาและสุลาลีวันได้ช่วยกันออกรบจนได้รับชัยชนะ แต่ต่อมาเกิดลมพายุสลาตันทำให้ล่าทัพมาตั้งอยู่ในด่านเขาเจ้าประจัญ และถูกทัพของสินสมุทรเข้าล้อมด่านที่ตั้งทัพเอาไว้ทุกด้าน จึงจำเป็นต้องคิดหาวิธีการในการออกรบสู้กับข้าศึก

คำสอน ในเรื่องของการทำงานด้วยความละเอียดรอบคอบคิดวางแผนการทำงานก่อนทุกครั้ง เป็นคุณสมบัติที่น่าพึงปรารถนาและไม่ใช่เรื่องพรสวรรค์แต่เป็นทักษะที่สามารถฝึกฝนให้มีขึ้นได้

การใช้คำได้กระชับกะทัดรัด สื่อความได้ชัดเจนและได้ใจความ มีการใช้คำสัมผัสในวรรคได้อย่างไพเราะ โดยจะมีทั้งสัมผัสอักษรและสัมผัสสระหลายคู่ในวรรคเดียวกัน ดังบทกลอนที่ว่า

“มีฤทธิ์เดชเวชมนตร์แล้วทนทาน ย่องตอดต้านทานตีต้องหนีมนต์”

(สุนทรภู่, 2514, 604)

ตัวอย่าง

“ในสาราว่าพระองค์ดำรงราชย์ บรมบาทบังอรอัปสรสวรรค์
ทรงพระนามตามยศทศธรรม์ ละเวงวัณฬาลบภพไตร
บำรุงราษฎร์ศาสนาให้ผาสุก ประเทศทุกภาษาได้อาศัย
แต่รบรับกับองค์พระอภัย สงสารไพร่พลตายเสียก่ายกอง
เหมือนโจรไพรไม่มีอิศริยยศ จะปรากฏความชั่วให้มัวหมอง
คิดจะขอต่อตีกันพี่น้อง สองต่อสองสงครามตามโบราณ
เราเพลี่ยงพล่ำลังกาอาณาเขต เป็นของเชษฐาสิ้นทั้งถิ่นฐาน
เราชนะจะเอาสัตย์ปัฏิญาณ แล้วปล่อยไปไม่สังหารผลาญชีวา
ถึงวอดวายภายหลังได้สรรเสริญ จะอยู่เกินกัปกัลป์ชันษา
แม้ไม่สู้ผู้หญิงทิ้งศัสตรา ก็เลิกทัพกลับไปหานางมาลี”

(สุนทรภู่, 2514, 606)

บทกลอนดังกล่าว มีการใช้วัจนภาษาในลักษณะของการให้ความรู้เรื่องของการทำศึกสงครามที่มีวิธีการในการทำศึกที่ไม่ให้เสียไพร่พล โดยการให้สองกษัตริย์คือ กษัตริย์ของกรุงลังกากับเจ้าเมืองผลึกรบกันเท่านั้น

เนื้อความนี้ได้กล่าวถึง การทำศึกกับพระอภัยมณีเพื่อต้องการมิให้เสียกำลังไพร่พลไปมากกว่านี้ขอให้นางและพระอภัยมณีสู้รบกันสองต่อสอง ถ้านางละเวงวัณฬาแพ้ก็จะยอมยกเมืองลังกาให้ แต่ถ้าพระอภัยมณีแพ้ก็ขอให้ยกทัพกลับเมืองผลึกกรุงลงกาจะไม่คิดฆ่า แต่ถ้าพระอภัยมณีไม่กล้าสู้กับผู้หญิงก็ขอให้เลิกทัพกลับไปหามเหสีนางสุวรรณมาลี

คำสอน ในเรื่องของการสัมมาทิฏฐิ คือ ความเห็นชอบ เห็นชอบที่จะไม่ให้คนอื่นได้รับความเดือดร้อนไปด้วยโดยให้มาสู้รบกันสองต่อสอง

การใช้วัจนภาษาคำสอนเพื่อสร้างความพอใจหรือให้ความบันเทิง

การใช้วัจนภาษาคำสอนเพื่อสร้างความพอใจหรือให้ความบันเทิง หมายถึง การใช้ภาษาที่แสดงออกในรูปของถ้อยคำภาษาและตัวอักษร ได้แก่ ภาษาพูดหรือภาษาเขียนที่มีความต้องการที่จะทำให้เกิดความรื่นเริงบันเทิงใจจากภาษาที่ส่งออกไปในลักษณะของคำสอน ไม่ว่าจะอยู่ในรูปของการพูด การเขียนหรือการแสดงกิริยาท่าทาง

ตัวอย่าง

“แล้วทรงสารอ่านลิขิตพินิจนึ่ง ว่าน้องหญิงกราบประณตบทศรี
ซึ่งทรงศักดิ์รักใครเป็นไมตรี ไม่ต่อตีตามสัตย์ปฏิญาณ
น้องเห็นจริงสิ่งใดมิได้แหนง แต่กลั่นแกล้งกลัวอายฝ่ายทหาร
ให้ธิดามาประณตบทมาลย์ ขอประทานโทษาฝ่าธุลี
ด้วยไหนไหนได้ต้องตัวน้องแล้ว เหมือนฉัตรแก้วเก้าชั้นกั้นเกศี
ซึ่งสิ่งใดได้ว่าให้ราคี ขออย่ามีเวราข้างหน้าไป
ด้วยเป็นหญิงยิ่งยากมาฝากรัก สุดจะชักชายชิดพิสมัย
จนแสนโศกโรคช้ำระกำใจ จะกลับไปลังการักษากาย
สไบบางต่างน้องอยู่รองบาท อย่าคิดขาดความรักสมัครหมาย
หนึ่งสาราอย่าให้รู้ถึงหูชาย ต้องต้องอายอนุกูลให้สูญความ
พระเชษฐาอาลัยฉันใดมั่ง จงตรัสสั่งถึงละเวงอย่าเกรงขาม
ไว้ความลับกับยุพาพะงางาม จะผ่อนตามสารพัดไม่ขัดเอย”

(สุนทรภู่, 2514, 627)

บทกลอนนี้ นางละเวงวัณฬาคำลังจะทำศึกกับฝ่ายของพระอภัยมณีและต้องใช้กลลวงให้พระอภัยมณีเป่าปี่ให้ไพร่พลหลับ เพื่อให้พระอภัยมณีหลงใหลในตัวนางมากขึ้น จึงบอกรักพระอภัยมณีและแสดงความอ่อนน้อมถ่อมตนให้พระอภัยมณีสงสารและพึงพอใจในตัวนางมากยิ่งขึ้น ดังนั้นจึงเป็นการใช้วัจนภาษาเพื่อให้เกิดความพึงพอใจในตน

เนื้อหากล่าวถึง นางละเวงวัณฬาได้บอกพระอภัยมณีว่า น้องขอกราบพระอภัยมณีและขอบคุณที่พระอภัยมณีทำตามสัญญาที่ไม่ยกทัพมาต่อตีดังที่ให้สัตย์ไว้ ซึ่งเรื่องนี้นางก็ประจักษ์ด้วยตนเอง แต่ที่พูดและทำไปก่อนหน้านั้นเป็นการเสแสร้างแกล้งทำเพื่อมิให้อายแก่ทหารทั้งปวง ดังนั้นจึงส่งนางยุพาผกาบุตรีมากราบขอโทษเพราะพระอภัยมณีได้แตะต้องตัวนางแล้ว ก็เปรียบเหมือนกับพระอภัยมณีนั้นเป็นเจ้าของแล้ว สิ่งใดที่นางทำผิดกราบขออภัยและอย่าได้มีเวรต่อกันในภาคหน้าอีกเลย นางละเวงวัณฬาเป็นผู้หญิงจะบอกรักผู้ชายก่อนก็เห็นจะไม่เหมาะไม่ควร ได้แต่เก็บงำความรู้สึกไว้ เจ็บช้ำใจแต่ผู้เดียว จึงขอลาไปรักษากายใจที่กรุงลงกา ขอฝากแต่เพียงสไบไว้ให้พระอภัยมณีได้ใช้ยามจากกันแทนตัวนาง เรื่องนี้ขออย่าให้ใครได้ล่วงรู้เพราะจะทำให้นางอับอาย ถ้าพระอภัยมณีมีความต้องการอย่างไรก็บอกกับนางบุพผกาได้ นางยินดีทำตามความต้องการทุกประการ

ตัวอย่าง

“ในสาราว่าพระองค์ทรงสวัสดิ์ สืบกษัตริย์ศาสนาภาษาสยาม
มาหยุดยั้งฝั่งสมุทรหยุดสงคราม เพราะมีความเสน่หาให้อาวรณ์
คิดถึงวันสัญญาเวลาดึก มิได้นึกแหนงหน่ายสายสมร
เจ้าลับเนตรเชษฐานิราจร ถึงยามนอนนึกสะอื้นทุกคืนวัน
คิดถึงคำร่ำว่าต้องหย่าทัพ ไม่ลืมรับขวัญน้องประคองขวัญ
มิรู้สิ้นกลิ่นเนื้อเหมือนเจือจันทน์ สารพันพิศวาสเพียงบาดตา
ถึงอยู่ไกลใจนึกรำลึกถึง เปรียบเหมือนหนึ่งแนบชิดกนิษฐา
แม้นตัวตายหมายฝังไว้ลังกา แม่วัณฬาละฉันให้รัญจวน
หรือลืมคำทำสัตย์มธุรส เกินกำหนดนึกคอยละห้อยหวน
จะหน่ายแหนงแคลงใจก็ไม่ควร หรือประชวรจะมาพยาบาล
พอขึ้นบกยกตามทรามสวาท พอชมราชนิเวศน์เขตสถาน
จะทำสัตย์มธุรสพจมาน ตามโบราณร่วมจังหวัดปัฐพี
ไม่รบพุ่งมุ่งหมายทำลายล้าง จะสืบสร้างเสน่หามารศรี
แม่เหมือนเพชรเม็ดเท่าเขาคีรี แม้นไม่มีเรือนทองก็หมองนวล
ถึงมียศงดงามแต่ยามตื่น ไม่แช่มชื่นเช่นเจ้าของครองสงวน
งามละม่อมจอมขวัญอย่ารัญจวน จงคิดครวญคำสารที่อ่านเอย”

(สุนทรภู่, 2514, 571)

บทกลอนนี้กล่าวถึง พระอภัยมณีเป็นกษัตริย์แห่งกรุงผลึก ได้ยกทัพมาตั้งอยู่ฝั่งมหาสมุทรและหยุดทัพเนื่องจากว่ามีความรักเสน่ห์หาพึงพอใจในตัวของนางละเวงวัณฬา ด้วยนึกถึงสัญญาที่ได้ให้ไว้แก่กันคราวที่พบกันสนามรบว่า จะหย่าศึกและจะปรองดองรักกัน จนกระทั่งวันนี้พระอภัยมณียังจำกลิ่นหอมของเนื้อนางได้เป็นอย่างดีเหมือนกับว่ายังใกล้ชิดกัน ซึ่งพระอภัยมณียังคิดถึงนางละเวงวัณฬาอยู่ทุกเช้าค่ำ ตั้งใจไว้ว่าจะอยู่ที่เมืองลังกาถ้าตายไปก็จะฝังร่างไว้ที่เมืองลังกานี่แหละ แต่นางจากมาไม่ส่งข่าวหรือลืมสัญญาที่ได้ให้กันไว้หรือเจ้าไม่สบายพี่จะมาคอยพยาบาล ที่พี่ตามน้องขึ้นบกมาก็เพื่อหย่าศึกและจะได้อยู่ร่วมกันตลอดไป เป็นการใช้วัจนภาษาที่สร้างความพึงพอใจ สอนในเรื่องของความรัก รักที่เกิดจากความใคร่ ความเสน่หาอยากได้มาครอบครอง แบบนี้แสดงให้เห็นถึงความรักจอมปลอมอันจะส่งผลให้เกิดปัญหาตามมาดังสำนวนที่บอกว่า “ที่ใดมีรัก ที่นั่นมีทุกข์”

คำสอน เรื่องของความรัก ให้มีสติควบคุมใจมิให้ความรักมีอำนาจเหนือสติ แต่ให้สติมีอำนาจควบคุมความรัก ให้ดำเนินในทางที่ถูกและให้มีความรู้เท่าทันว่าจะต้องพลัดพรากรักสักวันหนึ่งอย่างแน่นอนเมื่อถึงคราวเช่นนั้นจักได้ระงับใจลงได้

ตัวอย่าง

“ในสาราว่าพระองค์ดำรงโลก *มาวิโยคแยกน้องที่ท้องสนาม*
เสน่ห์นุชสุจริตสู้ติดตาม *ได้แต่ความโศกเศร้าทุกเช้าเย็น*
แม่ยอดมิ่งทิ้งสัตย์เฝ้าจัดทัพ *มาตั้งรับพี่ต้องรบใคร่พบเห็น*
เจ้าตัดรักหักสวาทขาดกระเด็น *ไม่ยอมเข็นขืนใจเป็นไมตรี*
จะรบพุ่งมุ่งหมายทำลายล้าง *ไม่ขัดขวางขวัญน้องอย่าหมองศรี*
จะสู้ม้วยด้วยสวาทแล้วชาตินี้ *พรุ่งนี้พี่จะไปหาให้ฆ่าฟัน*
ฝากแต่รักหนักแน่นเท่าแผ่นภพ *ขอประสบทรามเชยเสวยสวรรค์*
จะเกิดไหนขอให้พบประสบกัน *ละเวงวัณฬาน้องอย่าหมองนวล*
แม้นปรานีศรีสวัสดิ์ไม่ตัดรัก *จะฟูมฟักเข้าประคองครองสงวน*
งามละม่อมจอมขวัญอย่ารัญจวน *จงคิดควรคำจริงทุกสิ่งอัน”*

(สุนทรภู่, 2514, 609)

บทกลอนบทนี้กล่าวถึง เรื่องของการเจรจาทำศึกซึ่งพระอภัยมณีจอมทัพฝ่ายเมืองผลึกขณะนี้กำลังตกหลุมรักนางละเวงวัณฬาอย่างหัวปักหัวปำ ไม่คิดที่จะรบแต่คิดที่จะรักอย่างเดียว ไม่ต้องการทำศึกด้วย ต้องการที่จะร่วมรักกับนางละเวงมากกว่า ส่วนนางละเวงวัณฬากษัตริย์แห่งกรุงลังกาอยู่ในฐานะผู้นำของเมืองจะต้องทำทุกวิถีทางเพื่อที่จะให้ศึกครั้งตนเป็นฝ่ายชนะ ทั้งที่ใจจริง ๆ ตอนนี้ได้รักพระอภัยมณีเข้าแล้ว ดังนั้นจึงถือได้ว่าเป็นการใช้วัจนภาษาคำสอนเพื่อสร้างความพึงพอใจหรือให้ความบันเทิง

เนื้อความกล่าวถึง พระอภัยมณีสู้ติดตามนางละเวงวัณฬามาเพราะคิดถึงและรักนางตั้งแต่เจอกันครั้งแรกในสนามรบ ก็อุตส่าห์ดั้นด้นติดตามมาแต่นางละเวงวัณฬากลับลืมสัญญาที่ให้ไว้แก่กัน โดยจัดทัพมารบ พระอภัยมณีก็เลยต้องจัดทัพมารับ มิได้ต้องการที่จะสู้รบด้วยแต่ต้องการเพียงได้พบได้เห็นให้หายคิดถึงเท่านั้น แต่ถ้านางละเวงวัณฬาต้องการที่จะทำลายล้าง พระอภัยมณีก็ยินดีที่จะไปหานางในวันพรุ่งนี้ จะไปให้นางฆ่า แต่ขอฝากความรักความคิดถึงที่มีให้ ขอให้ได้พบปะแม้เกิดชาติไหน ๆ ก็ขอให้ได้พบกันอีก ถ้านางละเวงวัณฬามีจิตเมตตาก็จะได้ครองคู่กัน ขอให้นางใคร่ครวญดูเอง

การใช้วจันภาษาคำสอนเพื่อเสนอหรือชักจูงใจ

การใช้วัจนภาษาคำสอนเพื่อเสนอหรือชักจูงใจ เป็นการใช้ภาษาที่แสดงออกในรูปของถ้อยคำภาษาและตัวอักษร ได้แก่ ภาษาพูดหรือภาษาเขียนในลักษณะของคำสอนต่าง ๆ ที่มีความต้องการที่จะชักจูงให้มีความคิดคล้อยตามหรือยอมรับปฏิบัติตามการเสนอแนะ

ตัวอย่าง

“สารสมเด็จบิตุราชมาตุรงค์ สองพระองค์ทรงภพสบสมัย
แสนคะนึงถึงโอรสยศไกร พระอภัยมณีศรีโสภา
แต่พลัดพรากจากเขตนิเวศน์สถาน ก็เนิ่นนานตั้งแต่คอยละห้อยหา
ไม่เห็นหายฝ่ายเราเฒ่าชรา มีโรคาเยี่ยมเยือนทุกเดือนปี
จะอาสัญวันใดก็ไม่รู้ ไม่มีผู้จะบำรุงซึ่งกรุงศรี
ถ้าศึกเหนือใต้พวกไพรี มาย่ำยีเขตแคว้นจะแค้นเคือง
พวกไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินสิ้นทั้งหลาย ทั้งหญิงชายทุกข์ตรอมจนผอมเหลือง
เสียดายองค์ทั้งสงสารแก่บ้านเมือง จึงแต่งเรื่องราชสารเป็นการร้อน
ให้เสนีสี่นายมาพรายแพร่ง หวังให้แจ้งลูกรักในอักษร
แม้สงสารมารดากับบิดร จงรีบร้อนเร็วมายังธานี
จะรอใจให้ท่ากว่าจะถึง หวังจะพึ่งบุญเจ้าช่วยเผาผี
แม้ธุระพระอภัยสิ่งไรมี จงให้ศรีสุวรรณน้องอยู่ป้องกัน
แม้มิมาครานี้เป็นที่สุด เป็นขาดบุตรบิดาจนอาสัญ”

(สุนทรภู่, 2514, 680)

บทกลอนดังกล่าว ศรีสุวรรณบอกกล่าวชักจูงใจให้พระอภัยมณีมาหาพระบิดาและ พระมารดาคือ ท้าวสุทัศน์และนางประทุมเกสร ซึ่งได้จากกันกับพระอภัยมณีมานานมากแล้วไม่ได้พบเจอกันเลย โดยเวลานี้พระอภัยมณีกำลังหลงเสน่ห์ของนางละเวงวัณฬาอย่างมากและตอนนี้ก็ดำรงตำแหน่งเป็นกษัตริย์แห่งกรุงลังกาเป็นสวามีของนางละเวงวัณฬาและทำตามที่นางละเวงวัณฬาต้องการทุกอย่างเนื้อความ กล่าวถึงศรีสุวรรณยกทัพมาช่วยพระอภัยมณีเจรจาจะขอเข้าพบพระอภัยมณีให้ได้และเกิดความวิตกกังวลว่า ถ้าพระอภัยมณีให้พบจะต้องถูกสั่งให้ยกทัพกลับตามที่ พระอภัยมณีต้องการ เพราะถ้าไม่ทำตามก็จะถือว่าเป็นขบถ พี่น้องจะสู้รบกัน แต่ถ้ายกทัพกลับก็เป็นห่วงพระอภัยมณีเพราะขณะนี้พระอภัยมณีกำลังต้องมนต์เสน่ห์ของนางละเวงวัณฬา จึงช่วยกันคิดหาทางออก สินสมุทรจึงออกอุบายให้แกล้งเขียนจดหมายในนามของท้าวสุทัศน์ว่า

ต้องการให้พระอภัยมณีไปพบ ถ้าทำเช่นนี้ก็ไม่ได้เป็นการขัดคำสั่งของพระอภัยมณี และพระอภัยมณีก็ไม่กล้าที่จะโกรธ ดังนั้นศรีสุวรรณจึงเขียนจดหมายถึงพระอภัยมณีในนามของท้าวสุทัศน์ความว่า พ่อแม่คิดถึงพระอภัยมณีมากตั้งแต่พลัดพรากจากกันมาก็มิเคยได้พบกันเลย บัดนี้พ่อกับแม่ก็ชรามากแล้วและเจ็บไข้ได้ป่วยเนื่องจากชราจะตายวันตายพรุ่งก็ไม่รู้ ซึ่งมีเรื่องกลุ้มใจอยู่ว่าถ้าสิ้นพ่อกับแม่แล้วจะไม่มีผู้ใดดูแลบ้านเมืองต่อ ถ้ามีข้าศึกมาย่ำยีก็จะทำให้ประชาชนเดือนร้อน ดังนั้นจึงอยากจะได้พบพระอภัยมณีสักครั้งก่อนตาย แต่ถ้าพระอภัยมณีมีธุระร้อนอันใดที่จะต้องทำให้ศรีสุวรรณทำแทนไปก่อน ให้ พระอภัยมณีมาพบพ่อกับแม่ให้ได้ก่อน ถ้าไม่มาก็ขอให้ขาดพ่อแม่ลูกกัน แสดงให้เห็นถึงคำสอนในเรื่องของความรักความห่วงใยระหว่างพี่น้องที่จะต้องช่วยเหลือกัน

ตัวอย่าง

“หนังสือสี่มนตรีซึ่งมีมา ว่าเมตตาทูลท้าวเจ้านคร
พระปิ่นเกล้าชาวชวาอาณาจักร ประสงค์รักพระบุตรีศรีสมร
ได้งอนง้อขอสู่กับภูธร ก็ตัดรอนมิได้รับให้อัปมาณ
จึงตรัสใช้ให้เรามาเอาโทษ ให้สิ้นโคตรขัตติยามหาศาล
บัดนี้เราเข้าก็จะตายคลายก็รอด จะคิดลอดหลบหลีกไปอีกหรือ
แม้นโอนอ่อนงอนง้อไม่ต่อมือ อย่าดึงดื้อเร่งส่งองค์บุตรตรี
จะนำนางไปถวายถ่ายชีวิต ให้พ้นผิดอยู่บำรุงซึ่งกรุงศรี
ไม่ส่งมาถ้าเราได้เข้าตี ชาวบุรีก็จะตายวายชีวา”

(สุนทรภู่, 2514, 79)

จากข้อความนี้กล่าวถึง ท้าวอุเทนราชได้สู่ขอพระราชธิดาของท้าวทศวงศ์คือ นางเกษรา แต่ได้รับการปฏิเสธทำให้ท้าวอุเทนราชโกรธ จึงสั่งให้สี่อำมาตย์ได้ยกทัพมาตั้งป้อมปราการรายล้อมรอบเมืองรมจักรเพื่อเป็นการข่มขู่ให้ท้าวทศวงศ์ยอมยกพระราชธิดาให้ และถ้าท้าวทศวงศ์ไม่ยินยอมก็จะทำศึก ดังนั้นก่อนการทำศึกตามประเพณีก็จะต้องมีการจัดส่งหนังสือแจ้งความประสงค์ให้อีกฝ่ายหนึ่งได้รับทราบ ดังนั้นท้าวอุเทนราชจึงสั่งให้อำมาตย์ทั้งสี่ยื่นข้อเสนอต่อท้าวทศวงศ์หากส่งพระราชธิดามาให้แต่โดยดีจะไม่กระทำใด ๆ ต่อบ้านเมืองและชาวเมืองรมจักร แต่ถ้าไม่ยอมส่งพระราชธิดามาให้ก็จะทำการสู้รบและชาวเมืองรมจักรก็จะได้รับบาดเจ็บล้มตาย

การใช้วจันภาษาคำสอนเพื่อเสนอหรือชักจูงใจ คือ สี่อำมาตย์ของท้าวอุเทนราชได้ยื่นข้อเสนอให้ท้าวทศวงศ์ส่งพระธิดาให้ท้าวอุเทนราช มีความต้องการที่จะชักจูงให้ท้าวทศวงศ์มีความคิดเห็นคล้อยตาม ปฏิบัติตาม หรือยอมรับปฏิบัติตามการเสนอแนะของสี่อำมาตย์

แสดงให้เห็นถึงคำสอนในเรื่องของการยึดถือการประพฤติปฏิบัติตามประเพณี ในที่นี้แสดงให้เห็นถึงประเพณีของการทำศึกที่จะต้องมีการจัดส่งหนังสือแจ้งความประสงค์ให้อีกฝ่ายได้รับทราบก่อน

ตัวอย่าง

“จะจำให้ทูตถือหนังสือสาร ไปว่าขานข้อความตามประสงค์
แม้นเจ้าเมืองรมจักรยังรักองค์ ให้เร่งส่งพระธิดาอย่าช้านาน
เห็นพร้อมใจให้เสมียนเขียนหนังสือ ให้ผู้ถือสาราที่ที่กล้าหาญ
ขึ้นขี่ม้าโบกธงตรงทวาร ชูแต่สารไว้ให้เห็นเป็นสำคัญ”

(สุนทรภู่, 2514, 78)

จากข้อความดังกล่าว เป็นการใช้คำเปรียบเทียบที่ทำให้เห็นภาพพจน์อย่างชัดเจน แสดงให้เห็นถึงการข่มขู่ บอกเจตนาอย่างชัดเจน ในลักษณะของการมีอำนาจที่เหนือกว่า ตรงกับสำนวนไทยที่ว่า “ลูกไก่ในกำมือ”หมายถึง ผู้ที่มีอำนาจเหนือกว่าบุคคลที่อยู่ใต้อำนาจมากโดยจะจัดการอย่างไรก็ได้ตามที่ต้องการ

ตัวอย่าง

“บัดนี้เราเข้ามาล้อมป้อมปราการ ชีวิตท่านเหมือนลูกไก่อยู่ในมือ
แม้นบีบเข้าก็จะตายคลายก็รอด จะคิดลอดหลบหลีกไปอีกหรือ”

(สุนทรภู่, 2514, 433)

ตัวอย่าง

“ในสารทรงองค์ละเวงวัณฬาราช เสวยราชสังกามหาสวรรย์
สืบกษัตริย์ขัตติย์วงศ์ในพงศ์พันธุ์ ทุกคืนวันว้าเหว่อยู่เอกา
เหมือนหงส์ทองล่องเมฆวิเวกสูง ไม่เหมือนฝูงหงส์ทองห้องคูหา
แม้นสิ้นบุญสูญกษัตริย์ขัตติยา ชาวพาราราษฎรจะร้อนรน
บัดนี้เล่าชาวผลึกเป็นศึกเสี้ยน ยังเบียดเบียนชายหญิงชาวสิงหล

ไม่มีชายนายทัพกำกับพล *จะผ่อนปรนปราบศึกช่วยตรึกตร่า*
จึงเสี่ยงทายพรายแพร่งให้แจ้งข่าว *ถึงองค์ท้าวเจ้าประเทศเหมือนเชษฐา*
ผู้ใดรับดับแค้นแทนบิดา *ปราบปัจจามิตรให้บรรลัยลาญ*
จะมอบตราราหูคู่สมบัติ *สืบกษัตริย์สุริย์วงศ์ดำรงสถาน*
แต่ละข้อล่อใจเห็นได้การ *เจ้าละมานเหมือนจะเหาะหัวเราะคัก"*

(สุนทรภู่, 2514, 433)

จากข้อความนี้กล่าวถึง นางละเวงวัณฬาซึ่งเป็นน้องสาวของอุศเรนได้ขึ้นครองกรุงลังกาสืบต่อจากบิดาที่สวรรคตไปแล้ว อยู่คนเดียวไม่มีคู่ครอง คิดที่จะแก้แค้นแทนพ่อและพี่ชาย ถ้ากรุงลังกาสิ้นนางแล้วก็ไม่มีใครที่จะบำรุงเมืองลังกาสืบต่อไป ชาวเมืองก็จะได้รับความเดือดร้อน เนื่องจากตนเป็นผู้หญิงและไม่สันทัดในการรบ ก็คิดอุบายที่จะให้ผู้อื่นรบแทนจึงให้วาดรูปตนเองปนเสน่ห์พร้อมกับยื่นข้อเสนอให้เจ้าเมืองต่าง ๆ มาช่วยทำศึก ซึ่งขณะนี้ชาวเมืองผลึกได้มาเบียดเบียนชาวเมืองกรุงลังกาให้ได้รับความเดือดร้อนเป็นอย่างมากเนื่องจากไม่มีผู้นำที่เป็นผู้ชายที่สามารถปราบปรามข้าศึกได้ จึงยื่นข้อเสนอและชักชวนเจ้าละมานซึ่งขณะนี้กำลังจะเป็นพ่อหม้ายเนื่องจากมเหสีได้สวรรคตและกำลังจะทุกข์ตรมถึงมเหสี เมื่อได้เห็นรูปที่ปนเสน่ห์ของนางละเวงก็ทำให้หลงใหลเป็นอันมากให้มาช่วยรบกับเมืองผลึก โดยมีรางวัลให้ถ้าทำสำเร็จคือ จะมอบราชสมบัติพร้อมตราราหูและตัวนางเองเป็นคู่ครอง เป็นการยื่นข้อเสนอหรือชักจูงให้ปฏิบัติตามความต้องการ

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงคำสอน ในเรื่องของความดิ้นรนเพื่อให้ได้สมดังความปรารถนาความต้องการของตนเองมักจะนำไปสู่ความทุกข์ ความเดือดร้อน ความวุ่นวาย

ตอนที่ 2 ผลการวิเคราะห์หลักธรรมคำสอนในวรรณคดีไทยเรื่อง พระอภัยมณี

เล่มที่ 1 - 4 ของสุนทรภู่ ฉบับกรมศิลปากร จากสำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคารพิมพ์จำหน่าย พ.ศ. 2544 โดยได้ศึกษาวิเคราะห์ตามหลักธรรมคำสอน ทศบารมี 10 ประการ ดังต่อไปนี้

1. ทานบารมี การมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และเสียสละ
2. ศีลบารมี การรักษาศีล
3. เนกขัมมบารมี การปลอดจากราคะและตัณหา
4. ปัญญาบารมี การเป็นผู้มีเหตุผล
5. วิริยบารมี การมีความเพียรพยายาม มุมานะ และอดทน
6. ขันติบารมี การมีความอดทนอดกลั้นต่อความโกรธ ความไม่พอใจ

7.สัจจบารมี การมีสัจจะ

8. อธิษฐานบารมี การตั้งความปรารถนาดีต่อผู้อื่น

9. เมตตาบารมี ความเมตตากรุณา

10. อุเบกขาบารมี ความวางใจเป็นกลาง

มีรายละเอียด ดังนี้

ทานบารมี หมายถึง การมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และเสียสละ ได้แก่

การช่วยเหลือเกื้อกูลแบ่งปันให้แก่กันโดยไม่หวังผลตอบแทนเป็นการเสียสละสิ่งของต่างๆ ของตนเองให้แก่ผู้อื่น การมอบสิ่งของที่เป็นประโยชน์ให้แก่ผู้อื่นด้วยความเต็มใจ เป็นการแบ่งปัน ให้แก่คนทั่วไปด้วยความกรุณาสงสาร ในเรื่องพระอภัยมณีมีมากเป็นอันดับแรก แต่ละขอนำเสนอพอเป็นตัวอย่าง ดังต่อไปนี้

ตัวอย่าง

“ฝ่ายโยคีมีพรตพจนารถ อนุญาตยิ้มย่องสนองไข
เป็นไรมีที่ตรงนั้นอย่าพรั่นใจ มิให้ภัยบีฑาสีกาโยม
จะให้อยู่วนวังในจังหวัด เป็นเงือกวัดเถิดหนอนางสำอางโฉม
ที่วุ้งเวิ้งเชิงเขาริมเสาโคม เป็นของโยมอยู่ในน้ำให้สำราญ”

(สุนทรภู่, 2514, 123)

บทกลอนดังกล่าวตัวละครคือ พระโยคีพูดกับพระอภัยมณีและนางเงือกว่า อนุญาตให้นางเงือกอาศัยอยู่ได้ อย่าได้กังวลใจอะไรเลยที่ตรงนั้นจะไม่มีใครมาทำอันตรายนางเงือกได้ พระโยคีจะให้นางเงือกอาศัยอยู่ในเขตอาศรมของพระโยคี ขอให้อยู่ในน้ำอย่างสบายใจ แสดงให้เห็นว่าพระโยคีมีการให้มีการเสียสละสิ่งของต่าง ๆ ของตนเองให้แก่ผู้อื่น โดยไม่หวังสิ่งตอบแทน

ตัวอย่าง

“อันเกาะแก้วพิสดารสถานนี้ โภชนาสาลีก็มีถม
แต่คราวหลังครั้งสมุทรโคดม มาสร้างสมสิกขาสมาทาน
เธอทำไร่ไว้ที่ริมภูเขาหลวง ครั้นแตกรวงออกมาเล่าเป็นข้าวสาร
ได้สิบพืชยืดอยู่แต่โบราณ จงคิดอ่านเอาเคียวมาเกี่ยวไป”

(สุนทรภู่, 2514, 141)

ข้อความดังกล่าว พระโยคีพูดกับเจ้าเมืองผลึกว่าที่เกาะแก้วพิสดารแห่งนี้มีอาหารข้าวสาลีมากมาย มีมาตั้งแต่ครั้งสมุทรโคดมมาสร้างสมปฏิบัติสมาทานได้ทำไร่ไว้ที่ริมภูเขาหลวง พอข้าวแตกรวงก็กลายเป็นข้าวสารได้ข้าวสารหลายสิบมาตั้งแต่โบราณ หากเจ้าเมืองผลึกต้องการเท่าไหร่ก็มาใช้เคียวเกี่ยวไปได้ จากพฤติกรรมของพระโยคีตรงนี้แสดงให้เห็นถึงการเป็นผู้ให้ที่รู้จักการเสียสละสิ่งของต่าง ๆ ของตนเองให้แก่ผู้อื่น โดยไม่หวังสิ่งตอบแทน

ตัวอย่าง

“แล้วลีลาพาลูกกับหลานรัก ลงตำหนักแพพร้อมหม่อมหม่อมหญิง
พระทรงนั่งยังที่เก้าอี้อิง ให้จัดสิ่งเสื้อผ้ามาประทาน
อันพวกไพร่ไทยฝรั่งทั้งแขกเทศ ได้บำเหน็จถ้วนทั่วตัวทหาร
แล้วอวยชัยให้มหากฤดาการ ทั้งน้องหลานลูกยาอย่าราคี”

(สุนทรภู่, 2514, 288)

ข้อความดังกล่าวกล่าวถึง ศรีสุวรรณได้พาอรุณรัศมีกับสินสมุทรลงตำหนัก พร้อมกับหม่อมหญิง แล้วนั่งที่เก้าอี้ สั่งให้เหล่าคนที่รับใช้จัดหาสิ่งของ เสื้อผ้ามาประทานให้กับไพร่ทั้งคนไทย ฝรั่ง แขก ทุกคนต่างได้รับของกันถ้วนหน้า แล้วพระอภัยมณีก็อวยพรให้ศรีสุวรรณ อรุณรัศมีและสินสมุทรโชคดี อย่าได้มีอันตรายใด ๆ เป็นคุณธรรมในการมอบสิ่งของที่เป็นประโยชน์ให้แก่ผู้อื่นด้วยความเต็มใจ

ตัวอย่าง

พระอภัยได้ของพวกกองทัพ เครื่องสำหรับรบพื้นแต่ปืนผา
ทั้งหมวกเสื้อเผลือล้นคณนา ของโยธาทิ้งกลาดที่หาดทราย
ให้ร้องป่าวชาวเมืองมาเก็บของ ตามจะต้องการในน้ำใจหมาย
ทั้งได้คนพลเรือที่เหลือตาย ก็มากมายหมื่นแสนแน่นนคร

(สุนทรภู่, 2514, 324)

ข้อความดังกล่าว กล่าวถึงการมอบสิ่งของที่เป็นประโยชน์ให้แก่ผู้อื่นด้วยความเต็มใจ ตัวละครคือพระอภัยมณีได้ของพวกกองทัพ มีทั้งเครื่องสำหรับรบ และทั้งหมวกเสื้อผ้ามากมายก็ร้องป่าวให้ชาวบ้านมาเก็บของตามที่ต้องการ

ตัวอย่าง

เจ้าละมานพานจะซื่อถือว่าแน่ เสวยแต่ผลยอหัวร่อดิ้น
ให้ทองคำบำเหน็จทั้งเพชรนิล เลี้ยงให้กินข้าวปลาประสาเคย
(สุนทรภู่, 2514, 324)

ข้อความดังกล่าว กล่าวถึงเจ้าละมานที่ได้ให้ทองคำเป็นรางวัลและเลี้ยงข้าวแก่ฝรั่งทูตของนางละเวงวัณพา เป็นการมอบสิ่งของแก่ผู้อื่นด้วยความเต็มใจและยินดี

ตัวอย่าง

นางทราบความตามกรรมที่รำเล่า จึงหยิบเอาถันสุธาออกมาฝาน
วางไว้บนต้นไม้ที่ใกล้ธาร แล้วว่าท่านเทวดาได้ปรานี
ซึ่งธุระพระองค์จำนงนั้น ข้าผ่อนผันพ้นทุกข์เป็นสุขี
ข้าหลงทางกลางป่าพนาลี ท่านช่วยชี้มรคาให้คลาไคลฯ
(สุนทรภู่, 2514, 429)

ข้อความดังกล่าว กล่าวถึงการแบ่งปันให้ซึ่งกันและกัน นางละเวงวัณพาได้ฟังที่เทวดาอารักษ์เล่ากรรมของตนด้วยที่จิตใจมีเมตตานางละเวงวัณพาจึงหยิบเอาผลนมพระธรณีออกมาฝานวางไว้บนต้นไม้ที่ใกล้ริมธาร หวังว่าท่านเทวดาเมตตาช่วยบอกทางซึ่งตนได้หลงทางกลางป่า

ศีลบารมี หมายถึง การักษาศีล ได้แก่

การทำให้กาย วาจา ใจ สงบ ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ทำให้จิตสงบได้ง่ายเมื่อทำสมาธิ ความประพฤติดีทางกาย และวาจา การรักษากายและวาจาให้เรียบร้อยด้วยการไม่ให้คนอื่นเดือดร้อนมีการแทรกคำสอนในวรรณคดี เรื่องพระอภัยมณี ตลอดเรื่องเช่นกัน ผู้วิจัยจะเสนอพอเป็นตัวอย่าง ดังนี้

ตัวอย่าง

ฝ่ายพระชนนีนางอยู่ปรางค์รัตน์ ครั้นสงัดฆ้องย่ำยามปฐม
นึกปรานีศรีสุวรรณจะบรรทม จึงเชยชมลูกน้อยค่อยประคอง
แล้วลูบหลังสั่งสอนประสาหญิง แม่งามยิ่งยอดสตรีไม่มีสอง
จะจำไกลไปอยู่ด้วยคู่ครอง อย่าให้ข้องเคืองอัชฌาพระสามี
อย่าถือองค์นงลักษณ์ว่าอัคเรศ แม่ดวงเนตรนึกว่าเหมือนทาสี

ต้องซื่อตรงจงรักด้วยภักดี ถึงราตรีกราบบาทอย่าขาดวัน
ถ้าเธอกริ้วแม่อย่าโกรธพิโรธตอบ ประณตนอบโอนอ่อนค่อยผ่อนผัน
อนึ่งเหล่าสาวสุรางค์นางกำนัล อย่าป้องกันหึงหวงให้ล่วงเกิน
เมื่อคราวทุกข์ปลุกให้พระทัยชื่น อย่างเริงรื่นเริศร้างทำห่างเหิน
ราชการภารธุระอย่าละเมิน จึงเจริญราศีไม่มีมัว
อันหญิงดีเพราะผลปรนนิบัติ รักษาสัตย์สู้ม้วยอยู่ด้วยผัว
ผัวยิ่งรักหนักหญิงก็ยิ่งกลัว อย่าถือตัวต่อชายจะหน่ายใจ
คำของแม่แต่เท่านี้ก็ดีนัก บุรุษรักนั้นไม่มีที่สงสัย
ดึกอยู่แล้วแก้วตาจงคลาไคล แม่จะไปส่งเจ้าลำเภาพาล ฯ

(สุนทรภู่, 2514, 102)

ข้อความดังกล่าว พระมารดาของนางเกษรากล่าวสอนนางเกษราถึงการใช้ชีวิตคู่ว่าผู้หญิงควรรักเดียว ซื่อสัตย์ต่อสามี เวลาสามีโกรธห้ามโกรธตอบ ให้อ่อนโยนเอาใจสามี อย่าหึงหวงเกินงาม หากมีเรื่องทุกข์ให้ทำให้หายทุกข์ คอยดูแลปรนนิบัติ อย่าให้ขาดตกบกพร่องในหน้าที่ของภรรยา แสดงให้เห็นถึงศีลบารมีในเรื่องของความประพฤติดีทางกาย และวาจา การรักษากายและวาจาให้เรียบร้อย ให้ตั้งอยู่ในความดีงาม

ตัวอย่าง

พระแจ้งความตามคำเงือกน้ำเล่า ค่อยบรรเทาทุกข์สมอารมณ์หวัง
จึงว่าพี่มีคุณน้องสักครั้ง ให้ได้ดังถ้อยคำที่รำพัน
ซึ่งลูกรักหักหาญให้ท่านโกรธ จองงดโทษทำคุณอย่างหุนหัน
ช่วยไปปิดปากถ้ำที่สำคัญ จวนสายัณห์ยักษ์มาจะว่าเรา
จึงบัญชาว่าเจ้าสินสมุทร ไปช่วยฉุดศิลาใหญ่ขึ้นให้เขา
ขอสมาตาปู่อย่าดูเบา ช่วยอุ้มเอาแกออกไปให้สบาย
กับลูกน้อยค่อยพยุงจูงเงือกน้ำ มาปากถ้ำแลเห็นวนชลสาย

(สุนทรภู่, 2514, 109)

ข้อความดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงความประพฤติของตัวละครที่ประพฤติดีทั้งทางกายและวาจา การรักษากายและวาจาให้เรียบร้อย ให้ตั้งอยู่ในความดีงาม ตัวละครคือ พระอภัยมณีกล่าวว่าหากเป็นตามพ่อเงือกบอกก็จะถือเป็นบุญคุณอย่างมากขอให้เป็นดังที่พูดหากสินสมุทรได้ทำ

ให้พ่อเงือกโกรธก็ขอให้ท่านให้อภัยด้วยแล้วให้สินสมุทรปิดปากถ้ำและขอขมาตาเงือก แล้วช่วยอุ้มตาเงือกออกไปส่งที่ทะเล

ตัวอย่าง

พี่มนุษย์สุดสวาทเป็นชาติยักษ์ จงคิดหักความสวาทให้ขาดสูญ
กลับไปอยู่คูหาอย่าอาดูร จงเพิ่มพูนภาวนารักษาธรรม์
อย่าฆ่าสัตว์ตัดชีวิตพิษฐาน หมายวิมานเมืองแมนแดนสวรรค์
จะเกิดไหนขอให้พบประสบกัน อย่าโศกศัลย์แคล้วคลาดเหมือนชาตินี้

(สุนทรภู่, 2514, 120)

ข้อความดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงความประพฤติของตัวละครที่ประพฤติดีทั้งทางกายและวาจา การรักษากายและวาจาให้เรียบร้อย ให้ตั้งอยู่ในความดีงาม ตัวละครคือ พระอภัยมณีบอกว่านางผีเสื้อสมุทรนั้นเป็นยักษ์ ไม่อาจรักกันได้ ให้กลับไปอยู่ที่ถ้ำ ตั้งศีล ภาวนา อย่าฆ่าสัตว์เพื่อจะได้ขึ้นสวรรค์ หากเกิดชาติไหนได้พบกัน ก็ขออย่าให้ผิดหวังเหมือนชาตินี้

ตัวอย่าง

ฝ่ายโยคีมียศพจนารถ ให้โอวาทนางยักษ์ไม่หักหาญ
จงตัดบ่วงห่วงใยอาลัยลาน อย่าปองผลาญลูกผัวของตัวเลย
ทั้งนี้เพราะเคราะห์กรรมทำให้วุ่น จึงสิ้นบุญวาสนาสีกาเอ๋ย
เห็นมิได้ไปอยู่เป็นคู่เชย ด้วยสองเคยปลูกเลี้ยงกันเพียงนั้น
อย่าควรคิดติดตามด้วยความโกรธ จะเป็นโทษกับสีกาเมื่ออาสัญ
จงยับยั้งฟังคำรูปรำพัน ไปสวรรค์นฤพานสำราญใจ ฯ

(สุนทรภู่, 2514, 122)

ข้อความดังกล่าว กล่าวถึงตัวละครคือ พระโยคี กล่าวสั่งสอนนางผีเสื้อสมุทรให้อยู่ในศีลธรรม ปลงกับชีวิต อย่าได้คิดตามพระอภัยมณีกับสินสมุทรอีกเลย เพราะบุญวาสนาที่ได้ทำร่วมกันมามีเพียงเท่านี้ หากคิดโกรธก็จะเป็นโทษต่อนางผีเสื้อสมุทรเอง แสดงให้เห็นถึงวัจนภาษาคำสอนและคุณธรรมด้านความประพฤติดีทางกาย และวาจา การรักษากายและวาจาให้เรียบร้อยไม่ยึดติดกิเลสและให้ตั้งอยู่ในความดีงาม

ตัวอย่าง

พระฟังนางทางว่านิจจ๋าเอ๋ย แต่ก่อนเคยเคียงประโลมเจ้าโฉมฉาย
ประเดี๋ยวนี้พี่บวชชวดสบาย จะสอนสายสวาทเจ้าให้เข้าใจ
จงฟังธรรมคำนับดับโมโห ให้โทโสสร่างเสื่อมค่อยเลื่อมใส
แล้วทรงเดชเทศนาภาษาไทย ด้วยความในโลกีย์สี่ประการ
คือรูปรสกลิ่นเสียงเคียงสัมผัส ที่คฤหัสถ์หวงแหนไม่แก่นสาร
ครั้นระงับดับขันธสันดาน ย่อมสาธารเปื่อยเน่าเสียดายเปล่า
อย่าลุ่มหลงจงอุตส่าห์รักษาศีล ให้เพิ่มภิญโญไปดังใจหมาย
อย่าฆ่าสัตว์ตัดชีวิตคิดอุบาย จะจำตายตกนรกอเวจี

(สุนทรภู่, 2514, 159)

ข้อความดังกล่าว เป็นตอนที่พระอภัยมณีกล่าวสั่งสอนนางผีเสื้อสมุทร ว่า แต่ก่อนพี่เคยอยู่คู่น้อง แต่เดี๋ยวนี้พี่บวชเสียแล้ว พี่จะสอนให้เจ้าเข้าใจ เจ้าจงตั้งใจฟังพระธรรมแล้วดับโมโห ให้ความโกรธเสื่อมหายแล้วค่อยเลื่อมใส แล้วสั่งสอนด้วยความในสี่ประการ คือ รูป รส กลิ่น เสียง นั้นไม่เที่ยงแท้แน่นอน ครั้นสิ้นชีวิตลงก็ย่อมจะเปื่อยเน่าผุพังลงไป เจ้าอย่าได้ลุ่มหลงยึดติด จงหมั่นตั้งใจรักษาศีลให้เพิ่มขึ้นดังใจคิด อย่าได้ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต เพราะตายไปแล้วจะตกนรกอเวจีเลยทีเดียว แสดงให้เห็นถึงศีลบารมีในการตั้งมั่นอยู่ในศีลธรรม มีความประพฤติที่ดีงามถูกต้องตามทำนองคลองธรรม

ตัวอย่าง

รำจวนจิตพิศดูเป็นครู่พัก แล้วกลับหักหวนห้ามความสงสัย
ถึงอ่อนแก่แต่เป็นที่พี่สะใภ้ เราเป็นน้องต้องไหว้เป็นไรมี
ดำริพลางทางว่าข้ามาเฝ้า จะเชิญเข้ารมจักรเป็นศักดิ์ศรี
ให้อุ่นใจไพร่ฟ้าทั้งธานี ว่าพระพี่พาหลานมาพานพบ

(สุนทรภู่, 2514, 194)

ข้อความดังกล่าว เป็นตอนที่ที่ศรีสุวรรณได้พบนางสุวรรณมาลีแล้ว ก็เกิดความสงสัยขึ้นครู่หนึ่ง แต่ก็ยกมือไหว้ ด้วยถึงแม้นางจะมีอายุน้อยกว่าแต่ตามฐานะนางคือพี่สะใภ้ และเชิญเจ้าเมืองเพื่อให้ไพร่ฟ้าประชาชนได้ชื่นชม เป็นการประพฤติดีทางกายและวาจา การสำรวมกาย วาจาไว้เรียบร้อยดี

ตัวอย่าง

นางรับรสพจนารถฉลาดฉลอง พระคุณของทรงศักดิ์นั้นหนักหนา
ด้วยรักใคร่ใช้ชิดเหมือนธิดา จึงอุตส่าห์สุจริตไม่ปิดบัง
อยากจะใคร่ให้พระชนนีนาถ รักพระบาทบิตุรงค์เหมือนจงหวัง
แต่เดินป่ามาถึงเขตนิเวศน์วัง มิสมดังปรารถนาลูกอาภัพ
วันนี้ค่ำจำจะพาไปถึงห้อง ถ้าฟ้องร้องก็จะเสียบาทเบี้ยปรับ
แต่จะรักจะชังจะบังคับ สุดจะรับสั่งได้ด้วยไม่เคย ฯ

(สุนทรภู่, 2514, 5)

ข้อความดังกล่าว เป็นบทที่นางยุพาผการับปากจะพาพระอภัยมณีไปหานางละเวงดัง คำบทสนทนาที่ว่า “ถ้าบิดารับปากอย่างนี้ไม่เป็นไร กลางคืนลูกจะนำไปที่ประทับถึงจะกริ้วว่าลูกพาไปคงจะอดโทษ ใจของมารดาอ่อนถ้าอ้อนวอนเสียสักหน่อยก็คงจะเห็นใจอย่าได้เป็นห่วงกินข้าวให้สบายใจเสีย” อยู่ในเรื่องการรักษาวาจาไพเราะ อ่อนหวาน มีสัมมาคาราวะนอบน้อม ความประพฤติดีงาม

เนกขัมมบารมี หมายถึง การปลอดจากราคะและตัณหา ได้แก่

การออกไปบวชเพื่อศึกษาพระธรรมคำสอน ละชีวิตทางโลกไปสู่ชีวิตอันบริสุทธิ์ สันโดษ ปลดเปลื้องตนจากโลกียวิสัยไปบำเพ็ญเพียรเพื่อความปลอดจากราคะและตัณหา การปลีกตัวปลีกใจจากกาม

ตัวอย่าง

คิดรำพึงถึงธรรมพระกรรมฐาน เป็นอาการถ่ายโทษที่โหดหืน
เกิดแล้วตายวายวางไม่ยั่งยืน จะม้วยคืนวันไรก็ไม่รู้
เราเกิดมาอาภัพอัปภาคย์ ต้องพลัดพรากจากนครจนอ่อนหู
จะถือคำธรรมขันธ์สัพพัญญู ให้คำชูชาติหน้าอย่าเช่นนี้
นึกศรัทธากล้าหาญสำราญจิต จนอาทิตย์อุทัยไขรัศมี
ชวนลูกยามมายังท่านโยคี อัญชลีเล่าความตามคำนึง
จะขอบวชบรรพชารักษากิจ อยู่เป็นศิษย์ในสำนักสักพักหนึ่ง
พอสมสร้างทางธรรมสำมะดึงส์ ให้ลุถึงพระนิพพานสำราญใจ

(สุนทรภู่, 2514, 135)

ข้อความดังกล่าว กล่าวถึงการออกบวชเพื่อศึกษาพระธรรมคำสอน พระอภัยมณีหันไปพึ่งทางกัมมัฏฐาน แล้วบอกกับตนว่าคนเราเกิดแล้วต้องตายไม่มีใครมีชีวิตยั่งยืน จะตายวันตายพรุ่งก็ไม่รู้ อันตัวเราก็เกิดมาอาภัพนัก ต้องพลัดพรากจากบ้านเมือง จึงจะยึดถือพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าเพื่อชาติหน้าจะได้ไม่ทุกข์เช่นนี้อีก พระองค์ทรงคิดไปจนกระทั่งพระอาทิตย์ส่องแสงยามเช้าจึงชวนสินสมุทรมาหาท่านโยคี ประนมมือกราบไหว้แล้วเล่าความคิดตนให้ฟัง พร้อมพูดว่าจะขอบวชในเพศบรรพชิตสักพักหนึ่ง เพื่อสั่งสมบุญให้บรรลุถึงพระนิพพานในภายหน้า

ตัวอย่าง

แล้วนุ่งห่มโขมพัสต์กระหวัดพับ เครื่องประดับขาวล้วนนวลหง
ชวนกุมารหลานสาวเหล่าอนงค์ มาเฝ้าองค์พระอภัยที่ไพชยนต์
ประนตนั่งตั้งธูปเทียนบุปผา แล้ววันทาทูลถวายฝ่ายกุศล
ข้าขอบังคมลาฝ่ายุคล ด้วยได้บนตัวมาในวารี
จะไปบวชตรวดน้ำให้บิตุเรศ อยู่ขอบเขตเขารุ้งริมกรุงศรี
พระโฉมยงจงสำราญผ่านบุรี ให้เป็นที่พึ่งพาประชากรฯ

(สุนทรภู่, 2514, 265)

ข้อความดังกล่าว กล่าวถึงการออกบวชเพื่อแทนคุณบิดาของตัวละคร โดยตัวละครคือสุวรรณมาลี นางแต่งตัวด้วยผ้าสีขาว แล้วชวนเด็ก ๆ ไปเฝ้าพระอภัยมณี และนำของที่เตรียมไว้ถวาย พร้อมกล่าวลาไปบวชให้บิดาตามความตั้งใจของนางที่เขารุ้งริมกรุง

ตัวอย่าง

ฝ่ายดาบสสองยุพาสุดาสมร ขึ้นบรรจถรณ์ที่ในเก๋งเคร่งใจหาย
รักษาพรตงดงามตามสบาย เพราะมุ่งหมายทางธรรมสำมดึงส์
ทั้งวัณฬาสุมาลีหลวงชีสอง เข้าในห้องตรองตรึกระลึกถึง
พระไตรลักษณ์หักประหารการรำพึง คิดตัดซึ่งห่วงใยในสันดาน
หวังประโยชน์โพธิญาณการกุศล จะได้พ้นกองทุกข์สนุกสนาน
ฟังถ้อยคำสามีปรีชาชาญ โปรดประทานสอนสั่งคิดตั้งใจ
ดาบสินีที่ปฐมพรหมวิหาร เจริญฌานตามประสงค์ปลงนิสัย
ให้ดับทุกข์ดับโศกดับโรคภัย ด้วยตัดใจครัดเคร่งบำเพ็ญเพียร
ชักประคำสำรวมสติตั้ง เอาจิตหยั่งเห็นสังขารเป็นพาเหียร

ไม่รักรูปรักทรงของวงเวียน *เป็นอาเกียรณ์เปื่อยเน่าไม่เข้ายา*
เหมือนโรงร้านไปมาพออาศัย *พระอภัยแจ้งเหตุเทศนา*
ควรเชื่อฟังตั้งมั่นเอาปัญญา *ท่านเทศนาชี้แจงแห่งบาลี*
นางถือมั่นขันตีอุเบกขา *โดยศรัทธาคิดเห็นเป็นวิถี*
ทั้งละเวงวัณฬาสุมาลี *ดาบสินีเคร่งเทียบเปรียบสมภาร ฯ*

(สุนทรภู่, 2514, 10)

ข้อความดังกล่าว ได้กล่าวถึงนางละเวงวัณฬาและนางสุวรรณมาลีที่บวชเป็นดาบสเข้าห้องเพื่อตั้งจิตระลึกถึงพระไตรลักษณ์ และเจริญฌาน เคร่งครัดบำเพ็ญเพียร ทั้งสองนางนำเอาหลักขันติและอุเบกขามาใช้ในชีวิต มีการออกบวช ไม่มีกามกิเลส การละชีวิตทางโลกไปสู่ชีวิตอันบริสุทธิ์ การปลดเปลื้องตนจากโลกีย์ บำเพ็ญเพียรเพื่อความปลอดจากราคะและตัณหา

ตัวอย่าง

พระทรงฟังราษฎรสุนทรเฉลย *จึงภิเปรยโปรดประทานการสิกขา*
ว่าตัวเราละเพศไม่เจตนา *ครองพาราเป็นใหญ่ในบุรินทร์*
เพราะคิดเห็นอนิจจังเกิดสังเวช *จึงละเพศไปอยู่ป่ารักษาศีล*
ไม่ประโยชน์กับจังหวัดปัถพิน *จึงถือศีลภาวนาสมาทาน*
กองกิเลสพาให้หลงเหมือนกงจักร *เราคิดหักมิได้หลงในสงสาร*
จึงตั้งใจหมายประโยชน์โพธิญาณ *เราแจ้งการให้รู้ทุกผู้คน*
สามพระองค์เสด็จไปใกล้ถึงด่าน *พวกทหารเข้าไปแจ้งทุกแห่งหน*
ให้เสนีทูลแถลงแจ้งยุบล *แก่ภูวดลรมจักรนัครา ฯ*

(สุนทรภู่, 2514, 11)

ข้อความดังกล่าว พระอภัยมณีกล่าวกับประชาชนที่ขอร้องให้พระอภัยมณีลาสิกขาออกมาเพื่อครองเมืองว่าตัวพระองค์เองละเพศ รักษาศีล และตัดกิเลสทั้งปวง เป็นการออกบวช ไม่มีกามกิเลส การละชีวิตทางโลกไปสู่ชีวิตอันบริสุทธิ์ การปลดเปลื้องตนจากโลกีย์ บำเพ็ญเพียรเพื่อความปลอดจากราคะและตัณหา

ตัวอย่าง

จะกล่าวถึงพระอภัยวิไลลักษณ์ *อยู่สำนักเนินสิงคุตรกุฏิฤาษี*

เจริญผลบรรพชิตกิจโยคี ทั้งสองชีเชี่ยวชาญการบำเพ็ญ
ไม่โลภหลงปลงในธรรมกรรมฐาน หมายวิมานแสนสุขสิ้นยุคเข็ญ
มัธยัสถ์ตัดสวาทขาดกระเด็น ลงตรองเห็นแก่นสารการต้องตาย
เพราะตัณหาพาตนให้ทนทุกข์ ไม่มีสุขอวิชชาพาฉิบหาย
เป็นเชื้อไฟไม่ชั่วตัวอบาย ให้วุ่นวายโลภหลงเที่ยววงวน
ต้องรบพุ่งยุ่งยิ่งชิงสมบัติ ทั่วจังหวัดเขตแคว้นแดนสิงหล
เพราะโลกีย์นี้มันชั่วพามัวมน ให้เสียผลเสียประโยชน์โพธิญาณ
คิดก็เป็นอนิจจังน่าสังเวช กองกิเลสนี้หนอเรามันเผาผลาญ
แต่พลัดพรากจากพงศ์จากวงศ์วาน ทรมานกายาในสามัญ
พระเห็นภัยในอดีตเอาจิตตั้ง เห็นทุกข์ขังเดือดร้อนควรผ่อนผัน
ทรงกสิณอภิญญาณสำราญครัน เอาจิตหมั่นปลงธรรมสำมดึงส์

(สุนทรภู่, 2514, 63)

ข้อความดังกล่าว กล่าวถึงการออกบวช ความไม่มีกามกิเลส การละชีวิตทางโลกไปสู่ชีวิตอันบริสุทธิ์ การปลดเปลื้องตนจากโลกีย์ บำเพ็ญเพียรเพื่อความปลอดจากราคะและตัณหา ตัวละครคือ พระอภัยมณี กำลังสั่งสอนนางสุวรรณมาลีและนางละเวงวัณฬาให้ละโลภ โกรธ หลง ปลงกับทุกสิ่งที่เป็นกิเลส เพราะกิเลสทำให้เกิดความทุกข์ เมื่อมองกลับไปในอดีตที่พลัดพรากจากญาติมิตรแล้วทำให้พระอภัยมณียิ่งต้องตั้งมั่นในการรักษาธรรม เป็นการออกบวช ไม่มีกามกิเลส การละชีวิตทางโลกไปสู่ชีวิตอันบริสุทธิ์ การปลดเปลื้องตนจากโลกีย์ บำเพ็ญเพียรเพื่อความปลอดจากราคะและตัณหา

ปัญญาบารมี หมายถึง การเป็นผู้มีเหตุผล ได้แก่

ผู้ที่ความรู้ถึงเหตุถึงผล รู้อย่างชัดเจน รู้เรื่องบาปบุญคุณโทษ รู้สิ่งที่ควรทำควรเว้น เป็นธรรมที่คอยกำกับศรัทธา เพื่อให้เชื่อประกอบด้วยเหตุผล ไม่ให้หลงเชื่ออย่างงมงาย

ตัวอย่าง

ศรีสุวรรณปัญญาฉลาดแหลม จึงยิ้มแย้มเยื้อนตอบพระเชษฐา
ธำมรงค์เรือนมณีมีราคา จะคิดค่าควรแสนตำลึงทอง
พอบูชาอาจารย์เอาต่างทรัพย์ เห็นจะรับสอนสั่งเราทั้งสอง
อันตัวน้องนี้จะอยู่ด้วยครูกระบอง หัดให้คล่องเชี่ยวชาญชำนาญดี
ขอพระองค์จงเสด็จไปท้ายบ้าน อยู่ศึกษาอาจารย์ข้างดีดสี

ครั้นเสร็จสมปรารถนาไม่ช้าที *จะตามพี่ไปหาที่อาจารย์*

(สุนทรภู่, 2514, 4)

ข้อความดังกล่าว ศรีสุวรรณบอกพระอภัยมณีว่าแหวนที่เรามีนั้นมีค่าหลายตำลึง เราเอาไปให้ท่านอาจารย์เพื่อขอเรียนวิชาด้วยท่านอาจารย์ต้องรับเราเป็นศิษย์แน่ ๆ เพราะท่านเขียนไว้ว่าถ้าใครมีเงินแสนตำลึงท่านถึงจะยอมสอนวิชาให้รู้จักแก้ปัญหาด้วยการใช้เหตุและผล

ตัวอย่าง

เจ้าสานนคนฉลาดเฉลยตอบ *พ่อคิดชอบอย่างนี้ดีหนักหนา*
พี่ได้ครูรู้เรียนตำรามา *จะจับยามสามตาให้แน่นอน*
แล้วนับนิ้วนิ่งนั่งตั้งสติ *ตามลัทธิเรียนรู้ที่ครูสอน*
ทั้งลมจันทกาลาพยากรณ์ *เห็นแน่นอนแม่นยำแล้วทำนาย*
อย่าครวญคร่ำรำพึงถึงพระพี่ *มีสตรีพาไปดังใจหมาย*
เขาอุปถัมภ์ค้ำชูอยู่สบาย *พอเคราะห์คลายเห็นจะพบประสบกัน*
อยู่ข้างทิศอาคเนย์ทะเลลึก *พระอย่านึกแหนงว่าจะอาสัญ*
เรารีบเร่งออกเรือเผื่อจะทัน *แล้วพากันลงมาเภตราทล*

(สุนทรภู่, 2514, 17)

ข้อความดังกล่าว กล่าวถึงการใช้ความรู้ที่เรียนมาในการแก้ไขปัญหาด้วยเหตุและผล พราหมณ์สานนใช้ความรู้ที่ได้เรียนมาช่วยศรีสุวรรณตามหาพระอภัยมณี โดยการจับยานสามตาดูว่าเกิดอะไรขึ้นกับพระอภัยมณีแล้วบอกให้ศรีสุวรรณเตรียมตัวออกตามหาพี่

ตัวอย่าง

ศรีสุวรรณชั้นเชิงฉลาดแหลม *ทำยิ้มแย้มเยื้อนว่าอย่าสงสัย*
ฉันพี่น้องท้องเดียวมาเที่ยว *ไกลอันห่วงใยยังไม่มีทั้งสี่คน*
หมายพระนุชบุตรีเป็นที่พึ่ง *คิดรำพึงสารพัดจะขัดสน*
เสด็จมาเที่ยวเล่นเห็นชอบกล *นฤมลมองหาสุมาลี*

(สุนทรภู่, 2514, 48)

ข้อความดังกล่าว กล่าวถึงการคิดการตรึกตรองก่อนพูด การใช้เหตุและผลในการพูด ตัวละครคือศรีสุวรรณ กล่าวตอบคำถามของพี่เลี้ยงของนางเกษราอย่างฉลาดและมีไหวพริบว่าตนเองนั้นเป็นลูกคนเดียวไม่มีพันธะใด ๆ มาเพื่อจะมาหาตามหานางอันเป็นที่รัก

ตัวอย่าง

หน่อกษัตริย์ตรัสว่าถ้าเช่นนั้น จะพากันไปเฝ้าเจ้ากรุงศรี
เราเดินทางหว่างค่ายพวกไพรี ให้โยธีกองทัพออกจับตัว
จึงฟันฝ่าข้าศึกสะอึกไล่ เอาหัวไอ้ชาวพลไปคนละหัว
แทนธูปเทียนดอกไม้ถวายตัว ให้เห็นทั่วจะได้ลือฝีมือเรา ฯ

(สุนทรภู่, 2514, 65)

ข้อความดังกล่าว กล่าวถึงการคิดตรึกตรองดี การใช้เหตุและผล ทำแล้วเกิดผลประโยชน์ ตัวละครคือศรีสุวรรณ พูดกับเหล่าพราหมณ์ว่า จะพากันไปเฝ้ากษัตริย์ ว่าจะอาสาไปทำการศึกสงคราม เพื่อนให้ได้เห็นในฝีมือและความกล้าหาญ

ตัวอย่าง

นางโฉมยงองค์ละเวงเกรงจะฉาว จึงว่ากล่าวไกล่เกลี่ยเสียให้หาย
แม้ฆ่าตีชีวันเป็นอันตราย รู้ระคายเคืองแค้นจะแทนทด
จะกลับทุกข์ยุคเข็ญทุกเส้นหญ้า เพราะเหตุว่าเชื้อสายไม่ตายหมด
เขาหน่อเนื้อเชื้อวงศ์องค์โอรส เกียรติยศยิ่งกว่าทุกสากล

(สุนทรภู่, 2514, 39)

ข้อความดังกล่าว ตัวละคร คือ นางละเวงวัณฬาพูดกับนางยุพาผกาว่า ถ้าฆ่าสินสมุทรแล้วจะมีปัญหาตามมามากมายเพราะสินสมุทรเป็นพระโอรสของพระอภัยมณี เป็นการใช้เหตุและผลในการตัดสินใจแก้ปัญหา

ตัวอย่าง

ทางเข้าออกนั้นมีอยู่สี่แห่ง มันจัดแจงปิดทางหว่างไศล
แล้วตั้งช่องกองตระเวนเกณฑ์กันไป เอาปืนใหญ่จุกช่องคอยป้องกัน
แล้วตั้งค่ายรายทางตามหว่างเขา จะคิดเข้ายากจริงทุกสิ่งสรรพ์

แม้นได้ไปบนทางกลางอรัญ *คิดผ่อนผันข้ามเขาสำเนาเนิน*

(สุนทรภู่, 2514, 377)

ข้อความดังกล่าว กล่าวถึงการใช้ปัญญาในการใช้ความคิดในการคิดค้นพิจารณา จับเหตุจับผลที่ถูกต้อง จนเป็นทางให้เกิดปัญญาที่เกิดจากความคิดพิจารณา ของฝรั่งที่สั่งให้เปิดทางเข้าออก สี่แห่ง เปิดทางตลอด แล้วให้เอาปืนใหญ่ซ่อนไว้ แล้วตั้งค่ายตามระหว่างเขาเพื่อเตรียมการรบ

ตัวอย่าง

อย่าให้ข้าศึกอ้อมเข้าล้อมหลัง *ฉวยพลาดพลั้งกูก็เห็นไม่เป็นผล*
คิดอุบายถ่ายเทด้วยเล่ห์กล *จงแต่งคนใช้ชิดไว้ติดตาม*

(สุนทรภู่, 2514, 390)

ข้อความดังกล่าว กล่าวถึงการใช้ปัญญาในเรื่องของเป็นการใช้เหตุและผล ความรอบรู้ วางแผนคิดอย่างรอบคอบ ขององค์พระมังคลานราชในการคิดวางแผนว่าอย่าให้ข้าศึกล้อม คิดอุบายเล่ห์กลไว้หลอกและให้แบ่งไพร่พลไว้ติดตาม

ตัวอย่าง

ป่างพระปิ่นมุนีฤาษีสิทธิ์ *ออกจากกิจทรงธรรมกรรมฐาน*
เสด็จออกนอกกุฎีที่สำราญ *โปรดประทานเล่าถึงวงศ์พงศ์ประยูร*
ทั้งสองนางดาบสรับพจนารถ *รู้ว่าญาติยังถวิลไม่สิ้นสูญ*
ต้องรบพุ่งยุ่งกันไปในตระกูล *นางอาดูรแดดาลสงสารวงศ์*
พระอภัยมุนีฤาษีสิทธ์ *ดูจริตสองนางเห็นยังหลง*
ด้วยอาวรณ์ยังไม่ขาดในญาติวงศ์ *พระจึงทรงเทศนาในบาลี*
ว่าสามัญตัณหาพาให้โลภ *หลงละโมบครั้นทำลายตายเป็นผี*
ก็ไม่หอบเอาจังหวัดปัถพี *ไปเป็นที่ถิ่นฐานบ้านของตน*
อนิจจังสังขาราเหมือนปลานก *ต้องว่ายวกบินเตร่ระเหระหน*
ถึงร่างกายก็อย่าหมายว่าของตน *พอสิ้นชนม์เน่าจมถมแผ่นดิน*
อนัตตาสูญเปล่านะเราท่าน *อย่าหมายมั่นนึกนิยมอารมณ์ถวิล*
เอาขันตีตั้งหน้าเป็นอาจิณ *ก็จะสิ้นความวิตกในอกใจ*

พระฤาษีชักเหตุเทศนา ให้สองดาบสยุพินสิ้นสงสัย
วายวิโยคโศกเศร้าบรรเทาใน ที่จริงใจโทมนัสอัดอารมณ์
จึงตรัสว่าถ้าจะไปให้โอวาท แต่เชื้อชาติพวกฝรั่งมันยังขม
ไม่จืดจางบางเบาเอานิยม เหมือนตกตมถอนยากลำบากใจ
ถึงจะไปสั่งสอนให้อ่อนน้อม มันจะยอมยินดีเจ้าที่ไหน
ตาบาทหลวงแกมันดื้อไม่ถือใคร ถึงจะไปป่วยการเหมือนมารยา
แต่จำเป็นจำใจจะไปเยี่ยม สั่งให้เตรียมแต่งราชรถา
พระชวนดาบสินีให้ลีลา ทรงรถาองค์ละรถบทจร ฯ

(สุนทรภู่, 2514, 2)

ข้อความดังกล่าว กล่าวถึงตัวละครมีความรู้ทั่ว รู้ทั่วถึงเหตุถึงผล รู้อย่างชัดเจน รู้เรื่องบาปบุญคุณโทษ รู้ว่าสิ่งใดที่ควรทำ สิ่งใดที่ควรละเว้น

วิริยบารมี หมายถึง การมีความเพียรพยายาม มุมานะ และอดทน ได้แก่

ความเพียร ความพยายาม ความกล้าที่จะลงมือทำ ภาวะของผู้กล้าเป็นแนวทางให้ดำเนินไปสู่ความสำเร็จตามประสงค์ หมายถึง การลงมือปฏิบัติลงมือทำงานที่ตนชอบที่ตนรักทำด้วยความพากเพียรพยายาม ทำด้วยความสนุก กล้าหาญ กล้าเผชิญกับความทุกข์ยาก ปัญหาและอุปสรรคที่จะเกิดขึ้น หากมีอุปสรรคข้อขัดข้องใด ๆ ก็เพียรจำกัดปัดเป่าไปให้หมดสิ้นไปโดยไม่ย่อท้อ ไม่สิ้นหวัง เดินหน้าเรื่อยไปจนกว่าจะบรรลุเป้าหมาย

ตัวอย่าง

ล่วงตำบลชนบทไปหลายบ้าน เข้าดอนด่านแดนไพรพอไก่ขัน
สียงเสือกวางกลางเนินพนมวัน ให้หวั่นหวั่นวังเวงหวาดฤทัย
จนแสงทองรองเรืองอร่ามฟ้า พระสุริยาเยื้องเยี่ยมเหลี่ยมไศล
คณานกเริงร้องคะนองไพร เสียงเรไรจักจั่นสนั่นเนิน
ทั้งสององค์เหนื่อยอ่อนเข้าผ่อนพัก หยุดสำนักลำเนาภูเขาเขิน
ครั้นหายเหนื่อยเมื่อยล้าอุตสาห์เดิน พิศเพลินมิ่งไม้ในไพรวัน

(สุนทรภู่, 2514, 2)

ข้อความดังกล่าว กล่าวถึงมีความเพียรทุกขณะ ความเพียร ความพยายาม ความกล้าที่จะลงมือทำ ตัวละครคือศรีสุวรรณและพระอภัยมณีออกเดินทางไปเรียนเพื่อหาวิชาความรู้ระหว่าง

เดินทางนั้นผ่านหลายตำบลหลายหมู่บ้าน พอไก่ขันก็เข้าเขตป่า เสียงสัตว์น้อยใหญ่ร้องกันก้องป่าทำให้สองพี่น้องรู้สึกกลัวแต่ก็เดินไปเรื่อย ๆ จนกระทั่งแสงทองส่องฟ้าทั้งจักจั่นเรไรส่งเสียงเซ็งแซ่ รู้สึกเหน็ดเหนื่อยก็มาพักหยุดที่ภูเขาถ้าหายเหนื่อยก็เดินทางไปต่อ

ตัวอย่าง

สินสมุทรมิได้กลัวกลับหัวร่อ ลูกไม่ขอจากพระองค์อย่าสงสัย
แม้มารดามาตามจะห้ามไว้ พระรีบไปก่อนข้าอย่าปรารมภ์
ลูกจะค่อยลอยตามแต่ห่างห่าง อยู่ต้นทางจะได้พบประสบสม
แล้วแผ่นโผนโจนลงทะเลลม พระปรารมภ์เรียกไว้ก็ไม่ฟัง
เที่ยวดำด้นค้นหามัจฉาใหญ่ พอจับได้ปลาอินทรีขึ้นขี่หลัง
เสียงโผงผางกลางน้ำแต่ลำพัง ค่อยลอยรั้งรอมาในวาริน ฯ

(สุนทรภู่, 2514, 115)

ข้อความดังกล่าว ได้กล่าวถึงความกล้าที่จะลงมือทำ กล้าหาญ กล้าเผชิญกับความทุกข์ยาก ปัญหาและอุปสรรคที่จะเกิดขึ้น ตัวละครคือ สินสมุทร หัวเราะกลับใส่พระอภัยมณี และกล่าวว่าจะไปขอจากพ่อไปไหน หากแม่มาก็จะเข้าไปห้ามไว้ ให้พ่อรีบหนีไปก่อน ลูกจะคอยดูต้นทางให้และตามไปห่างๆ จากนั้นก็กระโดดลงในทะเล จับปลาอินทรีย์ขึ้นมาขี่หลังไม่ฟังคำเรียกห้ามพระอภัยมณี

ตัวอย่าง

ฝ่ายผีเสื้อสมุทรไม่หยุดหย่อน ครั้นลุยอ่อนอุตส่าห์ว่ายสายกระสินธุ์
กำลังน้อยถอยถดด้วยอดกิน เจียนจะสิ้นชีวาในสาคร
ได้สามวันทันผัวกับลูกน้อย เห็นเลื่อนลอยลิบลิบยิ่งถีบถอน
กระโจมโจนโผนโผชโลทร คลื่นกระฉ่อนฉาดฉานสะท้านมา ฯ

(สุนทรภู่, 2514, 115)

ข้อความดังกล่าว ได้กล่าวถึงความเพียร ความพยายามให้ดำเนินไปสู่ความสำเร็จตามประสงค์ ตัวละครคือ นางผีเสื้อสมุทร ที่เพียร พยายามไม่หยุดที่จะตามหาพระอภัยมณี ถึงกำลังจะมีน้อยเพราะอดกิน เดินทางในทะเลมาได้ 3 วัน เริ่มมองเห็นอยู่ไม่ไกล จึงรีบเร่งตามไป

ตัวอย่าง

สินสมุทรห้ามว่าอย่าเสด็จ เหมือนขามเข็ดของ้อไม่พอที่
หลานจะไปไต่ถามแต่โดยดี ถ้าย้ำยีจึงจักสู้ดูฝีมือ
พระไปเรือเมื่อไรจะไปถึง จะเหมือนหนึ่งฉันลงน้ำดำไปหรือ
แม้นพบปะพระบิดาจะหารือ ไม่ดึงดื้อดอกพระองค์อย่าสงกา
แล้วจัดแจงแต่งเครื่องสำหรับยุทธ์ เหน็บอาวุธคู่กายทั้งซ้ายขวา
กระโดดโผนโจนลงในคงคา แผลงศักดาดำดึ่งตะบึงไปฯ

(สุนทรภู่, 2514, 224)

ข้อความดังกล่าว ได้กล่าวถึงความอุตสาหะ กล้าหาญไม่เกรงกลัวต่ออุปสรรคและภัยอันตราย ต่าง ๆ ตัวละครคือสินสมุทรพูดกับศรีสุวรรณว่า พระเจ้าอาไม่ต้องเสด็จไปหรอก เดี๋ยวหลานจะเสด็จไปถามแต่โดยดี แต่ถ้าหากถูกข่มเหงก็จะสู้กันด้วยฝีมือ ถ้าหากท่านอาเสด็จไปโดยเรือเมื่อไหร่จะไปถึงจะสู้หลานดำน้ำไปได้หรือ หากเจอพระบิดาแล้ว หลานจะหารือดู ไม่ดื้อดึงแน่นอน ว่าแล้วสินสมุทรก็จัดแจงแต่งตัว เหน็บอาวุธคู่กายทั้งซ้ายขวา กระโดดโครมลงน้ำดำดิ่งลงไปในไม่ช้า

ตัวอย่าง

กุมารว่าพระแม่ไม่เห็นจิต ปัจจามิตรมากน้อยไม่ถอยหลัง
แต่แค้นจิตพระบิดานี้น่าชัง รักฝรั่งนี่กระไรจะให้คืน
ให้ลูกยามาถามความพระแม่ ว่าตามแต่ประดิพัทธไม่ขัดขืน
พระมารดาอย่าฟังจงยั่งยืน ว่าไม่คืนไปลังกาจะว่าไร
ถึงฝรั่งคั่งแค้นแม้นจะรบ ไม่หลีกหลบเลยพระองค์อย่างสงสัย
จะสังหารผลาญชีวันให้บรรลัย ว่าแต่ใจของพระแม่จะแชเชือนฯ

(สุนทรภู่, 2514, 229)

ข้อความดังกล่าว ได้กล่าวถึงความอุตสาหะ กล้าหาญไม่เกรงกลัวต่ออุปสรรคและภัยอันตรายต่าง ๆ ตัวละครคือสินสมุทรพูดกับนางสุวรรณมาลีว่า พระชนนีไม่เห็นใจลูกเลย เรื่องข้าศึกศัตรูแล้วไม่ว่าจะมากแสนมากลูกไม่เคยกลัว แต่แค้นใจพระบิดานัก ที่หลงรักเข้าข้างฝรั่ง จะให้พระชนนีไป ให้ลูกมาถามพระชนนีว่าสุดแต่จะเห็นสมควร ไม่ขัดขืน แต่พระชนนีอย่าฟังจง

ยืนยันว่าไม่ไปลังกาเด็ดขาด หากฝรั่งมันโมโหก็จะรบ ลูกก็ไม่กลัว จะสังหารผลาญชีวิตมันเสีย แต่ลูกกลัวว่าใจของพระชนนีจะแชเชือนไปเข้าข้างเขา

ตัวอย่าง

ทั้งช้างม้ากล้าหาญทะยานยุทธ์ อุตลุดไล่กันเสียงหวั่นไหว
จะผินพักตร์หักหาญออกด้านใด ก็ไม่ได้เป็นเวลาเข้าราตรี
แต่พวกข้าสาพิภักดิ์เพราะรักเจ้า ทั้งนายบ่าวอุตส่าห์รบไม่หลบหนี
จนดึกดื่นครึ้นครั่นประจัญตี จนซากผีพลตายก่ายอนันต์ฯ

(สุนทรภู่, 2514, 376)

ข้อความดังกล่าว กล่าวถึงนายบ่าวที่ต่างมีความซื่อสัตย์ต่อพระมหากษัตริย์ไม่คิดหนีและมีความเพียรพยายามต่อสู้กับศัตรูโดยไม่ท้อถอยอย่างยาวนานจนซากศพกองไปทั่ว เป็นความเพียรพยามความกล้าที่จะลงมือทำกล้าเผชิญปัญหาและความทุกข์ยากจนบรรลุเป้าหมาย

ขันติบารมี หมายถึง การมีความอดทนอดกลั้นต่อความโกรธ ความไม่พอใจ ได้แก่

การอดทนต่อความลำบากตรากตรำเป็นการอดทนต่อสภาพธรรมชาติ ดินฟ้า อากาศ ความหนาว ความร้อน อดทนต่อทุกขเวทนา เป็นการอดทนต่อการเจ็บไข้ได้ป่วย ความไม่สบายหายของเราเอง ความปวด ความเมื่อย ความอดทนต่อความเจ็บใจ เป็นการอดทนต่อความโกรธ ความไม่พอใจ ความขัดใจอันเกิดจากคำพูดที่ไม่ชอบใจ กิริยามารยาทที่ไม่งาม และอดทนต่ออำนาจกิเลส

ตัวอย่าง

พราหมณ์หัวร่อพ่อลืมเสียแล้วหรือ เขาบอกชื่อเสียงให้เหมือนใจหวัง
อันองค์ราชบุตรีที่ในวัง ทุกวันยังมิได้มีราคีพาน
พ่อโฉมงามยามนี้ก็แรกรุ่น ผลบุญช่วยชักสมัครสมาน
ถึงขอฝ้าเขาไปจับให้อัประมาณ พี่ก็เห็นเป็นตะพานมาชอบกล
เมื่อพบกันวันนี้นางพี่เลี้ยง เห็นมองเมียงตามาสี่ห้าหน
ซึ่งให้คุมไว้ที่นี่ทั้งสี่คน พี่นี้เห็นเป็นกลมารยา
ถ้าแม้นเหมือนหมายมุ่งก็พรุ่งนี้ ร้ายหรือดีจะได้ฟังไม่กังขา
พ่อจงดับโทโสอย่าโกรธา รู้ถึงแก้วเกษราจะน้อยใจ
ทำนองเขาชาววังมักตั้งปึ่ง แต่ไม่ถึงเดือนดอกจะบอกให้
ซึ่งพี่เลี้ยงพระธิดาจะว่าไร พี่จะใคร่รับรองลองคารม ฯ

(สุนทรภู่, 2514, 25)

ข้อความดังกล่าว กล่าวถึงความอดทนต่อความโกรธ ตัวละครคือพราหมณ์ทั้งสามที่บอกให้ศรีสุวรรณระงับความโกรธที่พวกพี่เลี้ยงของนางเกษราจับพวกเขามาขังไว้เพื่อรอให้

นางเกษรามาพบ พวกพราหมณ์เลยบอกว่าเพราะเขาไม่รู้ว่าศรีสุวรรณเป็นใครดังนั้นเจ้าอย่าพึ่งโกธรหรือโมโหไปเลย

ตัวอย่าง

พระบุตรีเห็นจริงทุกสิ่งสิ้น ยิ่งขุ่นคิ่นคิดอายระคายเขิน
จะหาญหักนักเล่าเขาคนเดิน นางนิ่งเมินพักตราไม่พาที ฯ
(สุนทรภู่, 2514, 55)

ข้อความดังกล่าว กล่าวถึงเกสรได้เห็นการกระทำของศรีสุวรรณทุกสิ่งอัน แต่ก็ต้องเก็บความโกรธความระคายนั้นไว้ แสดงให้เห็นถึงความอดทนต่อความเจ็บใจ เป็นการอดทนต่อความโกรธ ความไม่พอใจ ความขัดใจอันเกิดจากคำพูดที่ไม่ชอบใจ กิริยามารยาทที่ไม่งาม

ตัวอย่าง

จะกล่าวกลับจับความไปตามเรื่อง ถึงบาทเบื้องปรเมศพระเชษฐา
องค์อภัยมณีศรีโสภา ตกยากอยู่คูหามาช้านาน
กับด้วยนางอสุรีนิรมิต เป็นคู่ชิดเชยชมสมสมาน
ต้องรักใคร่ไปตามยามกันดาร จนนางมารมีบุตรบุรุษชาย
(สุนทรภู่, 2514, 104)

ข้อความดังกล่าว กล่าวถึงตัวละครคือ พระอภัยมณี กล่าวว่า พระอภัยมณีโดนผีเสื้อสมุทรจับตัวมาอยู่ในถ้ำ ต้องจำใจเป็นสามีภรรยากัน จนมีลูกชายด้วยกัน 1 คน แสดงให้เห็นถึงความอดทนที่มีต่อสิ่งที่ไม่พึงปรารถนา จำใจกระทำทั้งที่ไม่อยากทำ

ตัวอย่าง

ฝ่ายว่านางผีเสื้อก็เชื่อถือ คิดว่าซื่อสุจริตพิสมัย
จึงตอบว่าถ้ากระนั้นฉันจะไป อยู่เขาใหญ่ในป่าพนาวัน
พระโฉมยงจงอยู่ในคูหา เลี้ยงรักษาลูกน้อยคอยหม่อมฉัน
จะอดใจให้เหมือนคำที่รำพัน ถ้วนสามวันก็จะมาอย่าอาวรณ์

แล้ววันทาลาองค์พระทรงโฉม *ปลอบประโลมลูกแก้วแล้วสั่งสอน*
อย่าแข็งนักรักตัวกลัวบิดร *แม้นไม่นอนมารดาจะมาตี ฯ*
(สุนทรภู่, 2514, 111)

ข้อความดังกล่าว กล่าวถึงตัวละครคือ นางผีเสื้อสมุทร เชื่อคำทำนายของพระอภัยมณี ที่ให้ตนไปบำเพ็ญจิตอธิษฐานในป่า โดยพระอภัยมณีจะเลี้ยงลูกอยู่ในถ้ำรอนางผีเสื้อสมุทรกลับมา ส่วนตนจะอดทน เมื่อครบ 3 วัน จะกลับมา ลาพระอภัยมณีและสอนสินสมุทรว่าอย่าดื้อกับพ่อ ถ้าไม่นอนจะกลับมาตี แสดงให้เห็นถึงความอดทนต่อทุกขเวทนาของตัวละคร เป็นการอดทนต่อความไม่สบายกาย ไม่สบายใจ

ตัวอย่าง

ฝ่ายนางผีเสื้อสมุทรที่สุดโง่ *ไปนั่งโซเซาอยู่ริมภูผา*
ขอชีวิตพิษฐานตามตำรา *ต้องอดปลาอดนอนอ่อนกำลัง*
ได้สามวันรันทดสลดจิต *เจียนชีวิตจะเด็ดดับไม่กลับหลัง*
อุตส่าห์ยืนฝืนใจให้ประทัง *ค่อยเซซังซวนทรงไม่ตรงตัว*
(สุนทรภู่, 2514, 113)

ข้อความดังกล่าว กล่าวถึงตัวละครคือ ผีเสื้อสมุทร เข้าป่าไปตั้งจิต ภาวนาในป่า เป็นเวลา 3 วัน ตามที่ตำราบอก อดข้าวจะอ่อนกำลัง ร่างกายจะไม่ไหว แต่ก็ต้องทนฝืน จนจะทรงตัวไม่อยู่ แสดงให้เห็นถึงการอดทนต่อความลำบากตรากตรำและอดทนต่อทุกขเวทนาต่อความหิว ความไม่สบายกาย ไม่สบายใจ

ตัวอย่าง

สงสารองค์นงลักษณ์อัคเรศ *ชลเนตรแนวนองให้หมองศรี*
ให้สาวใช้ไปเชิญพระชนนี *มาถึงที่ปรางค์มาศปราสาทชัย*
จึงทูลความตามกระดาษที่วาดรูป *พระโลมลูบลืมองค์ด้วยหลงใหล*
ลูกหลานนักลักเอามาเผาไฟ *มันไม่ไหม้กลับลุกขึ้นคลุกคลี*
ข้ากับเหล่าสาวสรรค์ชวนกันสู้ *ปล้ำกันอยู่ผลักไสมันไม่หนี*
พระโกรธาคว้าไม้มาไล่ตี *แล้วเข้าที่มิได้ออกข้างนอกเลยฯ*
(สุนทรภู่, 2514, 35)

ข้อความดังกล่าว กล่าวถึงตัวละครคือ นางสุวรรณมาลีที่รู้สึกเป็นทุกข์ใจเมื่อเห็นคนรักของตนคร่ำครวญหาหญิงอื่น แต่ต้องอดทนไว้จึงให้คนไปตามแม่ของพระอภัยมณีมาช่วยพระอภัยมณีเพราะพระอภัยมณีไม่ยอมให้ใครมาเอารูปของนางละเวงไปได้ถึงกับเอาไม้ไล่ตี ไม่ยอมออกไปข้างนอก

ตัวอย่าง

บาทหลวงว่าข้าไม่บอกไว้ดอก หรือสัญชาติชื่อว่าผู้ชายตายเพราะหญิง
จนของ้อของอนถึงวอนวิง ราวกับวิ่งเข้าวานสังหารกาย
แม้มิรักหนักหน่วงทำลวงล่อ ขึ้นขี่คอเล่นก็ได้ดังใจหมาย
รูปก็รู้อยู่วิสัยใจผู้ชาย มันหลงตายติดกับเหมือนหลับตา
อันลมปี่ดีแต่เพราะเสนาะหู ที่จะสู้ลมปากยากหนักหนา
แต่ความรักมักจะออกกระบอกตา จะเป็นข้าพวกเขาชาวชมพู

(สุนทรภู่, 2514, 452)

ข้อความดังกล่าว กล่าวถึงสินสมุทรคิดจะไปบวชเอาบุญบารมีเพื่อเป็นนักปราชญ์ที่เกาะแก้วพิศดาร เพราะกลัวนางละเวงวัณฬาที่เก่งยิ่งกว่าเสือจะทำร้าย แสดงว่ามีความอดทนอดกลั้นต่อความโกรธ ความไม่พอใจ

ตัวอย่าง

แม้มิได้ให้ปรับจะรับผิด นี่ขืนคิดเคืองขุ่นทำฉุนเฉียว
น่าอดสูผู้หญิงจริงจริงเจียว ไม่คิดเกี้ยวชู้สาวแล้วคราวนี้
วาสนาหาไม่มันไพล่พลิก พลอยหยุกหยิกอยากจะถือเป็นฤาษี
จะถือศีลตั้งมั่นในขันตี ไม่ย่ำยีย่งหยาบเป็นบาปกรรม

(สุนทรภู่, 2514, 464)

ข้อความดังกล่าว กล่าวถึงนางรำภาสะหรีเห็นวิญญาณของนายอิเรนผู้เป็นพ่อแล้วถึงกับน้ำตาไหล แม้ตัวตายไปแล้วแต่ยังมีใจมุ่งมั่นในการปฏิบัติหน้าที่ มาช่วยลูกสาวในการทำศึก แสดงว่ามีความอดทนอดกลั้นต่อความโกรธ ความไม่พอใจ

สัจจบารมี หมายถึง ความจริงหรือความซื่อตรง ได้แก่
การรักษาคำพูด การพูดจริง ทำจริง และจริงใจ

ตัวอย่าง

ฝ่ายเจ้าพราหมณ์ตามใจมิให้ชัง พลางร่ำสั่งนายด่านด้วยมารยา
จงไปบ้านท่านเถิดให้ผาสุก ฉันพ้นทุกข์แล้วเมื่อไรจะไปหา
นายด่านฟังคลั่งคลอหล่อน้ำตา แล้วว่าน้านี้ไม่ทิ้งอย่ากริ่งใจ
จะไปจัดข้าวปลากระยาหาร มาส่งหลานสี่คนให้จนได้
(สุนทรภู่, 2514, 24)

ข้อความดังกล่าว พราหมณ์ทั้งสามและศรีสุวรรณที่ปลอมเป็นพราหมณ์พูดกับนายหน้าด่านตอนที่พวกเขาจะโดนจับไปขังอยู่กับตายายที่เฝ้าสวนว่า ให้นายหน้าด่านกลับบ้านไปถ้าพวกเขาหลุดจากการถูกขังแล้วจะไปหาที่บ้านเอง แต่นายหน้าด่านบอกว่าจะไม่ทิ้งพวกเขาไปไหนจะหาข้าวปลาอาหารมาให้พวกเขากินตามที่เคยได้บอกไว้ว่าจะไม่ทิ้งพวกเขา แสดงให้เห็นถึงการรักษาคำพูด

ตัวอย่าง

ศรีสุวรรณกลั้นยิ้มเยื้อนสนอง วันนี้น้องได้แต่ผ้าออกมาห่ม
ส่วนพี่พราหมณ์ตามติดได้ชิดชม ต่อจะสมปรารถนาจึงช้านาน
(สุนทรภู่, 2514, 48)

ข้อความดังกล่าว กล่าวถึงตัวละครคือศรีสุวรรณ กล่าวตอบคำถามของพี่เลี้ยงของนางเกษราอย่างฉลาดและมีไหวพริบว่า ตนเองนั้นเป็นลูกคนเดียวไม่มีพันธะใด ๆ มาเพื่อจะมาหาตามหานางอันเป็นที่รัก เป็นการรักษาคำพูด

ตัวอย่าง

ฝ่ายเงือกน้ำสำหรับทะเลลึก ไม่วายนึกถึงองค์พระทรงโฉม
พอแจ่มแจ้งแสงทองผ่องโพยม ปลอบประโลมลูกเมียเข้าเคลียคลอ
จะไปลอยคอยองค์ทรงสวัสดิ์ ให้สมนัดซึ่งสัญญาเธอมาหนอ
แล้วออกจากวนวังไม่รั้งรอ ค่อยเคลื่อนคลายว่ายคลอกันไคลคลา
พอเห็นองค์ทรงยศโอรสราช อยู่ชายหาดพร้อมกันก็หรรษา

จึงชวนลูกสาวนั้นกับภรรยา *คลานขึ้นมาชายฝั่งแล้วบังคม ฯ*

(สุนทรภู่, 2514, 111)

ข้อความดังกล่าว กล่าวถึงตัวละครคือ พ่อเงือก ได้พาแม่เงือกและนางเงือก ให้มารอพระอภัยมณีตามที่นัดหมาย พอเห็นพระอภัยมณีและสินสมุทรยืนรอก็ชวนลูกสาวและภรรยาเข้าไปทักทาย แสดงถึงการทำจริงและมีความจริงใจ ทำได้อย่างที่พูดหรือสัญญาไว้

ตัวอย่าง

อุศเรนแสนสลดระทดท้อ *น้ำตาล่อคลอคลั่งจะหลั่งไหล*
เสียดายนางอย่างชีวันจะบรรลัย *ร้อนฤทัยเทียมเพลิงละเลิงเลีย*
จะกลับหลังยังลังกาน่าอดสู *ครั้นจะอยู่อายหน้าประดาเสีย*
ด้วยความค้างนางหายเป็นม่ายเมีย *จำจะเกลี่ยไกล่ความไปตามนาง*
จึงตรัสสั่งแก่เสนาที่ข้าเฝ้า *อุระเราร้อนดังจะพังผาง*
เสียสวาทมาดหมายเหมือนวายวาง *จะตามนางกว่าจะพบประสบกัน*

(สุนทรภู่, 2514, 133)

ข้อความดังกล่าว กล่าวถึงตัวละครคือ อุศเรนที่รู้สึกเศร้าสลด น้ำตาหลั่งไหลเมื่อรู้ข่าวว่าคู่หมั้นของตนหายไปอย่างไร้ร่องรอย จึงรู้สึกเสียดายนางยิ่งนัก จะกลับเมืองลังกาก็กลัวจะอับอาย จะอยู่ก็อับอายเช่นเดียวกันเพราะกลัวเขานินทาว่าเป็นม่ายเพราะเมียหาย จึงคิดที่จะออกติดตามหานาง แล้วจึงสั่งแก่เสนาว่าเราเสียนางเหมือนเราจะสิ้นชีวิต จึงขอออกติดตามหานางจนกว่าจะพบกัน แสดงให้เห็นถึงความมุ่งมั่นตั้งใจที่จะลงมือกระทำตามคำพูด มีความจริงใจ พูดจริง ทำจริง

ตัวอย่าง

นางอรุณทูลเถียงเสียงฉอดฉอด *ฉันไม่ทอดทิ้งพระองค์อย่าสงสัย*
นี่ธุระพระเจ้าป้าจะพาไป *หม่อมฉันได้รับคำแล้วจำเป็น*
แม้นมิไปไม่ดีเหมือนขี้ปด *เป็นคนคดเขาจะเย้ยไม่เคยเห็น*
อยู่ในวังนั่งเปล่าทั้งเช้าเย็น *จะไปเป็นเพื่อนป้าช่วยหาลุง*

(สุนทรภู่, 2514, 207)

ข้อความดังกล่าว กล่าวถึงอรุณรัศมีเคยรับปากกับสุวรรณมาลีไว้ว่าจะไปช่วยออกตามหาพระอภัยมณีผู้เป็นลุงด้วยกัน มาตอนนี้พระเจ้าตาไม่ให้ อรุณรัศมีก็ค้านพระเจ้าตาเพราะจะทำให้นางนั้นเป็นคนพูดปด ไม่รักษาคำพูด

ตัวอย่าง

แล้วตรัสบอกลูกน้อยกลอยสวาท เจ้าหน่อเนื้อเชื้อชาติดังราชสีห์
อันรักษาศีลสัตย์กัตเวที ย่อมเป็นที่สรรเสริญเจริญคน
ทรลักษณ์อกตัญญุตาเขา เทพเจ้าก็จะแช่งทุกแห่งหน
ให้ทุกข์ร้อนงอนหง่อทรพล พระเวทมนตร์เสื่อมคลายทำลายยศ
เพราะบิดามาด้วยอุศเรนนี้ คุณเขามีมากล้นพ้นกำหนด
เจ้าทำผิดก็เหมือนพ่อทรยศ จงออมอดเอ็นดูพ่อแต่พองามฯ

(สุนทรภู่, 2514, 232)

ข้อความดังกล่าว กล่าวถึงตัวละครคือ พระอภัยมณีกล่าวสั่งสอนสินสมุทรว่า เจ้าเป็นถึงลูกกษัตริย์ต้องรักษาคำพูดต่อคนที่มีพระคุณ ย่อมเป็นที่สรรเสริญของคนทั่วไป ถ้าลูกคิดทรยศอกตัญญูเขา แม้แต่เทพเจ้าก็จะสาปแช่งให้มีแต่ความทุกข์ เวทมนตร์ คาถา ยศ อำนาจก็จะเสื่อม อุศเรนเป็นผู้มีพระคุณต่อพ่อยิ่งนัก ถ้าเจ้าทำผิดต่อเขาก็เหมือนพ่อทำผิดต่อเขาด้วย ฉะนั้นเจ้าจงพิจารณาดูแต่พองามเถิดลูก แสดงให้เห็นถึงการรักษาคำสัตย์ ไม่คิดทรยศต่อผู้มีพระคุณ

อธิษฐานบารมี หมายถึง การตั้งความปรารถนาดีต่อผู้อื่น ได้แก่

การตั้งใจมุ่งผลอย่างใดอย่างหนึ่ง การตั้งจิตร้องขอสิ่งใดสิ่งหนึ่งต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การนึกปรารถนาสิ่งที่ต้องการจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น การตั้งจิตอธิษฐานขอพรจากพระ นึกอธิษฐานในใจขอให้เดินทางแคล้วคลาด เป็นต้น

ตัวอย่าง

หน่อกษัตริย์อัดอั้นกลั้นสะอื้น ตาชื้นพรั่งพรายทั้งซ้ายขวา
แข็งพระทัยให้เอาน้ำอบมา ภาวนานึกความไปตามจน
ขอเทวัญชั้นฟ้าสุธาทิพย์ อันลอยลิบเหาะเหินเที่ยวเดินหน
ทั้งปู่เจ้าเขาหลวงข้าบวงบน ขอนิมนต์มาด้วยช่วยชีวี

(สุนทรภู่, 2514, 86)

ข้อความดังกล่าว กล่าวถึงตัวละครคือ ศรีสุวรรณได้ร้องไห้อย่างหนัก กลัวว่าเกษราจะตาย แต่ทำใจแข็งเอาน้ำอบมาตั้งจิตภาวนาขอพรจากเทวดา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งปวง ขอให้ช่วยชีวิตเกษรา แสดงให้เห็นถึงการตั้งจิตร้องขอสิ่งใดสิ่งหนึ่งต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การนึกปรารถนาสิ่งที่ต้องการจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์

ตัวอย่าง

นางยอกรวอนไหว้ไทเทวัญ ทุกช่องชั้นฉกามาวจร
ที่ขึ้นล่องท้องทะเลทุกเทเวศร์ รุกขาเขตเขาเขินเนินสิงขร
แม้นพระหน่อบดินทร์นรินทร จะม้วยมรณ์มรณานิคาลัย
ชีวิตข้าอย่าให้รอดจงมอดม้วย ขอตายด้วยลูกรักที่ตักษัย
แม้นบุญหลังยังจะรอดตลอดไป ขอจงให้ลูกน้อยข้าค่อยคลาย

(สุนทรภู่, 2514, 166)

ข้อความดังกล่าว กล่าวถึงสุวรรณมาลีได้ตั้งจิตอธิษฐานขอให้วิ่งศักดิ์สิทธิ์ ถ้าหมดบุญแล้วขอให้ข้าตายตามลูกไป แต่ถ้าบุญเก่ายังมีอยู่ขอให้ลูกนั้นฟื้นขึ้นมา เป็นการตั้งใจหรือการผูกจิตอธิษฐาน ตั้งจิตอธิษฐานขอพร

ตัวอย่าง

แล้วสั่งให้ไปจัดเครื่องประดับ หลายสำรับกับผ้าภูษาศรี
มาเรียงวางข้างองค์พระมุนี จินดาดีดูจำรัสชัชวาล
พระเห็นของสองกษัตริย์จัดมาให้ จะใครได้เครื่องทรงน่าสงสาร
ว่าหม่อมฉันวันจะจากพระอาจารย์ ได้ตั้งสัตย์อธิษฐานต่อเทวา

(สุนทรภู่, 2514, 315)

ข้อความดังกล่าว กล่าวถึงการตัดสินใจเด็ดเดี่ยว ตัวละครคือกษัตริย์และมเหสีแห่งกรุงศรี ได้เตรียมเสื้อผ้าเครื่องประดับให้สุดสาครเลือกใส่แต่วันที่จะจากฤาษีมาสุดสาครได้ตั้งสัตย์อธิษฐานต่อเทวดา

ตัวอย่าง

พระบิตุราชมาตุงรงค์องกษัตริย์ สู้อัดอั้นอดรักไว้หนักหนา

กลัวเป็นลางต่างสะอื้นกลืนน้ำตา ทั้งบิดามารดรอวยพรชัย
จงไปดีมาดีศรีสวัสดิ์ อย่าเคืองขัดขุ่นข้องให้ผ่องใส
ได้พบปะพระบิดาดังอาลัย อรินทร์ภัยคลาดแคล้วอย่าแผ้วพาน

(สุนทรภู่, 2514, 365)

ข้อความดังกล่าว กล่าวถึงตัวละครคือ พ่อและแม่ของพระอภัยมณีได้อวยให้สุดสาครได้เดินทางไปพบกับพระอภัยมณีขอให้ปลอดภัยแคล้วคลาดจากอันตรายทั้งสิ้น เป็นการสร้างคุณงามความดี

ตัวอย่าง

แล้วโฉมยงทรงเสวยสว่างจิต รำคาญคิดด้วยว่าม้าอดอาหาร
แม้นม้าล้มแล้วเหมือนกายเราวายปราณ จึงเสี่ยงสัตย์อธิษฐานถึงบุญญา
เดชะผลปรนนิบัติจังหวัดทวีป ช่วยชูชีพชนชาติพระศาสนา
ตามเยี่ยงอย่างทางธรรม์กรุณา พระจุฬาติเวนย่อมเห็นใจ
แม้ข้านี้มิได้คงดำรงทวีป ขอสิ้นชีพเด็ดดับดังหลับใหล
แม้จะได้ไปบำรุงซึ่งกรุงไกร ขออย่าให้ชีวันเป็นอันตราย

(สุนทรภู่, 2514, 427-428)

ข้อความดังกล่าว กล่าวถึงนางละเวงวัณฬาก็คิดว่าม้านั้นอดอาหาร ถ้าหากม้าล้มตายไปแล้วเหมือนกายเรานั้นสิ้นลมหายใจไปด้วย จึงได้เสี่ยงอธิษฐานบุญที่ได้ทำมาทำนุบำรุงบ้านเมืองพระศาสนาตามทางธรรม ขอให้เทวดา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายโปรดเห็นใจ แม้ตอนนี้ข้านั้นไม่ได้ดูแลบ้านเมืองถ้าจะตายขอให้หลับไหลสิ้นชีพไป แต่ถ้าบุญมีได้ดูแลปกป้องบ้านเมือง ขอให้ชีวิตอย่าได้มีอันตราย

เมตตาบารมี หมายถึง ความเมตตากรุณา ได้แก่

ความหวังดี ความเป็นมิตร ความรักใคร่ เอ็นดูปรารถนาให้ผู้อื่นมีความสุขแม้บุคคลนั้นไม่ได้ทุกข์ ความคิดสงสารปรารถนาให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ การประพฤติเกื้อกูล เห็นอกเห็นใจผู้อื่น

ตัวอย่าง

เห็นพี่น้องสององค์ล้วนทรงโฉม งามประโลมหลากจิตคิดฉงน
ทอดสมอรอราเภตรายนต์ ทั้งสามคนขึ้นเดินบนเนินทราย

เข้ามาใกล้ไทรทองสองกษัตริย์ โสมนัสถามไถ่ดังใจหมาย
ว่าดูรามาณพทั้งสองนาย เจ้าเพื่อนชายชื่อไรไปไหนมา
หรือเดินดงหลงทางมาต่างบ้าน จงแจ้งการณ์ให้เราฟังที่กังขา
แม้นไม่มีพี่น้องญาติกา เราจะพาไปไว้เรือนเป็นเพื่อนกัน ฯ

(สุนทรภู่, 2514, 9)

ข้อความดังกล่าว ได้กล่าวถึงความมีเมตตาต่อผู้อื่น ตัวละครคือพราหมณ์ทั้งสามคุยกับพระอภัยมณีและศรีสุวรรณเห็นเดินอยู่ที่ทะเลนี้เพียงสองคนถ้าไม่มีที่ไปจะให้ไปอยู่กับพวกเขา

ตัวอย่าง

ฝ่ายนายหมวดตรวจตรารักษาด่าน แสนสงสารพราหมณ์น้อยเป็นนักหนา
จึงร้องเรียกมานั่งยังศาลา แล้วพูดจาปราศรัยเป็นไมตรี
เจ้าเชื้อพราหมณ์พรหเมศประเทศไหน จึงใช้ใบนาวามาถึงนี่
พอเรือจอดมอดม้วยด้วยอัคคี สินค้ามีในสำเภาสักเท่าไร
น่าประหลาดหลากจิตคิดฉงน แต่สี่คนก็ช่างมาเภตราได้
ขอถามเจ้าผ่าพราหมณ์นี้นามใด ดูรูปร่างช่างกระไรล้วนงามงาม ฯ

(สุนทรภู่, 2514, 18)

ข้อความดังกล่าว ได้กล่าวถึงความมีเมตตาต่อผู้อื่น ตัวละครคือนายตรวจหน้าด่านเมืองรมจักรที่เรียกพราหมณ์ทั้งสามและศรีสุวรรณที่ปลอมเป็นพราหมณ์มานั่งพักจากการเดินทางที่แสนเหนื่อยที่ศาลาแล้วถามไถ่มามาจากที่ใดเห็นเดินเรือมากัน

ตัวอย่าง

พระบุตรีฟังเล่าก็เศร้าสร้อย กลัวโฉมงามพราหมณ์น้อยจะอดสู
เธอแก้ไขไม่เป็นน่าเอ็นดู จึงว่าพี่นี้ไปขู่เขาทำไม
เป็นชีพราหมณ์หยามหยบก็บาปปาก เพระพวกมากเธอจึงต้านทานไม่ไหว
ซึ่งพี่ว่าเป็นกษัตริย์สันทัดใจ คิดสำคัญฉันใดจะใคร่ฟัง

(สุนทรภู่, 2514, 49)

ข้อความดังกล่าว ได้กล่าวถึงตัวละครคือ นางเกษราพูดกับพี่เลี้ยงว่า ตัวนางนั้นเห็นใจและสงสารพราหมณ์ที่ต้องคอยตอบคำถามเหล่าพี่เลี้ยง เพราะเป็นพราหมณ์จะต้องตอบทั้งหมดจะเลี่ยงก็ไม่ได้ แสดงให้เห็นว่านางเกษรามีการประพฤติเกื้อกูล เห็นอกเห็นใจผู้อื่น

ตัวอย่าง

นางฟังคำชำเลืองดูพราหมณ์น้อย *ดูเศร้าสร้อยซบลงก็สงสาร*
เพราะจงจิตพระธิดายุพาพาล *พลอยรำคาญขุ่นข้องจึงหมองนวล*
พินิจพลางนางกษัตริย์ตรัสปราศรัย *แม่ขอบใจแล้วเจ้าพราหมณ์ทรามสงวน*
มาอยู่ด้วยป่วยไข้ก็ได้กวน *พระคุณควรจะสนองให้ต้องใจ*
อันทรงฤทธิ์บิดาชราภาพ *จะปรามปราบยุคเข็ญเห็นไม่ไหว*
เจ้าเหมือนบุตรสุดรักร่วมฤทัย *พ่อคงได้แว่นแคว้นทั้งแดนดาว*
ขอฝากแก้วเกษราธิดาด้วย *เอ็นดูช่วยปกป้องเหมือนน้องสาว*

(สุนทรภู่, 2514, 91)

ข้อความดังกล่าว ได้กล่าวถึงความรักใคร่ เอ็นดู เมตตาต่อผู้อื่นและสรรพสัตว์ทั้งปวง ตัวละครคือ พระมารดาของนางเกษรา มองดูศรีสุวรรณ เห็นร่างการทรุดโทรมก็เกิดสงสาร เพราะรู้ว่ารักใคร่เกษรา จึงกล่าวกับศรีสุวรรณว่า แม่ขอบใจศรีสุวรรณมากที่มาเฝ้าไข้ แม่มีของตอบแทนให้ตอนนี้ท้าวทศวงศ์ก็ชรามากแล้ว จะออกสงครามก็ไม่ได้แล้ว ศรีสุวรรณเป็นเหมือนลูกอีกคน อาจได้ครองแผ่นดินทั้งหมด แม่ขอฝากเกษราให้ดูแลด้วย ช่วยปกป้องให้เหมือนน้องสาว

ตัวอย่าง

พระบุตรีกราบก้มบังคมบาท *เชิงฉลาดผ่อนผัดขัดบรรหาร*
นางเล้าโลมโฉมงามตามโบราณ *แล้วจูงเจ้าเยาวมาลย์ลีลามา*
เข้าปรางค์ทองห้องศรีสุวรรณสถิต *นางเบือนบิดบังคมแล้วก้มหน้า*
พระนบนอบหมอบกรานพระมารดา *นางพระยาหยุดนั่งบัลลังก์ทอง*
แล้วฝากฝังสั่งศรีสุวรรณน้อย *เจ้าจงค่อยปลูกฝังกันทั้งสอง*
กรุณาปรานีเหมือนพี่น้อง *เป็นคู่ครองนคราให้ถาวร*
โฉมเฉลาเบาจิตถึงผิดพลั้ง *พ่อเห็นแก่แม่มั่งช่วยสั่งสอน*
อย่าปลดเปลื้องเคืองขัดถึงตัดรอน *จงผันผ่อนอดออมถนอมกัน ฯ*

(สุนทรภู่, 2514, 103)

ข้อความดังกล่าว ได้กล่าวถึงตัวละครคือ พระมารดาของนางเกษรา ที่ฝากให้ศรีสุวรรณดูแลนางเกษรา เมตตาน้องเหมือนพี่น้อง เป็นคู่กันให้นาน ๆ หากผิดพลาดอะไร อย่าโกรธเคืองให้ยอมๆ กัน แสดงให้เห็นถึงความรักใคร่ เอ็นดู ช่วยเหลือเกื้อกูล เมตตาต่อผู้อื่นและสรรพสัตว์ทั้งปวง

อุเบกขาบารมี หมายถึง ความวางใจเป็นกลาง ได้แก่

ความวางเฉยแบบวางใจเป็นกลาง ๆ โดยไม่เอนเอียงเข้าข้างเพราะชอบ เพราะชัง เพราะหลง และเพราะกลัว

ตัวอย่าง

ทั้งสามพราหมณ์เข้าประคองแล้วร้องไห้ น้ำตาไหลพรั่งพรายทั้งซ้ายขวา

ต่างนบนอบปลอบหน่อกษัตรา อย่าโศกาตรอมนักจงหักใจ
อันกำเนิดเกิดมาในหล้าโลก สุขกับโศกมิได้สิ้นอย่าสงสัย
ซึ่งเกิดเหตุเชษฐาเธอหายไป ก็ยังไม่รู้เห็นว่าเป็นตาย
ควรจะคิดติดตามแสวงหา แล่นนาวาไปในวนชลสาย
แม้นพระพี่มิม้วยชีวาวาย ก็ดีร้ายจะได้พบประสบกัน
ข้าทั้งสามก็จะตามเสด็จด้วย ผิดชอบช่วยไปกว่าจะอาสัญ
จงดับทรงโศกาอย่าจาบัลย์ จะเนิ่นวันเสียเปล่าไม่เข้ายา ฯ

(สุนทรภู่, 2514, 17)

ข้อความดังกล่าว กล่าวถึงการวางวางใจเป็นกลาง การวางเฉยทั้งกาย วาจและใจ โดยพราหมณ์ทั้งสามสอนศรีสุวรรณว่าอย่าเศร้าใจไปเลย คนเราเกิดมานั้นทุกข์กับสุขย่อมเป็นของคู่กัน ไม่มีใครจะหลุดพ้นไปได้ พระอภัยมณีนั้นเราก็ยังไม่รู้เลยว่าท่านจะเป็นอย่างไร พวกเราควรออกตามหาพระอภัยมณี

ตัวอย่าง

นางฟังคำทำตรัสว่าบัดสี รูปเช่นนี้ก็จะหึงไปถึงไหน
แล้วว่าพ่อก็อย่าเอาเข้ามาไว้ จะกระไรอยู่กระมังระวังองค์
ด้วยรูปนี้มีมาแต่ข้าศึก อย่าได้นึกรักใคร่จะใหลหลง
เดี๋ยวนี้พ่อก็ยังซูบทั้งรูปทรง รักษาองค์เสียให้หายสบายใจ

(สุนทรภู่, 2514, 358)

ข้อความดังกล่าว กล่าวถึงตัวละครคือแม่ของพระอภัยมณีซึ่งกำลังพูดกับพระอภัยมณีว่าอย่าไปสนใจรูปนี้มีแต่สิ่งไม่ดีทั้งข้าศึกอย่าได้หลงใหลจะทำให้พระอภัยมณีร่างกายแย่ลงจงปล่อยวางแล้วรักษาตนเองให้หายทั้งทางกายและทางใจ แสดงให้เห็นถึงความวางเฉยวางใจเป็นกลางของตัวละคร

ตัวอย่าง

นางฟังคำร่ำตอบก็ชอบชื่น ที่แข็งขืนอ่อนลงทรงปรึกษา
ละเมิดจิตผิดพลั้งแต่หลังมา พ่อตรึกตราตรองความให้งามดี
อันท้าวไทกริ้วโกรธพิโรธนัก ว่าจะลักธิดาพากันหนี
แม่แก้ไขเพ็ดทูลมูลคดี ที่ราคีมิได้เคืองในเรื่องราว
นางพูดจาปราศรัยอาลัยเขย กลัวจะเลยยุ่งยิ่งทิ้งลูกสาว
แล้วว่าแม่ก็จะลาเจ้าอย่าวุ่น เดชะบุญคงได้ครองกับน้องหญิง
แล้วกลับมาปราสาทค่อยยาตรเยื้อง ไปแจ้งเรื่องเค้ามูลทูลถวาย
ท้าวรายาฟังเล่าบรรเทาคลาย ค่อยเหือดหายโกรธาจึ่งว่าพลาง
นี่แน่เจ้าเราจะช่วยคิดอ่าน ทำการงานปิดป้องที่หมองหมาง
อย่าให้ทันคนผู้รู้ระคาง ท้าวตรัสพลางเสด็จออกไปนอกวัง
ออกพระโรงรจนาพร้อมข้าบาท ท้าวประกาศเสนาฝ่ายหน้าหลัง
ให้ตกแต่งปรางค์มาศราชวัง จะแต่งตั้งมังคลาธิดาเรา
ให้สองราว่าที่อุปราช หมายประกาศฤกษ์เอกจะเสกเขา
มีการเล่นเต้นรำตามลำเนา ให้พวกเราจัดแจงเร่งแต่งการ
ตามเยี่ยงอย่างขัตติยามหากษัตริย์ มอบสมบัติราชัยอันไพศาล
ขุนโหราหาฤกษ์มงคลการ ตามบุราณซื่อตรงพงศ์ประยูร ฯ

(สุนทรภู่, 2514, 184)

ข้อความดังกล่าว กล่าวถึงท้าวรายาและพระมเหสีที่ได้ฟังคำสารภาพความจริงจากพระมังคลาที่แอบคบกันกับลูกสาวของตนจนตั้งครรภ์จนหายโกรธไม่ถือสาเอาเรื่อง อีกทั้งยังยกลูกสาวให้เพราะเกรงว่าพระมังคลาจะพาลูกสาวของตัวเองหนีตามกันไป พฤติกรรมของท้าวรายาและพระมเหสีจึงสอดคล้องกับคุณธรรมในเรื่องของการวางใจเป็นกลาง การวางเฉยต่อเรื่องราวที่เกิดขึ้นไม่ติดใจเอาเรื่องเอาฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง

ตัวอย่าง

จะคิดอ่านป้องกันน้ำมันไฟ จึงสั่งให้แต่บรรดาเสนานาย
มาปรึกษาหารือใครรู้บ้าง แก้ในทางเรื่องไฟเสียให้หาย
ใครจะมีแยบยลกลอุบาย ทั้งไพร่นายอย่าได้พรางเอารางวัล
ไม่มีใครที่จะรับดับไฟกรด ให้ระทดพวกพหลพลขันธ์
ถึงใครมีมนต์เวทวิเศษครัน จะป้องกันดับไฟเห็นไม่มี
แต่ปรึกษาหารือกันจนดึก เห็นข้าศึกจะทำยับดั่งสับสี
จะกำเริบโรมรุกมาทุกที เห็นบุรีเราจะป่นไม่ทนทาน ฯ

(สุนทรภู่, 2514, 206)

ข้อความดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงความวางใจเป็นกลาง เที่ยงธรรม รับฟังทุกฝ่าย

ตัวอย่าง

จะกล่าวฝ่ายนายโจรใจฉกาจ มีอำนาจถือดีไม่มีสอง
คิดจะทำการศึกนั่งตรึกตรอง เรียกโจรรองมาปรึกษาหาอุบาย
ใครจะเห็นเป็นอย่างไรให้เร่งว่า จวนเวลาสุริยันตะวันฉาย
จึงว่าข้าไม่เห็นทางข้างอุบาย สุดแต่นายกล่าวคำจะทำตาม ฯ

(สุนทรภู่, 2514, 208)

ข้อความดังกล่าว กล่าวถึงโจรใจโหดที่มีอำนาจมากได้เรียกพวกโจรมานั่งคิดหาอุบายในการศึก ใครมีความคิดเห็นเช่นไรให้รีบพูด ใกล้รุ่งเช้าเหล่าโจรก็ไม่มีอุบายใด ๆ จึงบอกเจ้านายว่าจะทำตามคำที่นายโจรสั่ง แสดงให้เห็นถึงความวางใจเป็นกลาง เที่ยงธรรม รับฟังทุกฝ่ายของตัวละคร

ตัวอย่าง

พอเนตรน้องต้องเนตรหน่อกษัตริย์ สองประหวัดไปด้วยความเสน่หา
ต่างตะลึงไปเป็นครู่เหมือนสุริยา กับจันทราเดินมาปะปะทะกัน
งามต่องามยามรักสมัครหมาย หญิงกับชายเป็นที่เปรมเกษมสันต์
เคยเป็นคู่สู่สมภิรมย์กัน ต้องพัวพันเข้ามาให้เป็นไมตรี ฯ

(สุนทรภู่, 2514, 401)

ข้อความดังกล่าว กล่าวถึงการสบสายตาเข้าด้วยกันทำให้ต่างก็ตกตะลึง คิดถึงยามที่เคยรักกันแต่ในเวลานี้ต้องกลับมาเจอกันอีกครั้งหนึ่ง แสดงให้เห็นถึงตัวละครที่เป็นกษัตริย์ที่มีการวางใจเป็นกลาง ไม่โอนเอียง วางเฉย

จากการศึกษาวัจนภาษาคำสอนและหลักธรรมคำสอนในวรรณคดีไทยเรื่องพระอภัยมณี เล่มที่ 1 - 4 ของ สุนทรภู่ ฉบับกรมศิลปากร จาก สำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคารพิมพ์จำหน่าย พ.ศ. 2544 ทั้งวัจนภาษาคำสอนและหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า 10 ประการ ซึ่งประกอบไปด้วย

1. ทานบารมี การมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และเสียสละ
2. ศีลบารมี การรักษาศีล
3. เนกขัมมบารมี การปลอดจากราคะและตัณหา
4. ปัญญาบารมี การเป็นผู้มีเหตุผล
5. วิริยบารมี การมีความเพียรพยายาม มุมานะ และอดทน
6. ขันติบารมี การมีความอดทนอดกลั้นต่อความโกรธ ความไม่พอใจ
7. สัจจบารมี การมีสัจจะ
8. อธิษฐานบารมี การตั้งความปรารถนาดีต่อผู้อื่น
9. เมตตาบารมี ความเมตตากรุณา
10. อุเบกขาบารมี ความวางใจเป็นกลาง

ผู้เขียนได้สอดแทรกหลักธรรมคำสอนดังกล่าวไว้ในงานเขียนทำให้ผู้อ่านสามารถนำไปเป็นแบบอย่างในการประพฤติปฏิบัติตนเป็นพลเมืองที่ดีอยู่ในสังคมอย่างมีความสุขต่อไปได้

บทที่ 5

สรุป อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

การศึกษาวัจนภาษาคำสอนในวรรณคดีไทย เรื่อง พระอภัยมณีเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยวิธีวิจัยเอกสารมีวัตถุประสงค์ของการวิจัย 1) เพื่อศึกษาการใช้วัจนภาษาคำสอนในวรรณคดีไทย เรื่อง พระอภัยมณี และ 2) เพื่อศึกษาหลักธรรมคำสอนในวรรณคดีไทย เรื่อง พระอภัยมณี ของสุนทรภู่ ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารโดยได้อ่านวิเคราะห์วรรณคดีไทยเรื่องพระอภัยมณี ทั้ง 4 เล่มจากนั้นนำผลการวิเคราะห์มาเรียบเรียงในลักษณะของการพรรณนาวิเคราะห์ ตามสภาพที่ปรากฏโดยอ้างอิงตามเกณฑ์การวิเคราะห์ที่ยึดเป็นแบบ พร้อมกับสอดแทรกความคิดเห็นของผู้วิจัยประกอบการวิเคราะห์ตอบวัตถุประสงค์ของการวิจัย

สรุปผลการวิจัย

การศึกษาวัจนภาษาคำสอนในวรรณคดีไทย เรื่อง พระอภัยมณี สรุปผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยได้ดังนี้

1. ผลการศึกษาการใช้วัจนภาษาคำสอนในวรรณคดีไทย เรื่อง พระอภัยมณี พบว่ามีการใช้วัจนภาษาคำสอน 4 ด้าน ได้แก่

1.1 ด้านการปฏิบัติตนที่เหมาะสม หมายถึง วัจนภาษาคำสอนในเรื่องของการปฏิบัติตนให้เหมาะสมในเรื่องของความรักที่ควรทำให้ถูกต้องตามราชประเพณี โดยให้กลับไปบ้านเมืองแล้วจัดทูตให้ถือสารมาสู่ขอกับพ่อแม่ให้ถูกต้องตามครรลองครองธรรม พ่อแม่ก็คงไม่ขัดข้อง แต่ถ้าจะลักลอบรักกันโดยไม่ถูกต้องก็ไม่ยอม เป็นการปฏิบัติตัวตามระเบียบประเพณีและวัฒนธรรมไทยอันจะส่งผลให้สามารถวางตัวได้อย่างเหมาะสมในทุกสังคมได้

1.2 ด้านการสอนหรือให้ความรู้หรือให้การศึกษา หมายถึง มีเนื้อหาเพื่อสอนหรือให้การศึกษาโดยผู้ทรงศีลที่เคร่งครัดในศีลธรรม ได้สอนศิษย์ให้ปฏิบัติในสิ่งที่ถูกต้องเพื่อให้เกิดผลดีแก่บ้านเมืองสืบต่อไป และคำสอนในเรื่องของการทำงานด้วยความละเอียดรอบคอบคิด วางแผนการทำงานก่อนทุกครั้ง เป็นคุณสมบัติที่น่าพึงปรารถนาและไม่ใช่เรื่องพรสวรรค์แต่เป็นทักษะที่สามารถฝึกฝนให้มีขึ้นได้

1.3 ด้านการสร้างความพอใจหรือให้ความบันเทิง หมายถึงการใช้ภาษาพูดหรือภาษาเขียนที่มีความต้องการที่จะทำให้เกิดความรื่นเริงบันเทิงใจจากภาษาที่ส่งออกไปในลักษณะของคำสอน ไม่ว่าจะอยู่ในรูปของการพูด การเขียนหรือการแสดงกิริยาท่าทาง

1.4 ด้านการเสนอหรือชักจูงใจ หมายถึง การใช้ภาษาที่แสดงออกในรูปของถ้อยคำภาษาและตัวอักษร ได้แก่ ภาษาพูดหรือภาษาเขียนในลักษณะของคำสอนต่าง ๆ ที่มีความต้องการที่จะชักจูงให้มีความคิดคล้อยตามหรือยอมรับปฏิบัติตามการเสนอแนะโดยทั้ง 4 ด้านนี้เป็นคำสอนที่มีความสำคัญในการดำรงชีวิตเพื่อนำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้

2. ผลการศึกษาหลักธรรมคำสอนในวรรณคดีไทย เรื่อง พระอภัยมณี พบว่า มีหลักธรรมคำสอนที่โดดเด่นแตกต่างกันไปซึ่งล้วนมีที่มาจากประสบการณ์ของผู้แต่งคือ สุนทรภู่เป็นส่วนใหญ่ และพบหลักธรรมคำสอนที่เป็นทศบารมีทุกด้าน คือ ทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมมบารมี ปัญญาบารมี วิริยบารมี ขันติบารมี สัจจบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี และอุเบกขาบารมี

เมื่อพิจารณาวรรณคดีไทยเรื่อง พระอภัยมณี แต่ละเล่มแล้วพบว่า พระอภัยมณี เล่มที่ 1 ปรากฏวัจนภาษาคำสอนและคุณธรรมคำสอนด้านเมตตาบารมีมากที่สุดและปรากฏในลักษณะที่ตัวละครมีความเอื้อเฟื้อและเมตตาผู้อื่นเมื่อผู้นั้นเดือดร้อน เมตตาเพราะการเอ็นดูจากการคอยปกป้องคุ้มครอง มีการประพฤติตนที่เกื้อกูล เห็นอกเห็นใจผู้อื่น รักใคร่ เอ็นดู เมตตาต่อผู้อื่นและสรรพสัตว์ทั้งปวง สร้างคุณงามความดี ไม่เป็นศัตรูกับใคร เมตตาต่อผู้อื่นและสัตว์ทั้งปวง อันดับรองลงมาคือ ด้านปัญญาบารมี ด้านศีลบารมี ด้านวิริยบารมี ด้านสัจจบารมี ด้านทานบารมี ด้านอธิษฐานบารมี เนกขัมมบารมีและน้อยที่สุดคือ ด้านอุเบกขาบารมี

วรรณคดีไทย เรื่อง พระอภัยมณี เล่มที่ 2 พบวัจนภาษาคำสอนและคุณธรรมคำสอนด้านเมตตาบารมีมากที่สุดและปรากฏในลักษณะที่ตัวละครความรักใคร่ ปรารถนาดี มีไมตรี คิดเกื้อกูลให้ผู้อื่น และเพื่อนร่วมโลกทั้งปวง มีความสุขความเจริญ อันดับรองลงมาคือ สัจจบารมี ปัญญาบารมี วิริยบารมี อธิษฐานบารมี น้อยที่สุดคือ ขันติบารมีและทานบารมี โดยวัจนภาษา สอนและคุณธรรมคำสอนที่ไม่ปรากฏเลยคือ อุเบกขาบารมี

วรรณคดีไทย เรื่อง พระอภัยมณี เล่มที่ 3 พบวัจนภาษาคำสอนและคุณธรรมคำสอนด้านปัญญาบารมีมากที่สุดและปรากฏในลักษณะที่ตัวละครการรู้ทั่วถึงเหตุถึงผล รู้อย่างชัดเจน รู้เรื่องบาปบุญคุณโทษ รู้สิ่งที่ควรทำควรเว้น ไม่หลงเชื่ออย่างงมงาย ฟังอย่างตรึกตรองด้วยเหตุด้วยผล อันดับรองลงมาคือ ด้านเมตตาบารมี ด้านวิริยบารมี ด้านสัจจบารมี ด้านอธิษฐานบารมี ด้านศีลบารมี ด้านทานบารมี ด้านเนกขัมมบารมี ด้านขันติบารมี และน้อยที่สุดคือ ด้านอุเบกขาบารมี

วรรณคดีไทย เรื่อง พระอภัยมณี เล่มที่ 4 พบวัจนภาษาคำสอนและคุณธรรมคำสอนด้านปัญญาบารมีมากที่สุดและปรากฏในลักษณะที่ตัวละครเกิดการรู้แจ้งเห็นจริงถึงสภาวธรรมตามที่

เป็นอยู่จริง ๆ มีความรอบรู้ เกิดความหยั่งรู้เหตุผล เข้าใจในสภาวะของสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามความเป็นจริง อันดับรองลงมาคือ ด้านศีลบารมี ด้านเมตตาบารมี ด้านเนกขัมบารมี ด้านขันติบารมี ด้านสัจจบารมี ด้านอธิษฐานบารมี ด้านทานบารมี ด้านอุเบกขาบารมี และน้อยที่สุดคือ ด้านวิริยบารมี

พระอภัยมณีเป็นวรรณคดีที่เกิดขึ้นจากจินตนาการของกวีผู้รจนาอย่างแท้จริงมิได้นำเรื่องราวมาจากนิทานชาวบ้านหรือชาดกใดๆ ผู้แต่งก็คือ สุนทรภู่ มีเจตนาจะให้เป็นเรื่องประโลมโลกโดยแท้ แต่เค้ามูลของเรื่องที่ทำให้สุนทรภู่เกิดจินตนาการนำมาผูกเป็นเรื่องขึ้น จากการวิเคราะห์พบว่า วรรณคดีไทย เรื่อง พระอภัยมณี ทั้ง 4 เล่ม มีวัจนภาษาคำสอนและคุณธรรมคำสอนปรากฏอยู่ทุกเล่มในทุกเล่ม มากที่สุดคือคุณธรรมคำสอนด้านเมตตาบารมีและปัญญาบารมี โดยตัวละครในเรื่องแต่ละตัวจะมีปรากฏคุณธรรมคำสอนด้านเมตตาบารมีและปัญญาบารมีดังนี้ พระอภัยมณีจะมีความเมตตา ให้ความอนุเคราะห์แก่ข้าราชบริพาร มีความสุภาพ อ่อนโยน ให้ความเอื้อเฟื้อเกื้อกูลและให้อภัยแก่ศัตรู ศรีสุวรรณ จะมีความเมตตากรุณา เอาใจใส่ต่อการบำบัดทุกข์บำรุงสุขของประชาชนและมีความเกื้อกูลต่อผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา สุดสาครจะมีความเมตตากรุณาและให้อภัยแก่ผู้ที่คิดร้ายต่อตน พราหมณ์สานนท์จะมีความเมตตากรุณา ให้ความช่วยเหลือคนอื่น มีความรอบรู้ มีความหยั่งรู้เหตุผล พราหมณ์วิเชียรจะมีความเมตตากรุณา ให้ความช่วยเหลือผู้อื่น มีความรอบรู้ความหยั่งรู้เหตุผล เข้าใจสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง พราหมณ์โมรามีความเมตตากรุณา ให้ความช่วยเหลือและเอื้ออาทรต่อผู้อื่น มีความรอบรู้ มีความหยังรู้ด้วยเหตุผล โยคีเป็นคนที่มีความเมตตา และใช้ภูมิปัญญาทางธรรมในการแก้ปัญหาต่าง ๆ โดยสันวิธี จึงกล่าวได้ว่าคุณธรรมคำสอนที่ปรากฏกับตัวละครแต่ละตัวกลังกล่าวเป็นคุณธรรมที่ส่งเสริมให้คนประพฤติดี

อภิปรายผล

จากผลการวิจัยสามารถนำมาเป็นประเด็นในการอภิปรายผลได้ ดังนี้

1. ผลการศึกษาการใช้วัจนภาษาคำสอนในวรรณคดีไทยเรื่อง พระอภัยมณี พบว่ามีการใช้วัจนภาษาคำสอน 4 ด้าน ได้แก่ 1) การปฏิบัติตนที่เหมาะสม จากในเรื่องพระอภัยมณี ที่พบเป็นคำสอนในเรื่องของความรักที่ควรทำให้ถูกต้องตามราชประเพณี โดยให้กลับไปบ้านเมืองแล้วจัดทูตให้ถือสารมาสู่ขอกับพ่อแม่ให้ถูกต้องตามครรลองครองธรรมพ่อแม่ก็คงไม่ขัดข้อง แต่ถ้าจะลักลอบรักกันโดยไม่ถูกต้องก็ไม่ยอม ดังที่ พระมหาอำนวย มหาวีโร (2544,24) กล่าวว่าวัจนภาษาคำสอนคือคำประพันธ์ที่มีเนื้อหาเพื่อมุ่งสอนให้มนุษย์ในสังคมประพฤติปฏิบัติในสิ่งที่ถูกต้องดีงามและอาศัยหลักของศีลธรรมทางศาสนามนุษย์ในสังคมประพฤติปฏิบัติในสิ่งที่ถูกต้องดีงามและอาศัยหลักของศีลธรรมทางศาสนา และผสมผสานกลมกลืนกับขนบธรรมเนียมประเพณีเป็น

แนวทางในการดำรงชีวิตเป็นการปฏิบัติตัวตามระเบียบประเพณีและวัฒนธรรมไทย อันจะส่งผลให้สามารถวางตัวได้อย่างเหมาะสมในทุกสังคมได้ 2) การสอนหรือให้ความรู้หรือให้การศึกษาจากที่พบในวรรณคดี เรื่อง พระอภัยมณี มีเนื้อหาเพื่อสอนหรือให้การศึกษาโดยผู้ทรงศีลที่เคร่งครัดในศีลธรรม ได้สอนศิษย์ให้ปฏิบัติในสิ่งที่ถูกต้องเพื่อให้เกิดผลดีแก่บ้านเมืองสืบต่อไป และคำสอนในเรื่องของการทำงานด้วยความละเอียดรอบคอบคิดวางแผนการทำงานก่อนทุกครั้ง เป็นคุณสมบัติที่น่าพึงปรารถนาและไม่ใช่เรื่องพรสวรรค์แต่เป็นทักษะที่สามารถฝึกฝนให้มีขึ้นได้ ดังที่ สิทธา พินิจภูวดล (2525, 165) กล่าวว่า วัจนภาษาคำสอนเป็นงานที่เขียนโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการสั่งสอนตามหลักจริยศาสตร์ ปรัชญา หรือศิลปะ 3) การสร้างความพอใจหรือให้ความบันเทิงในเรื่องพระอภัยมณีที่พบนั้น เป็นการใช้ภาษาพูดหรือภาษาเขียนที่มีความต้องการที่จะทำให้เกิดความรื่นเริงบันเทิงใจจากภาษาที่ส่งออกไปในลักษณะของคำสอน ไม่ว่าจะอยู่ในรูปของการพูด การเขียนหรือการแสดงกิริยาท่าทาง ดังที่ พิมลณัฏฐ รัตนศรทอง (2559, 54) กล่าวว่า ลักษณะวัจนลีลามีทั้งเป็นทางการและไม่เป็นทางการ มีการใช้คำและสำนวน ด้านศิลปะการประพันธ์มีอารมณ์สะเทือนใจที่หลากหลาย ได้แก่ ด้านความรักแบบหนุ่มสาว ด้านความรักแบบรักตัวเอง ให้กำลังใจตัวเอง ด้ายความรักแบบครอบครัว ด้านความเศร้าโศกเสียใจ ด้านความฮึกเหิม มีความหวัง ด้านอารมณ์ขัน ด้านมองโลกในแง่บวกและ 4) การเสนอหรือชักจูงใจเป็นการใช้ภาษาที่แสดงออกในรูปของถ้อยคำภาษาและตัวอักษร ได้แก่ ภาษาพูดหรือภาษาเขียนในลักษณะของคำสอนต่าง ๆ ที่มีความต้องการที่จะชักจูงให้มีความคิดคล้อยตามหรือยอมรับปฏิบัติตามการเสนอแนะ ดังที่ ขวัญใจ บุญคุ้ม (2559, 12) กล่าวว่า วัจนลีลาและบทบาทหน้าที่เพลงลูกทุ่งมีการใช้คำ การใช้สำนวน การใช้โวหารและการใช้ภาพพจน์ต่างๆ เพื่อชักจูงโน้มน้าวใจให้ผู้ฟังได้เกิดความคิดคล้อยตามเพลงและแทรกความสนุกสนานไปด้วย

2. ผลการศึกษาหลักธรรมคำสอนในวรรณคดีไทย เรื่อง พระอภัยมณี เล่มที่ 1 - 4 ของสุนทรภู่ ฉบับกรมศิลปากร จากสำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคารพิมพ์จำหน่าย พ.ศ. 2544 นั้น ผู้เขียนได้สอดแทรกหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ไว้ครบทั้ง 10 ประการที่พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญในพระชาติต่าง ๆ เพื่อนำไปสู่ความเป็นพระพุทธเจ้า เรียกว่า ทศบารมี ตามกรอบการวิเคราะห์ ได้แก่ ทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมมบารมี ปัญญาบารมี วิริยบารมี ขันติบารมี สัจจบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมีและอุเบกขาบารมี วรรณคดีไทยเรื่อง พระอภัยมณี ทั้ง 4 เล่มจึงถือได้ว่าเป็นวรรณคดีที่มีคำประพันธ์ที่มีเนื้อหาเพื่อมุ่งสอนให้มนุษย์ในสังคมประพฤติปฏิบัติในสิ่งที่ถูกต้องดีงามและอาศัยหลักของศีลธรรมทางศาสนา และผสมผสานกลมกลืนกับขนบธรรมเนียมประเพณีเป็นแนวทางในการดำรงชีวิตซึ่ง สอดคล้องกับแนวทางในการพัฒนาและเสริมสร้างความสุขทางจิตใจของ ประเวศ วะสี (2538, 26) ที่กล่าวไว้ในบทที่สอง ข้างต้นว่า แนวทางในการพัฒนาและเสริมสร้างความสุข

ทางจิตใจโดยใช้แนวคิดคำสอนทางพระพุทธศาสนาว่า พระพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่คนไทยยอมรับเป็นคุณค่าและเป็นวัฒนธรรมไทยด้วยเหมือนกัน ขณะที่ชาวโลกกำลังประสบความแห้งแล้งทางจิตใจและโหยหาความสุขทางจิตวิญญาณ ถ้าเราพัฒนาคนไทยให้สามารถอธิบายพระพุทธศาสนาได้จับใจผู้คนและมีการจัดการที่ดี พระพุทธศาสนาในประเทศไทยก็จะเป็นแหล่งดึงดูดให้ผู้คนอยากเดินทางเข้ามาเพื่อพัฒนาทางจิตวิญญาณเป็นประโยชน์แก่ชาวโลกและเป็นประโยชน์กับประเทศไทยเองทั้งทางเศรษฐกิจและทางที่รื้อฟื้นความสนใจในหมู่คนไทยด้วยกันเองให้เห็นคุณค่าของดีที่เรามีอยู่ และยังได้สอดคล้องกับ พิสมัย ผลพฤกษ์ไพร (2545, 133) กล่าวเพิ่มเติมว่า คนไทยมีความสัมพันธ์กับพระพุทธศาสนามาเป็นเวลานานนับพันปีเศษแล้ว พุทธศาสนิกชนทั้งหลายมีความรู้สึกเคารพและศรัทธาในพระพุทธศาสนาฝังอยู่ในสายเลือดของคนไทยมาตั้งแต่เกิดจนตาย เป็นเหตุให้พระพุทธศาสนามีความจำเป็นต่อสังคมไทยเป็นอย่างมาก เพราะพระพุทธศาสนาได้ผูกมัดจิตใจคนไทยทั้งชาติให้เป็นคนรักสันติ รักอิสรเสรี มีนิสัยโอบอ้อมอารี มีความเมตตา กรุณา เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เพื่อนมนุษย์ด้วยกัน คำสอนทางพระพุทธศาสนาได้ฝังรากลงในจิตใจของคนไทยทั้งในอดีตและปัจจุบันด้วยอิทธิพลของหลักธรรมในพระพุทธศาสนาทำให้จิตใจของคนไทยแสดงออกมาในลักษณะที่เยือกเย็น มีความเกื้อกูลปรองดองกัน ให้การพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ทำให้คนไทยพอใจในการดำรงชีวิตอย่างสงบสุขมาจนกระทั่งทุกวันนี้ นอกจากนี้ยังได้สอดคล้องกับ สุมน อมรวิวัฒน์ (2546, 7) กล่าวถึง หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาในแง่มุมที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนามนุษย์ว่า พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า หลักการและสาระที่เป็นพุทธศาสตร์มีองค์ความรู้ที่เกี่ยวกับสภาวะและพัฒนาการของชีวิตองค์ความรู้ที่เกี่ยวกับสาระและกระบวนการพัฒนามนุษย์และองค์ความรู้ที่เกี่ยวกับการพัฒนาสังคม การอยู่ร่วมกันอย่างสันติของมวลมนุษยชาติ การพัฒนามนุษย์ตามแนวพุทธศาสตร์มีพื้นฐานและหลักการที่เป็นทฤษฎี (ปริยัติ) วิธีการปฏิบัติ (ปฏิบัติ) และการทบทวนวิเคราะห์ผลของการปฏิบัตินั้น (ปฏิเวธ)

นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับผลการวิจัยของ เสน่ห์ ทันอินทรอาจ (2552, 34) ศึกษาเรื่อง การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องท้าวคำสอน พบว่า วรรณกรรมเรื่องท้าวคำสอนมีลักษณะเป็นชาดกนอกนิบาตมีจุดมุ่งหมายเพื่อแนะนำคำสั่งสอนบุคคลทั่วไปให้ปฏิบัติตามจารีตประเพณีและศีลธรรม และเพื่อให้ความบันเทิง ลักษณะคำประพันธ์เป็นโคลงสารที่ใช้อักษรไทยภาคกลางและอักษรธรรมอีสาน ด้านเนื้อหาแก่นเรื่องได้เสนอหลักในการครองเรือน (ฆราวาสธรรม 4) สอนให้มีความกตัญญูกตเวที ยึดมั่นในจารีตประเพณี ให้ทาน รักษาศีล ในด้านวรรณศิลป์มีการใช้ถ้อยคำอย่างมีศิลปะ ใช้สำนวนโวหารภาพพจน์และรสวรรณคดีที่ทำให้เกิดจินตภาพ ภาษาสละสลวยและมีความหมายลึกซึ้ง สริยกานต์ ยี่เก็งเอี่ยมและอาทิตย์ ดรุนัยธร (2553, 55) วิจัยเรื่องการศึกษาวรรณกรรมคำสอนที่ได้รับอิทธิพลจากรามเกียรติ์ พบว่า รามเกียรติ์มีเนื้อหาที่เกี่ยวกับ การ

อบรมสั่งสอนบุคคล 3 กลุ่ม คือ เรื่อง ทศรถสอนพระรามเป็นการสอนราชวัติปฏิบัติของพระมหากษัตริย์ เรื่องพาลีสอนน้องและทศกัณฑ์สอนน้อง เป็นการสอนวัตรปฏิบัติของข้าราชการ และพิเภกสอนเบญจกาย เป็นการสอนวัตรปฏิบัติของสตรี โดยโอกาสในการสอนพบว่ามีการเลือกโอกาสที่สำคัญต่อความรู้สึกของตัวละครอยู่ 3 ลักษณะคือ เมื่อตัวละครผู้สอนตาย ได้แก่ เรื่องพาลีสอนน้องและทศกัณฑ์สอนน้อง เมื่อตัวละครผู้สอนต้องพลัดพราก ได้แก่เรื่องพิเภกสอนเบญจกาย และเมื่อตัวละครผู้สอนจะมอบหมายภาระงานที่ยิ่งใหญ่ ได้แก่เรื่องทศรถสอนพระราม กาญจนา วิชญาปกรณ์ (2554 , 1-20) พบว่า กลไกของสังคมไทยโดยศึกษาจากวรรณกรรมเรื่อง สุภาษิตสอนหญิง ของสุนทรภู่ กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ พระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส และสุภาษิตสอนหญิง พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เห็นได้ว่าสังคมไทยในสมัยนั้นเป็นสังคมที่ผู้ชายเป็นใหญ่ ดังนั้นชายจึงมีอำนาจในการจัดระเบียบของสังคม โดยกำหนดบทบาทความเป็นชายและความเป็นหญิงที่สังคมคาดหวังเช่น ต้องอุดมด้วยภูมิปัญญา กิริยาวาจาต้องงดงาม ในสุภาษิตสอนหญิงของสุนทรภู่กล่าวถึงความเป็นหญิงที่สังคมเห็นว่าเหมาะสมว่าต้องกอปรด้วยจริตกิริยาและวาจาที่งดงาม นอกจากนี้แล้วยังได้สอดคล้องกับผลการวิจัยของ ปัทมา เอื้อรักษ์โอฬาร (2554, 66) ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างคำสอน เรื่อง กฎแห่งกรรมตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนากับคำสอนเรื่องกฎแห่งกรรมของพระธรรมสิงหบุราจารย์ (จรัญ จิตธมฺโม) วัดอัมพวัน จังหวัดสิงห์บุรี พบว่า พระธรรมสิงหบุรา (จรัญ จิตธมฺโม) ได้ให้ความหมายกรรมว่า กรรมที่แท้มีเกณฑ์ 2 ประการ คือ ผู้ทำมีเจตนา และการกระทำนั้นจะต้องให้ผลเป็นบุญหรือเป็นบาป กรรมใดที่ทำลงไปจะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตาม ย่อมให้ผลตอบแทนเสมอ การสวดมนต์ การแผ่เมตตาการหมั่นขออโหสิกรรม การเจริญกรรมฐานจะทำให้วิบากกรรมนั้นน้อยลงไป การแก้กรรมในปัจจุบันโดยการกำหนดลงที่ปัจจุบัน ส่วนการแก้กรรมในอดีตโดยการสร้างความดีเพื่อใช้หนี้กรรมเก่า ด้วยการทำทาน รักษาศีล และภาวนา พระธรรมสิงหบุราจารย์ (จรัญ จิตธมฺโม) ได้นำเรื่องราวจากประสบการณ์จริงของท่านเองและผู้อื่นในเรื่องผลของกรรมมาแสดงเพื่อเป็นการสอนและเป็นอุทาหรณ์ให้แก่บุคคลทั่วไป เพื่อให้เกรงกลัวต่อบาปหันมาปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของตัวเอง

จากการวิจัยที่พบว่า มีการใช้วัจนภาษาคำสอนและหลักธรรมคำสอนในวรรณคดีไทยเรื่อง พระอภัยมณี ทั้ง 4 เล่ม ครบทั้ง 10 ประการ คือ ทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมมบารมี ปัญญาบารมี วิริยบารมี ขันติบารมี สัจจบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี และอุเบกขาบารมี ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากเป็นวรรณคดีที่มีหลักธรรมคำสอนและมีการใช้วัจนภาษาคำสอนที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อสั่งสอน ให้ความรู้ ให้คำแนะนำ เผยแพร่หลักธรรมจรรยาลัทธิหรือปรัชญา สอดคล้องกับ สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ (2553, 8-9) กล่าวว่า การศึกษาวัจนภาษา

คำสอนหรือหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา จะทำให้ผู้นั้นเป็นผู้ฉลาด บริสุทธิ์ด้วยศีลเสมอทหารที่อยู่ในชัยภูมิที่ดี การนำหลักคำสอนมาประยุกต์ใช้สามารถมองเห็นสรรพสิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาไม่ใช่ตัวตนที่แท้จริงทำให้เราครองตนอยู่ในที่ตั้งแห่งความดี ในทำนองเดียวกันสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (2553, 7-10) กล่าวว่า ศาสนาพุทธเป็นที่พึ่งพาทางจิตใจของพุทธศาสนิกชน การเรียนรู้ด้วยการฟังการอ่านพระพุทธศาสนา อาทิ พระวินัย พระธรรมหรือคำสอน จะทำให้ผู้ศึกษาที่นำหลักคำสอนไปปฏิบัติได้ชำระจิตใจให้บริสุทธิ์ออกจากอกุศลบาปทั้งหลาย และมองเห็นสัจจะคือความจริงของชีวิต เนื้อหาสาระส่วนใหญ่มุ่งจะสั่งสอนศาสตร์ด้านศิลปะจริยศาสตร์ ปรัชญา หรือให้ข้อคิดที่ควรปฏิบัติ และสามารถนำคำสอนมาประยุกต์ใช้ชีวิตประจำวันของมนุษย์ส่งเสริมให้ประเทศชาติให้สามารถพัฒนาอยู่รอดได้ เพราะสังคมปัจจุบันปัญหาเยาวชน เติบโตมาพร้อมกับเทคโนโลยีที่ทันสมัย ไม่ว่าจะเป็นโทรศัพท์ อินเตอร์เน็ต การใช้โซเชียลมีเดีย และสื่อที่มีความล่อแหลม ทำให้เด็ก ๆ เข้าถึงสิ่งที่ไม่เหมาะไม่ควรได้อย่างง่ายมากขึ้น ปัญหาท้องก่อนแต่ง การทำแท้ง เด็กถูกทอดทิ้งเกิดเป็นปัญหาสังคมมากขึ้น หากจะแก้ไขปัญหาเหล่านี้ก็ต้องเริ่มต้นด้วยการนำธรรมะของพระพุทธศาสนาให้กลับคืนมาสู่ใจเยาวชน การที่จะทำให้เยาวชนสนใจเกี่ยวกับหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนานั้นสื่อธรรมะเองก็ต้องปรับตัวให้ทันยุคสมัย การปลูกฝังความเข้าใจเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาควรดำเนินการในขณะที่บุคคลมีอายุน้อย เพราะเป็นวัยที่ยังไม่มีภาระ ไม่มีเรื่องที่ต้องคิดมากจึงสามารถซึมซับเอาหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับแนวคิดได้หากใช้วิธีที่เหมาะสม ในทุกศาสนาการอบรมเลี้ยงดูจากครอบครัวเป็นวิธีการที่ส่งผลต่อความเชื่อและการปฏิบัติทางศาสนามากที่สุด

ความหวังของมนุษยชาติในสังคมทั่ว ๆ ไปโดยเฉพาะสังคมคนไทยความหวังที่ตั้งไว้ก็คือความสุขสงบของสังคมที่จะต้องเป็นไปอย่างปราศจากปัญหาใด ๆ ทั้งสิ้น ปัญหาที่ทำให้สังคมขาดความสุขความสงบนั้น หากเกิดจากธรรมชาติก็จะต้องยอมรับหรือหาทางแก้ไขไปตามแต่กรณีนั้น ๆ แต่ที่เกิดจากสมาชิกของสังคมทำให้เกิดปัญหาจะเป็นผลเสียหายอันยิ่งใหญ่และแก้ไขยาก ฉะนั้นสังคมใดที่หวังจะให้สมาชิกในสังคมมีความสุขความสงบก็ต้องดูแลบำรุงรักษาจากพื้นฐานของสมาชิกในสังคมนั้นเช่นเดียวกับการดูแลรักษาต้นกล้าของข้าวในนาของชาวนา เพราะพื้นฐานของสังคมก็คือ “เยาวชน” ที่ถือเป็นต้นกล้าของสังคมที่จะต้องเจริญเติบโตเป็นผู้ใหญ่ในอนาคต ถ้าเยาวชนเป็นเยาวชนที่ดีก็หวังได้ว่าต้องเป็นผู้ใหญ่ที่ดีความสุขความสงบก็จะเป็นผลผลิตตามมาเป็นแน่แท้ การ อบรมบ่มนิสัยเยาวชนให้เป็นผู้มีคุณภาพก็คือ “ศาสนา” เพราะศาสนาคือ คุณธรรมคำสั่งสอนของผู้รู้ ผู้เป็นศาสดาของศาสนานั้นๆ นำมาวางเป็นหลักปฏิบัติไว้มีความมุ่งหมายอย่างสูงสุดโดยศาสนาพุทธได้ยึดหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า 10 ประการที่พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญในพระชาติต่าง ๆ เพื่อนำไปสู่ความเป็นพระพุทธเจ้า เรียกว่า ทศบารมี ได้แก่ ทานบารมี

ศีลบารมี เนกขัมมบารมี ปัญญาบารมี วิริยบารมี ขันติบารมี สัจจบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี และอุเบกขาบารมี ทั้งหมดจะมีความหมายให้เป็นแบบเดียวกันอยู่ 2 ประการคือ ความไม่กระทำความชั่วและกระทำแต่ความดี เยาวชนจึงต้องใช้หลักของศาสนาเป็นหนทางดำเนินชีวิตโดยเฉพาะเยาวชนไทยก็ต้องใช้หลักของศาสนาพุทธด้วยเช่นกัน ซึ่งเป็นศาสนาประจำชาติไทยนำมาปรับปรุงแก้ไขปัญหาที่เกี่ยวข้องกับตัวเยาวชน เพราะอนาคตของชาติขึ้นอยู่กับเยาวชนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

กล่าวได้ว่า คุณธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า 10 ประการเหล่านี้เป็นคุณธรรมที่สังคมต้องการให้เกิดแก่คนในสังคมโดยเฉพาะเยาวชนไทย เพราะจะเป็นเครื่องช่วยเสริมสร้างจิตใจของเยาวชนด้วยการอาศัยหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องแก้ไขปรับปรุง เยาวชนซึ่งถือเป็นอนาคตของชาติจะเป็นผู้ใหญ่ที่มีคุณภาพ มีคุณธรรม นำพาชาติบ้านเมืองและสังคมให้ได้รับความสุขความสงบได้ก็จะต้องดำเนินชีวิตไปตามแนวทางของพระพุทธศาสนา ด้วยเพราะพระพุทธศาสนานั้นเป็นศาสนาที่มุ่งตรงต่อการสร้างความดีอย่างแท้จริง ถ้าจะสร้างสังคมไทยให้เป็นสุขต้องสร้างรากฐานของสังคมคือเยาวชนด้วยพระพุทธศาสนาก่อนเป็นอันดับแรก วรรณคดีไทยเป็นสื่ออีกชนิดหนึ่งที่มีส่วยช่วยในการพัฒนาสังคมจะเห็นได้ว่า ผู้แต่งวรรณคดีไทยจะพยายามสอดแทรกคุณธรรมคำสอนลงไปในงานเขียนทุกยุคทุกสมัยไม่มากก็น้อย

ตัวละครในวรรณคดีไทย เรื่อง พระอภัยมณี มีการใช้วัจนภาษาคำสอนและมีคุณธรรม คำสอนของพระพุทธเจ้าตามที่ต้องการให้เกิดแก่คนในสังคมไทยโดยเฉพาะเยาวชนไทยนั้นเกิดจากการที่ตัวละครเหล่านั้นยึดหลักธรรมเพื่อเสริมความดีงามของชีวิตและสังคม เป็นวิชาความรู้พื้นฐานสำหรับการดำรงชีวิตของมนุษย์ที่แฝงจิตวิทยา หลักการพัฒนาตน ตลอดจนหลักมนุษยสัมพันธ์ ซึ่งมีคุณค่าควรแก่การนำไปประพฤติปฏิบัติเพื่อเพิ่มคุณภาพชีวิตของบุคคลได้ เพราะเมื่อบุคคลสามารถควบคุมพฤติกรรมให้เรียบร้อยทั้งกาย วาจา ใจ คือ รู้จักการครองตนในทางที่ถูกต้องเหมาะสม รวมถึงการรู้จักปฏิบัติตนต่อบุคคลอื่น ๆ ด้วยดีก็ย่อมจะส่งผลต่อสังคมด้วย เนื่องจากการไม่เบียดเบียน ไม่ประพฤติผิดทำนองคลองธรรมต่อกันก็จะทำให้สังคมสุขได้ระดับหนึ่ง (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2533, 146) นอกจากนี้การมีสิ่งแวดล้อมที่ดีและการได้รับค่านิยมในสังคมที่ดี การที่ได้รับการอบรมสั่งสอนหรือการเลี้ยงดูที่ดีจากครอบครัวที่อบอุ่นก็เป็นอีกแนวทางหนึ่งที่สามารถปลูกฝังหรือบ่มเพาะคุณธรรมที่ดีได้ หากบุคคลได้อยู่ท่ามกลางสิ่งแวดล้อมที่ดีหรือได้รับการอบรมที่ดีแต่หากขาดการเป็นผู้รู้จักพิจารณาไตร่ตรองที่ดี บุคคลเหล่านั้นก็อาจประพฤติตนไปในทางที่ไม่ดีได้ ตรงกันข้ามหากบุคคลรู้จักใช้ปัญญาไตร่ตรอง แม้พบเจอสิ่งไม่ดีก็จะสามารถใช้ปัญญาพิจารณาไตร่ตรองว่าสิ่งที่เป็นอยู่ดีหรือไม่ดีอย่างไร วรรณคดีไทย เรื่อง พระอภัยมณีได้ให้ความสำคัญกับตัวละครทุกตัวให้เป็นแบบอย่างที่ดีแก่ผู้อ่าน ผู้แต่งจึงสร้างตัวละครแต่ละตัวให้มีลักษณะพิเศษที่แตกต่างกันออกไปทั้งความประพฤติดีทางกาย และวาจา การรักษากายและวาจาให้

เรียบร้อย ให้ตั้งอยู่ในความดีงาม มีความเพียร ความพยายามให้ดำเนินไปสู่ความสำเร็จตามประสงค์ มีความรักใคร่ เอ็นดู ช่วยเหลือเกื้อกูล มีอาการประพฤติเกื้อกูล เห็นอกเห็นใจผู้อื่น เมตตาต่อผู้อื่นและสรรพสัตว์ทั้งปวง อดทนต่อทุกขเวทนา เป็นการอดทนต่อความไม่สบายกาย ไม่สบายใจ ความอดทนต่อความเจ็บใจ เป็นการอดทนต่อความโกรธ ความไม่พอใจ ความขัดใจอันเกิดจากคำพูดที่ไม่ชอบใจ กิริยามารยาทที่ไม่งาม รักษาความจริง และรักษาสัจจะโดยต้องพูดจริง ทำจริง และจริงใจทำได้อย่างที่พูดหรือสัญญาไว้ รักษาคำพูด มีการตั้งจิตร้องขอสิ่งใดสิ่งหนึ่งต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การนึกปรารถนาสิ่งที่ต้องการจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การคิดตรึกตรองดี ทำแล้วเกิดผลประโยชน์ ทั้งหมดที่กล่าวมาเป็นคุณธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่มีความสัมพันธ์กับคนไทยที่คนไทยยึดปฏิบัติสืบต่อกันมา ผูกมัดจิตคนไทยทั้งชาติให้เป็นคนมีคุณธรรมทั้งมีจิตเมตตา การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ซึ่งกันและกัน การอยู่ในศีลธรรมอันดีงาม การเสียสละ การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย มีความประพฤติดีงามถูกต้องตามระเบียบวินัย มีการออกบวช การปลีกตัวปลีกใจจากกาม มีความรอบรู้ ความหยั่งรู้เหตุผล เข้าใจสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง มีความเพียร ความแกล้วกล้า ไม่เกรงกลัวอุปสรรค พยายามบากบั่นอุตสาหะ ก้าวหน้าเรื่อยไป ไม่ทอดทิ้งธุระหน้าที่ มีความอดทน ความทนทานของจิตใจ สามารถใช้สติปัญญาควบคุมตนให้อยู่ในอำนาจเหตุผล และแนวทางความประพฤติ ที่ตั้งไว้เพื่อจุดหมายอันชอบ ไม่ลุอำนาจกิเลส มีความจริงคือ พูดจริง ทำจริง และจริงใจ มีความตั้งใจมั่น การตัดสินใจเด็ดเดี่ยว วางจุดหมายแห่งการกระทำของตนไว้แน่นอน และดำเนินตามนั้นแน่วแน่ มีความรักใคร่ ความปรารถนาดี มีไมตรี คิดเกื้อกูลให้ผู้อื่นและเพื่อนร่วมโลกทั้งปวงมีความสุขความเจริญ ความวางใจเป็นกลาง ความวางใจสงบราบเรียบสม่ำเสมอเที่ยงธรรมไม่เอนเอียงไปด้วยความยินดียินร้ายหรือชอบชัง

นอกจากนี้ยังพบว่า หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนามีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของคนไทย และสังคมไทยเป็นอย่างมาก การปฏิบัติตนตามหลักธรรมที่ถูกที่ชอบประกอบด้วยเหตุผล รู้และเข้าใจตามความเป็นจริง ซึ่งเป็นการรู้และเข้าใจธรรมชาติที่เป็นอยู่ หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาจึงเป็นเครื่องมือสำหรับพัฒนาชีวิตและสังคมของมนุษย์ได้ แต่ต้องทำความเข้าใจและปฏิบัติตนตามอย่างแท้จริง ทั้งนี้ย่อมขึ้นอยู่กับระดับความสามารถระดับประโยชน์ที่บุคคลตั้งความประสงค์ไว้ จึงกล่าวได้ว่า วรรณคดีไทย เรื่อง พระอภัยมณี กวีได้แทรกวัจนภาษาคำสอนและหลักธรรมคำสอนไว้ในพฤติกรรมของตัวละคร ซึ่งผู้อ่านสามารถนำคำสอนและหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า 10 ประการที่พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญในพระชาติต่าง ๆ เพื่อนำไปสู่ความเป็นพระพุทธเจ้า เรียกว่า ทศบารมี ดังกล่าวมาประพฤติปฏิบัติอันทำให้เกิดประโยชน์ต่อตนเอง สังคม และประเทศชาติ

ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาวัจนภาษาคำสอนและคุณธรรมคำสอนในวรรณคดีไทย เรื่อง พระอภัยมณี ทั้ง 4 เล่มนั้น ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะดังต่อไปนี้

1. ข้อเสนอแนะสำหรับการนำผลการวิจัยไปใช้

1.1 เป็นแนวทางการสร้างสรรค์ผลงานที่มีคุณค่าโดยการสอดแทรกคุณธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาเพื่อประโยชน์ต่อสังคมต่อไป

1.2 เป็นแนวทางแก่คนทั่วไปในสังคมไทยในการนำคำสอนและหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า 10 ประการที่พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญในพระชาติต่าง ๆ เรียกว่า ทศบารมี ไปประพฤติปฏิบัติอันทำให้เกิดประโยชน์ต่อตนเอง สังคม และประเทศชาติ

2. ข้อเสนอแนะสำหรับการทำวิจัยครั้งต่อไป

2.1 การวิจัยครั้งต่อไปควรมีการศึกษาความแตกต่างของคำสอนและหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า 10 ประการที่พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญในพระชาติต่าง ๆ เรียกว่า ทศบารมีของตัวละครในวรรณคดีไทย เรื่อง พระอภัยมณี กับวรรณคดีไทยเรื่องอื่น ๆ

2.2 ควรมีการศึกษาวิจัยเปรียบเทียบคำสอนและหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า 10 ประการที่พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญในพระชาติต่าง ๆ เรียกว่า ทศบารมีวรรณคดีไทยกับวรรณคดีชาติอื่น ๆ

บรรณานุกรม

กฤติกา ผลเกิด. **การศึกษาวิจนลีลาของประมวลกฎหมายอาญา.** กรุงเทพฯ: วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร; 2546.

กาญจนา วิชญาปกรณ์. “มิติหญิงชายในวรรณกรรมสอนสตรี” ใน มนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร. 2545; 8 (2): 1-20.

กาญจนาคพันธุ์.**ภูมิศาสตร์สุนทรภู่**.พิมพ์ครั้งที่ 3. พระนคร: บำรุงสาส์น; 2535.

กิติมา สุรสนธิ. **ความรู้ทางการสื่อสาร.** กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์; 2542.

กุหลาบ มัลลิกะมาส. **วรรณคดีไทย**. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพาณิช; 2519.

เกษม ขนาบแก้ว. **สำนวนไทยที่ปรากฏในบทหนังตะลุงของหนังแน อรมุต**. สงขลา: วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา; 2548.

ขนิษฐา สินโสธร. **วิเคราะห์การใช้สำนวนโวหารในวรรณกรรมแปลเรื่องเป่าปุ้นจิ้น.** มหาสารคาม: ห้องสมุดภาคภาษาไทย สถาบันราชภัฏมหาสารคาม; 2540.

ขวัญใจ บุญคุ้ม. **วัจนลีลาและบทบาทหน้าที่ของเพลงลูกทุ่ง.**เชียงใหม่: วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่; 2559.

เครือวัลย์ ศรีรัตนลิ้ม. **คุณค่าและหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมของสุนทรภู่: กรณีศึกษา นิราศภูเขาทองและนิราศเมืองเพชร.** กรุงเทพฯ: วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย; 2553.

โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์. **วรรณคดี**. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช; 2514.

จิตต์นิภา ศรีไสย์และคณะ. **วรรณคดี และวรรณกรรมชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 5**. กรุงเทพฯ: พัฒนาคุณภาพวิชาการ; 2559.

จินดา เฮงสมบูรณ์. **ภาษาศาสตร์เบื้องต้น.** กรุงเทพฯ: สุวีริยาสาส์น; 2542.

จีรรัตน์ เพชรรัตนโมราและคณะ. **การใช้ภาษาไทย.** กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์; 2551.

เจือ สตะเวทิน. **วรรณคดีพุทธศาสนา.** พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา; 2514.

โชติ แพร่พันธ์. **ผู้ชนะสิบทิศ.**กรุงเทพฯ:ผดุงศึกษา; 2548.

ดลพัฒน์ ยศธร.**การนำเสนอรูปแบบการศึกษาเพื่อพัฒนาที่ยั่งยืนตามแนวพุทธศาสตร์.**กรุงเทพฯ: วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต สาขาพัฒนศึกษา ภาควิชาสารัตถศึกษา คณะครุศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย; 2542.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา. **นางนพมาศหรือตำรับท้าวจุฬาลักษณ์.**กรุงเทพฯ: พระนคร; 2547.

เดชาดิศร, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **ประชุมโคลงโลกนิติ**. พระนคร: ศิลปาบรรณาคาร; 2541.

เดือนวาด พิมพ์วนา. **ช่างสำราญ.** กรุงเทพฯ:สามัญชน; 2551.

เตือนใจพิทักษานุรัตน์. **พื้นฐานวรรณคดีไทย.** อุดรธานี: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี; 2542.

ถิรนันท์ อนวัชศิริวงศ์. **พฤติกรรมการสื่อสาร.** กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์; 2528.

เทพรัตนราชสุดาฯสยามบรมราชกุมารี, สมเด็จพระ. **ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท.** กรุงเทพฯ: วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย; 2542.

ธวัช ปุณโณทก. **วรรณกรรมท้องถิ่น.** กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์; 2525.

ธัญญรัตน์ ปาณะกุล และเสริมจิตร สิงหเสนี. **ความรู้เบื้องต้นในเรื่องวรรณคดีอังกฤษและวรรณคดีอเมริกัน**. กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาอังกฤษ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง; 2530.

ธิดา โมสิกรัตน์. “การอ่านทำนองเสนาะ” **ในเอกสารการสอนชุดวิชาภาษาไทย 2** หน่วยที่ 8-15. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช; 2533.

ธีระพันธ์ เหลืองทองคำ. **เสียงภาษาไทย การศึกษาทางกลสัทศาสตร์**. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย; 2554

นงลักษณ์ เทพสวัสดิ์. **วิเคราะห์ปัญหาสำคัญในสังคมไทย**. พิมพลักษณ์, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์; 2549.

นภาลัย สุวรรณธาดา. **การเขียนผลงานวิชาการและบทความ.** กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์; 2533.

บรรพต ศิริชัย. **อวัจนสารในวรรณคดี เรื่อง ขุนช้างขุนแผน.** ปริญญานิพนธ์ การศึกษามหาบัณฑิต (ภาษาไทย) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม; 2533.

บุญยงค์ เกศเทศ. **เขียนไทย.** มหาสารคาม: ภาคภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ; 2525.

บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, มล. **แนะแนวการศึกษาวิชาวรรณคดี.** กรุงเทพฯ: มหาวิทยาศิลปากร คณะอักษรศาสตร์; 2518.

ประคอง กระแสชัย. **วิเคราะห์วรรณกรรมคำสอนล้านนาไทย.** ลำปาง: ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดลำปาง วิทยาลัยครูลำปาง; 2534.

ประยูร ทรงศิลป์. **หลักการใช้ภาษาไทย.**กรุงเทพฯ. มหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี; 2553.

ประสิทธิ์ กาพย์กลอน. **การศึกษาภาษาไทยตามแนวภาษาศาสตร์.** กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช; 2516.

ปราณี กุลละวณิชย์และคณะ. **ภาษาทัศนา.** พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย; 2540.

ปัทมา เอื้อรักษ์โอฬาร. **การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างคำสอนเรื่องกฎแห่งกรรมตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนากับคำสอนเรื่องกฎแห่งกรรมของพระธรรมสิงบุราจารย์ (จรัญ จิตธมฺโม) วัดอัมพวัน จังหวัดสิงห์บุรี**. กรุงเทพฯ: วิทยานิพนธ์ พุทธศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย; 2554**.**

เปลื้อง ณ นคร. **ประวัติวรรณคดีไทยสำหรับนักศึกษา.** กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช; 2513.

ผะอบ โปษะกฤษณะ, พันตรีหญิง. **ลักษณะเฉพาะของภาษาไทย.** พิมพ์ครั้งที่ 8.กรุงเทพฯ: รวมศาสน์; 2554.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดคำวัด.กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เลี่ยงเชียง, 2548.

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). **ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา.**พิมพ์ครั้งที่ 4 .กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม; 2539.

พระมหาสมชัย ศิริวฑฺฒโน (ศรีนอก). **หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏอยู่ในบทเพลงลูกทุ่งไทย.** วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย; 2528.

พระอภัยมณี เล่ม 1. พิมพ์ครั้งที่ 16. กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาคาร; 2544.

พิทยา ว่องกุล. **พลานุภาพ แห่งวรรณกรรม.** กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า; 2540.

พิมลณัฏฐ์ รัตนศรทอง.**วัจนลีลาในวรรณกรรมของนิ้วกลม.**เชียงใหม่: วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่; 2559.

เพ็ญศรี กาญจโนมัย.**พุทธประยุกต์สร้างชาติ.**กรุงเทพ: ภาควิชาประวัติศาสตร์คณะสังคมศาสตร์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์; 2529.

แพงศรี สุภะยร. **วิเคราะห์การใช้คำสำนวนในคอลัมน์"ผู้ใหญ่มากับทุ่งหมาเมิน".** มหาสารคาม: สถาบันราชภัฏมหาสารคาม; 2546.

ภูมิจิตร เรืองเตช. **การวิเคราะห์วรรณกรรมคำสอนของไทย กัมพูชาและลาว.** สุรินทร์: วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขายุทธศาสตร์การพัฒนาภูมิภาค บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์; 2551.

รังสรรค์ จันต๊ะ. **การใช้ภาษาไทย.** พิมพ์ครั้งที่ 4. เชียงใหม่: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยแม่โจ้; 2555.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊ค; 2546.

รื่นฤทัย สัจจพันธุ์. **ความรู้ทั่วไปทางทางวรรณคดีและวรรณกรรมไทย: (ภาควรรณคดี)**.กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง; 2524

_____. **ความรู้ทั่วไปทางภาษาและวรรณกรรมไทย.** กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง;2523.

ล้อม เพ็งแก้ว. **ว่ายเวิ้งวรรณคดี.** กรุงเทพฯ: พิมพ์คำ; 2549.

ลักษณา โตวิวัฒน์. **นางนพมาศ : วรรณกรรมคำสอนสตรีที่ (อาจ) ถูกลืม.**กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาไทย คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์; 2556.

วรรณา บัวเกิด. “การใช้สำนวนในงานเขียน” **ในเอกสารการสอนชุดวิชาภาษาไทย** (การเขียนสำหรับครู หน่วยที่ 1-8). นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช; 2529.

วิทย์ ศิวะศริยานนท์. **วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์.** พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ: ธรรมชาติ; 2541.

วิจิตร ขอนยาง. **หลักภาษาไทย.** สกลนคร: สถาบันราชภัฏสกลนคร; 2542.

วิภา กงกะนันทน์. **วรรณคดีศึกษา.** พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช; 2533.

ศรีธันว์ อยู่สุขขี. **การศึกษาการใช้สำนวนไทยในการเขียนข่าวของหนังสือพิมพ์รายวัน.** อยุธยา: งานวิจัยทุนอุดหนุน สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ; 2541.

ศิวะลีย์ ภู่เพชร. (ผู้เรียบเรียง). **คติธรรมและคำสอนจากวรรณกรรมร้อยกรอง.** กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร; 2541.

ศุภศิริ บุญประเวศ และคณะ. **ภาษาไทยเพื่อการสื่อสาร.** กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต; 2554.

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก. **หลักธรรมสำคัญของพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย; 2554.

สมหวัง อินทร์ไชยและคณะ. **เอกสารประกอบการสอนรายวิชาภาษาไทยเพื่อการสื่อสาร GEN 1021**. เชียงราย: มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย; 2553.

สมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์. **อนุสรณ์สุนทรภู่ 200 ปี.** กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์; 2529.

สริยกานต์ ยี่เก็งเอี่ยม และอาทิตย์ ดรุนัยธร. **งานวิจัยเรื่องการศึกษาวรรณกรรมคำสอนที่ได้รับอิทธิพลจากรามเกียรติ์จากงบประมาณปีการศึกษา 2553**. อุบลราชธานี: มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี; 2553.

สายทิพย์ นุกูลกิจ. **วรรณกรรมไทยปัจจุบัน.** พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: บริษัทเอส. อาร์. พริ้นติ้งแมสโปรดักส์จำกัด; 2543.

สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. **ประวัติความสำคัญของการเผยแพร่พระพุทธศาสนา.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ; 2553.

สิทธา พินิจภูวดลและคณะ. **ความรู้ทั่วไปทางวรรณกรรมไทย.** กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง; 2515.

_____ . **วรรณกรรมสุโขทัย.** กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช; 2525.

สุทธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. **วรรณคดีวิเคราะห์.** กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช; 2525.

สุปาณี พัดทอง. **โคลงโลกนิติ อมตะวรรณกรรมคำสอน.** (2545, พฤศจิกายน). 2, 64-80.

สุวดี บุญราศี. **วิเคราะห์โวหารในนวนิยายเรื่องผู้ชนะสิบทิศ.** สงขลา: วิทยานิพนธ์ ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิตบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยทักษิณ; 2548.

เสน่ห์ ทันอินทรอาจ. **การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องท้าวคำสอน.** นนทบุรี: วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช; 2552.

โสภา คชรัตน์. **นรางกุโรวาท : การศึกษาในฐานะวรรณกรรมคำสอน.** กรุงเทพฯ: วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ; 2555.

หรรษา นิลวิเชียร. **ปฐมวัยศึกษาหลักสูตรและแนวปฏิบัติ.** กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์; 2535.

อนุมานราชธน, พระยา. **การศึกษาวรรณคดีในแง่วรรณคดี.** พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: บรรณาคาร; 2518.

อรจิรา อัจฉริยไพบูลย์.**วิเคราะห์ศิลปะการใช้ภาษาในนวนิยายเรื่อง ช่างสำราญ.**พิษณุโลก: มหาวิทยาลัยนเรศวร; 2554.

อรรณพ อุบลแย้ม. **ภาษาไทยเพื่อการสื่อสาร.** กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์; 2542.

อวยพร พานิช และคณะ. **เอกสารประกอบการเรียน วิชาภาษาไทยเพื่อการสื่อสารและการเรียนรู้.** กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์; 2554.

อัครา บุญทิพย์. **หลักภาษาไทยสำหรับครูมัธยมศึกษาตอนต้น.** กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์; 2534.

อำนวย มหาวีโร (น้อมระวี), พระมหา. **หลักราชการจากวรรณกรรมคำสอนในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ**. มหาสารคาม: วิทยานิพนธ์สาขาวิชาภาษาไทย กลุ่มวรรณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม; 2544.

อุปกิตศิลปสาร, พระยา. **หลักภาษาไทย.** พิมพ์ครั้งที่ 13. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช; 2548.

โอภาส์ แก้วจำปา โอภาส์ แก้วจำปาและคณะ. **การใช้ภาษาไทย.** กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์; 2551.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ - สกุล นางอำภาพร รินปัญโญ

วัน เดือน ปีเกิด 7 พฤศจิกายน 2527

ที่อยู่ปัจจุบัน เลขที่ 153 หมู่ที่ 16 ตำบลนาทราย อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน

ประวัติการศึกษา

พ.ศ. 2550	ครุศาสตรบัณฑิต (คบ.) มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง

ประสบการณ์การทำงาน

พ.ศ. 2552	ครูโรงเรียนบ้านวังบ่อ(ราษฎร์เจริญ) ตำบลวังบ่ออำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ สังกัดสำนักงานเขต พื้นที่การศึกษาประถมศึกษา นครสวรรค์ เขต 3
พ.ศ. 2552 - ปัจจุบัน	ครู คศ.1 โรงเรียนบ้านม่วงสามปี ตำบลลี้ อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา ประถมศึกษาลำพูน เขต 2

CHIANG MAI RAJABHAT UNIVERSITY

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

รายชื่อผู้เชี่ยวชาญในการตรวจสอบเครื่องมือ

1. ผู้ช่วยศาสตราจารย์กรรณิการ์ พันชนะ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
   มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่
2. อาจารย์พิชญพรพรรณ อนันตบุญวัฒน์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
   มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่
3. อาจารย์สงหล้า เรืองพยัคฆ์ ครูชำนาญการพิเศษ
   โรงเรียนส่วนบุญโญปถัมภ์ ลำพูน

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่
CHIANG MAI RAJABHAT UNIVERSITY

ที่ ศธ ๐๕๓๓.๑๓/ว.๓๖๓

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่
๒๐๒ ถนนช้างเผือก อ.เมือง
จ.เชียงใหม่ ๕๐๓๐๐

๓๑ มีนาคม ๒๕๖๑

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจเครื่องมือในการทำวิทยานิพนธ์

เรียน ผู้ช่วยศาสตราจารย์กรรณิการ์ พันชนะ

สิ่งที่ส่งมาด้วย เครื่องมือในการทำวิทยานิพนธ์ จำนวน ๑ ชุด

ด้วยบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ ได้อนุมัติให้ **นางอำภาพร รินปัญโญ** นักศึกษาระดับปริญญาโท หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย การทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง **"วัจนภาษาคำสอนในวรรณคดีไทย เรื่อง พระอภัยมณี"** โดยมี รองศาสตราจารย์นราวัลย์ พูลพิพัฒน์ เป็นอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

บัณฑิตวิทยาลัย เห็นว่าท่านเป็นผู้มีประสบการณ์เกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวเป็นอย่างดี โดยนักศึกษาได้ประสานกับท่านแล้ว บัณฑิตวิทยาลัยจึงใคร่ขอความอนุเคราะห์จากท่านในการตรวจและให้ความเห็นเกี่ยวกับเครื่องมือในการทำวิทยานิพนธ์ ดังเอกสารที่แนบมาพร้อมนี้

จึงเรียนมาเพื่อโปรดพิจารณา และขอขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอแสดงความนับถือ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กมลณัฏฐ์ พลวัน)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

บัณฑิตวิทยาลัย
โทรศัพท์. ๐๕๓-๘๘๕๙๙๙
โทรสาร. ๐๕๓-๘๘๕๙๙๙

ที่ ศธ ๐๕๓๓.๑๓/ว. ๓๖๓

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่
๒๐๒ ถนนช้างเผือก อ.เมือง
จ.เชียงใหม่ ๕๐๓๐๐

๓๑ มีนาคม ๒๕๖๑

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจเครื่องมือในการทำวิทยานิพนธ์

เรียน อาจารย์พิชญพรพรรณ อนันตบุญวัฒน์

สิ่งที่ส่งมาด้วย เครื่องมือในการทำวิทยานิพนธ์ จำนวน ๑ ชุด

ด้วยบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ ได้อนุมัติให้ **นางอำภาพร รินปัญโญ** นักศึกษาระดับปริญญาโท หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย การทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง **"วัจนภาษาคำสอนในวรรณคดีไทย เรื่อง พระอภัยมณี"** โดยมี รองศาสตราจารย์นราวัลย์ พูลพิพัฒน์ เป็นอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

บัณฑิตวิทยาลัย เห็นว่าท่านเป็นผู้มีประสบการณ์เกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวเป็นอย่างดี โดยนักศึกษาได้ประสานกับท่านแล้ว บัณฑิตวิทยาลัยจึงใคร่ขอความอนุเคราะห์จากท่านในการตรวจและให้ความเห็นเกี่ยวกับเครื่องมือในการทำวิทยานิพนธ์ ดังเอกสารที่แนบมาพร้อมนี้

จึงเรียนมาเพื่อโปรดพิจารณา และขอขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอแสดงความนับถือ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กมลณัฏฐ์ พลวัน)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

บัณฑิตวิทยาลัย
โทรศัพท์. ๐๕๓-๘๘๕๙๙๙
โทรสาร. ๐๕๓-๘๘๕๙๙๙

ที่ ศธ ๐๕๓๓.๑๓/ว.๓๖๓

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่
๒๐๒ ถนนช้างเผือก อ.เมือง
จ.เชียงใหม่ ๕๐๓๐๐

๓๑ มีนาคม ๒๕๖๑

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจเครื่องมือในการทำวิทยานิพนธ์

เรียน อาจารย์แสงหล้า เรืองพยัคฆ์

สิ่งที่ส่งมาด้วย เครื่องมือในการทำวิทยานิพนธ์ จำนวน ๑ ชุด

ด้วยบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ ได้อนุมัติให้ **นางอำภาพร รินปัญโญ** นักศึกษาระดับปริญญาโท หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย การทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง **"วัจนภาษาคำสอนในวรรณคดีไทย เรื่อง พระอภัยมณี"** โดยมี รองศาสตราจารย์นราวัลย์ พูลพิพัฒน์ เป็นอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

บัณฑิตวิทยาลัย เห็นว่าท่านเป็นผู้มีประสบการณ์เกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวเป็นอย่างดี โดยนักศึกษาได้ประสานกับท่านแล้ว บัณฑิตวิทยาลัยจึงใคร่ขอความอนุเคราะห์จากท่านในการตรวจและให้ความเห็นเกี่ยวกับเครื่องมือในการทำวิทยานิพนธ์ ดังเอกสารที่แนบมาพร้อมนี้

จึงเรียนมาเพื่อโปรดพิจารณา และขอขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอแสดงความนับถือ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กมลณัฏฐ์ พลวัน)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

บัณฑิตวิทยาลัย
โทรศัพท์. ๐๕๓-๘๘๕๙๙๙
โทรสาร. ๐๕๓-๘๘๕๙๙๙

ภาคผนวก ข

แบบประเมินความสอดคล้องเหมาะสม (IOC) ระหว่างตารางประเมินคุณภาพการใช้วัจนภาษาคำสอนในวรรณคดีไทย เรื่อง พระอภัยมณี

แบบประเมินความสอดคล้องเหมาะสม (IOC) ระหว่างตารางประเมินคุณภาพ
การใช้วัจนภาษาคำสอนในวรรณคดีไทย เรื่อง พระอภัยมณี
THE TEACHING VERBALS IN PHRA-APAI-MANI OF THAI LITERATURE
(สำหรับผู้เชี่ยวชาญ)

****

คำชี้แจง ขอให้ท่านผู้เชี่ยวชาญโปรดพิจารณาว่า เกณฑ์การวิเคราะห์คุณภาพของการใช้วัจนภาษาคำสอนในวรรณคดีไทย เรื่อง พระอภัยมณี มีความถูกต้องและสอดคล้องกับจุดประสงค์ของงานวิจัยหรือไม่ โดยทำเครื่องหมาย ✓ ลงในช่องที่ตรงกับความคิดเห็นของท่าน

รายการพิจารณา	ความเห็นผู้เชี่ยวชาญ		
	เหมาะสม +1	ไม่แน่ใจ 0	ไม่เหมาะสม -1
1. ตารางวิเคราะห์การใช้วัจนภาษาคำสอนและตารางวิเคราะห์หลักธรรมคำสอนในวรรณคดีไทย เรื่อง พระอภัยมณีมีรูปแบบสอดคล้องและเหมาะสมกับเนื้อหาสามารถนำไปใช้ในการสอนได้จริง	✓		
2. วัจนภาษาคำสอนและหลักธรรมคำสอนในวรรณคดีไทย เรื่อง พระอภัยมณีนี้มีความสอดคล้องกับจุดประสงค์ของงานวิจัย	✓		
3. การนำเอาหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า เรียกว่า ทศบารมี มาใช้เป็นกรอบในการวิเคราะห์เนื้อหามีความเหมาะสม	✓		
4. ภาษาที่ใช้ถูกต้อง เหมาะสมและอ่านเข้าใจง่าย	✓		
5. การจัดรูปแบบและขนาดตัวอักษรเหมาะสมกับตาราง	✓		
6. ตารางการวิเคราะห์นี้ สามารถวิเคราะห์แล้วได้ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย	✓		

ข้อเสนอแนะ

.....

.....

.....

.....

.....

ลงชื่อ.....

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์กรรณิการ์ พันชนะ)
ผู้เชี่ยวชาญ

แบบประเมินความสอดคล้องเหมาะสม (IOC) ระหว่างตารางประเมินคุณภาพ
การใช้วัจนภาษาคำสอนในวรรณคดีไทย เรื่อง พระอภัยมณี
THE TEACHING VERBALS IN PHRA-APAI-MANI OF THAI LITERATURE
(สำหรับผู้เชี่ยวชาญ)

****

คำชี้แจง ขอให้ท่านผู้เชี่ยวชาญโปรดพิจารณาว่า เกณฑ์การวิเคราะห์คุณภาพของการใช้วัจนภาษาคำสอนในวรรณคดีไทย เรื่อง พระอภัยมณี มีความถูกต้องและสอดคล้องกับจุดประสงค์ของงานวิจัยหรือไม่ โดยทำเครื่องหมาย ✓ ลงในช่องที่ตรงกับความคิดเห็นของท่าน

รายการพิจารณา	ความเห็นผู้เชี่ยวชาญ		
	เหมาะสม +1	ไม่แน่ใจ 0	ไม่เหมาะสม -1
1. ตารางวิเคราะห์การใช้วัจนภาษาคำสอนและตารางวิเคราะห์หลักธรรมคำสอนในวรรณคดีไทย เรื่อง พระอภัยมณีมีรูปแบบสอดคล้องและเหมาะสมกับเนื้อหาสามารถนำไปใช้ในการสอนได้จริง	✓		
2. วัจนภาษาคำสอนและหลักธรรมคำสอนในวรรณคดีไทย เรื่อง พระอภัยมณีนี้มีความสอดคล้องกับจุดประสงค์ของงานวิจัย	✓		
3. การนำเอาหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า เรียกว่า ทศบารมี มาใช้เป็นกรอบในการวิเคราะห์เนื้อหามีความเหมาะสม	✓		
4. ภาษาที่ใช้ถูกต้อง เหมาะสมและอ่านเข้าใจง่าย	✓		
5. การจัดรูปแบบและขนาดตัวอักษรเหมาะสมกับตาราง	✓		
6. ตารางการวิเคราะห์นี้ สามารถวิเคราะห์แล้วได้ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย			

ข้อเสนอแนะ

.....

.....

.....

ลงชื่อ.....

(นางพิชญพรพรรณ อนันตบุญวัฒน์)
ผู้เชี่ยวชาญ

แบบประเมินความสอดคล้องเหมาะสม (IOC) ระหว่างตารางประเมินคุณภาพ
การใช้วัจนภาษาคำสอนในวรรณคดีไทย เรื่อง พระอภัยมณี
THE TEACHING VERBALS IN PHRA-APAI-MANI OF THAI LITERATURE
(สำหรับผู้เชี่ยวชาญ)

****

คำชี้แจง ขอให้ท่านผู้เชี่ยวชาญโปรดพิจารณาว่า เกณฑ์การวิเคราะห์คุณภาพของการใช้วัจนภาษาคำสอนในวรรณคดีไทย เรื่อง พระอภัยมณี มีความถูกต้องและสอดคล้องกับจุดประสงค์ของงานวิจัยหรือไม่ โดยทำเครื่องหมาย ✓ ลงในช่องที่ตรงกับความคิดเห็นของท่าน

รายการพิจารณา	ความเห็นผู้เชี่ยวชาญ		
	เหมาะสม +1	ไม่แน่ใจ 0	ไม่เหมาะสม -1
1. ตารางวิเคราะห์การใช้วัจนภาษาคำสอนและตารางวิเคราะห์หลักธรรมคำสอนในวรรณคดีไทย เรื่อง พระอภัยมณีมีรูปแบบสอดคล้องและเหมาะสมกับเนื้อหาสามารถนำไปใช้ในการสอนได้จริง	✓		
2. วัจนภาษาคำสอนและหลักธรรมคำสอนในวรรณคดีไทย เรื่อง พระอภัยมณีนี้มีความสอดคล้องกับจุดประสงค์ของงานวิจัย	✓		
3. การนำเอาหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า เรียกว่า ทศบารมี มาใช้เป็นกรอบในการวิเคราะห์เนื้อหามีความเหมาะสม	✓		
4. ภาษาที่ใช้ถูกต้อง เหมาะสมและอ่านเข้าใจง่าย	✓		
5. การจัดรูปแบบและขนาดตัวอักษรเหมาะสมกับตาราง	✓		
6. ตารางการวิเคราะห์นี้ สามารถวิเคราะห์แล้วได้ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย	✓		

ข้อเสนอแนะ

1 ตรวจสอบการพิมพ์มีการเปลี่ยนสะกดคำผิด นิดหน่อย

2 เนื้อหาลงผนวกในแนบมีหลายมากเกินไป ควรย่อยยาที่เด่นและนำมาใช้อ้างอิงในบทที่ 4

3 เนื้อหาที่ยกมาอ้างอิงควรสั้นหรือสั้นเอาข้อความมาที่เด่นๆประมาณ 2-4 บท กล่าวถึงในข้อความที่ตรงประเด็นเพื่อวิเคราะห์

ลงชื่อ.....

(นางแสงหล้า เรืองพยัคฆ์)
ผู้เชี่ยวชาญ

ภาคผนวก ค

ตัวอย่างแบบบันทึกวัจนภาษาคำสอนในวรรณคดีไทยเรื่องพระอภัยมณี ของ สุนทรภู่ จาก สำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคาร พิมพ์จำหน่าย พ.ศ.2544

แบบบันทึกวัจนภาษาคำสอนในวรรณคดีไทยเรื่องพระอภัยมณี	
ข้อความ :	**อธิบายข้อความ**
ฝ่ายโยคีมีพรตพจนารถ อนุญาตยิ้มย่องสนองไข เป็นไรมีที่ตรงนั้นอย่าพรั่นใจ มิให้ภัยบีฑาสีกาโยม จะให้อยู่วนวังในจังหวัด เป็นเงือกวัดเถิดหนอนางสำองโฉม ที่วุ้งเว้งเชิงเขาริมเสาโคม เป็นของโยมอยู่ในน้ำให้สำราญ (พระอภัยมณีเล่ม 1 ตอนที่ 10 หน้า 123)	จากข้อความดังกล่าวตัวละครคือพระโยคีพูดกับพระอภัยมณีและนางเงือกว่าเราอนุญาตให้นางเงือกอาศัยอยู่ได้ อย่าได้กังวลใจอะไรเลย ที่ตรงนั้นจะไม่มีใครมาทำอันตรายนางเงือกได้ เราจะให้นางเงือกอาศัยอยู่ในเขตอาศรมของเรา ขอให้เจ้าจงอยู่ในน้ำอย่างสำราญใจเถิด
อันเกาะแก้วพิสดารสถานนี้ โภชนาสาลีก็มีถม แต่คราวหลังครั้งสมุทรโคดม มาสร้างสมสิกขาสมาทาน เธอทำไร่ไว้ที่ริมภูเขาหลวง ครั้นแตกรวงออกมาเล่าเป็นข้าวสาร ได้สิบพืชยืดอยู่แต่โบราณ จงคิดอ่านเอาเคียวมาเกี่ยวไป (พระอภัยมณีเล่ม 1 ตอนที่ 12 หน้า 141)	จากข้อความดังกล่าวตัวละครคือพระโยคีพูดกับเจ้าเมืองผลึกว่าที่เกาะแก้วพิสดารแห่งนี้มีอาหารข้าวสาลีมากมาย มีมาตั้งแต่ครั้งสมุทรโคดมมาสร้างสมปฏิบัติสมาทาน เธอได้ทำไร่ไว้ที่ริมภูเขาหลวง พอข้าวแตกรวงก็กลายเป็นข้าวสารได้ข้าวสารหลายสิบมาตั้งแต่โบราณ หากเจ้าเมืองผลึกต้องการเท่าไหร่ก็มาใช้เคียวเกี่ยวไป
แล้วลีลาพาลูกกับหลานรัก ลงตำหนักแพพร้อมหม่อมหม่อมหญิง พระทรงนั่งยังที่เก้าอี้อิง ให้จัดสิ่งเสื้อผ้ามาประทาน	จากข้อความดังกล่าวตัวละครคือศรีสุวรรณ พาอรุณรัศมีกับสินสมุทรลงตำหนัก พร้อมกับหม่อมหญิง แล้วนั่งที่เก้าอี้ สั่งให้เหล่าคนที่

อันพวกไพร่ไทยฝรั่งทั้งแขกเทศ ได้บำเหน็จถ้วนทั่วตัวทหาร แล้วอวยชัยให้มหากฤดาการ ทั้งน้องหลานลูกยาอย่าราคี (พระอภัยมณีเล่ม 1 ตอนที่ 23หน้า288)	รับใช้จัดหาสิ่งของ เสื้อผ้ามาประทานให้กับไพร่ทั้งคนไทย ฝรั่ง แขก ทุกคนต่างได้รับของกันถ้วนหน้า แล้วพระอภัยมณีก็อวยพรให้ศรีสุวรรณ อรุณรัศมีและสินสมุทรโชคดี อย่าได้มีอันตรายใด ๆ
พระอภัยได้ของพวกกองทัพ เครื่องสำหรับรบพื้นแต่ปืนผา ทั้งหมวกเสื้อเหลือล้นคณนา ของโยธาทิ้งกลาดที่หาดทราย ให้ร้องป่าวชาวเมืองมาเก็บของ ตามจะต้องการในน้ำใจหมาย ทั้งได้คนพลเรือที่เหลือตาย ก็มากมายหมื่นแสนแน่นนคร (พระอภัยมณี เล่ม 1 ตอนที่ 26 หน้า 324)	จากข้อความดังกล่าว ตัวละครคือพระอภัยมณีได้ของพวกกองทัพ มีทั้งเครื่องสำหรับรบ และทั้งหมวกเสื้อผ้ามากมาย ก็ร้องป่าวให้ชาวบ้านมาเก็บของตามที่ต้องการ
เจ้าละมานพานจะซื่อถือว่าแน่ เสวยแต่ผลยอหัวร่อดิ้น ให้ทองคำบำเหน็จทั้งเพชรนิล เลี้ยงให้กินข้าวปลาประสาเคย (พระอภัยมณี เล่ม 1 ตอนที่ 27 หน้า 342)	จากข้อความดังกล่าว ตัวละครคือเจ้าละมานให้ทองคำเป็นรางวัลและเลี้ยงข้าวแก่ฝรั่งทูตของนางละเวงวัณฬา
นางทราบความตามกรรมที่ร่ำเล่า จึงหยิบเอาฉันสุธาออกมาฝาน วางไว้บนต้นไม้ที่ใกล้ธาร แล้วว่าท่านเทวดาได้ปรานี ซึ่งธุระพระองค์จำนงนั้น ข้าผ่อนผันพ้นทุกข์เป็นสุขี ข้าหลงทางกลางป่าพนาลี ท่านช่วยชี้มรคาให้คลาไคลฯ (พระอภัยมณี เล่ม 1ตอนที่ 31 หน้า 429)	จากข้อความดังกล่าวนางละเวงวัณฬาได้ฟังที่เทวดาอารักษ์เล่ากรรมของตน ด้วยที่จิตใจมีเมตตานางละเวงวัณฬาจึงหยิบเอาผลนมพระธรณีออกมาฝานวางไว้บนต้นไม้ที่ใกล้ริมธาร หวังว่าท่านเทวดาเมตตาช่วยบอกทางซึ่งตนได้หลงทางกลางป่า
ฝ่ายพระชนนีนางอยู่ปรางค์รัตน์ ครั้นสงัดฆ้องย่ำยามปฐม นึกปรานีศรีสุวรรณจะบรรทม จึงเชยชมลูกน้อยค่อยประคอง	จากข้อความดังกล่าว ตัวละครคือ พระมารดาของนางเกษรา กล่าวสอนนางเกษราถึงการใช้ชีวิตคู่ ว่าผู้หญิงควรรักเดียว ซื่อสัตย์ต่อสามี เวลา

แล้วลูบหลังสั่งสอนประสาหญิง จะจำไกลไปอยู่ด้วยคู่ครอง อย่าถือองค์นงลักษณ์ว่าอัคเรศ ต้องซื่อตรงจงรักด้วยภักดี ถ้าเธอกริ้วแม่อย่าโกรธพิโรธตอบ อนึ่งเหล่าสาวสุรางค์นางกำนัล เมื่อคราวทุกข์ปลุกให้พระทัยชื่น ราชการภารธุระอย่าละเมิน อันหญิงดีเพราะผลปรนนิบัติ ผัวยิ่งรักหนักหญิงก็ยิ่งกลัว คำของแม่แต่เท่านี้ก็ดีนัก ดึกอยู่แล้วแก้วตาจงคลาไคล	แม่งามยิ่งยอดสตรีไม่มีสอง อย่าให้ข้องเคืองอัชฌาพระสามี แม่ดวงเนตรนึกว่าเหมือนทาสี ถึงราตรีกราบบาทอย่าขาดวัน ประณตนอบโอนอ่อนค่อยผ่อนผัน อย่าป้องกันหึงหวงให้ล่วงเกิน อย่าเริงรื่นเริศร้างทำห่างเหิน จึงเจริญราศีไม่มีมัว รักษาสัตย์สู้ม้วยอยู่ด้วยผัว อย่าถือตัวต่อชายจะหน่ายใจ บุรุษรักนั้นไม่มีที่สงสัย แม่จะไปส่งเจ้าลำเภาพาล ฯ (พระอภัยมณี เล่ม 1, หน้า 102)	สามีโกรธ ห้ามโกรธตอบ ให้อ่อนโยนเอาใจสามี อย่าหึงหวงเกินงาม หากมีเรื่องทุกข์ให้ทำให้หายทุกข์คอยดูแลปรนนิบัติ อย่าให้ขาดตกบกพร่องในหน้าที่ของภรรยา
พระแจ้งความตามคำเงือกน้ำเล่า จึงว่าพี่มีคุณน้องสักครั้ง ซึ่งลูกรักหักหาญให้ท่านโกรธ ช่วยไปปิดปากถ้ำที่สำคัญ จึงบัญชาว่าเจ้าสินสมุทร	ค่อยบรรเทาทุกข์สมอารมณ์หวัง ให้ได้ดังถ้อยคำที่รำพัน จองงดโทษทำคุณอย่างหุนหัน จวนสายัณห์ยักษ์มาจะว่าเรา ไปช่วยฉุดศิลาใหญ่ขึ้นให้เขา	จากข้อความดังกล่าว ตัวละครคือ พระอภัยมณี กล่าวว่าหากเป็นตามพ่อเงือกบอก ก็จะถือเป็นบุญคุณอย่างมาก ขอให้เป็นดังที่พูด หากสินสมุทรได้ทำให้พ่อเงือกโกรธก็ขอให้ท่านให้อภัยด้วย แล้วให้สินสมุทรปิดปากถ้ำและขอขมาตาเงือก แล้วช่วยอุ้มตาเงือกออกไปส่งที่ทะเล

ขอสมาตาปู่อย่าดูเบา กับลูกน้อยค่อยพยุงจูงเงือกน้ำ	ช่วยอุ้มเอาแกออกไปให้สบาย มาปากถ้ำแลเห็นวนชลสาย (พระอภัยมณี เล่ม 1, หน้า 109)	
พี่มนุษย์สุดสวาทเป็นชาติยักษ์ กลับไปอยู่คูหาอย่าอาดูร อย่าฆ่าสัตว์ตัดชีวิตพิษฐาน จะเกิดไหนขอให้พบประสบกัน	จงคิดหักความสวาทให้ขาดสูญ จงเพิ่มพูนภาวนารักษาธรรม์ หมายวิมานเมืองแมนแดนสวรรค์ อย่าโศกศัลย์แคล้วคลาดเหมือนชาตินี้ (พระอภัยมณี เล่ม 1, หน้า 120)	จากข้อความดังกล่าว ตัวละครคือ พระอภัยมณี บอกว่านางผีเสื้อสมุทรนั้นเป็นยักษ์ ไม่อาจรักกันได้ ให้กับไปอยู่ที่ถ้ำ ตั้งศีล ภาวนา อย่าฆ่าสัตว์ เพื่อจะได้ขึ้นสวรรค์ หากเกิดชาติไหนได้พบกัน ก็ขออย่าให้ผิดหวังเหมือนชาตินี้เลย
ฝ่ายโยคีมียศพจนารถ จงตัดบ่วงห่วงใยอาลัยลาน ทั้งนี้เพราะเคราะห์กรรมทำให้วุ่น เห็นมิได้ไปอยู่เป็นคู่เชย อย่าควรคิดติดตามด้วยความโกรธ จงยับยั้งฟังคำรูปรำพัน	ให้โอวาทนางยักษ์ไม่หักหาญ อย่าปองผลาญลูกผัวของตัวเลย จึงสิ้นบุญวาสนาสีกาเอ๋ย ด้วยสองเคยปลูกเลี้ยงกันเพียงนั้น จะเป็นโทษกับสีกาเมื่ออาสัญ ไปสวรรค์นฤพานสำราญใจ ฯ (พระอภัยมณี เล่ม 1, หน้า 122)	จากข้อความดังกล่าว ตัวละครคือ พระโยคี กล่าวสั่งสอนนางผีเสื้อสมุทรให้อยู่ในศีลธรรม ปลงกับชีวิต อย่าได้คิดตามพระอภัยมณีกับสินสมุทรอีกเลย เพราะบุญวาสนาที่ได้ทำร่วมกันมามีเพียงเท่านี้ หากคิดโกรธก็จะเป็นโทษต่อนางผีเสื้อสมุทรเอง
พระฟังนางทางว่านิจจ๋าเอ๋ย ประเดี๋ยวนี้พี่บวชชวดสบาย จงฟังธรรมคำนับดับโมโห	แต่ก่อนเคยเคียงประโลมเจ้าโฉมฉาย จะสอนสายสวาทเจ้าให้เข้าใจ ให้โทโสสร่างเสื่อมค่อยเลื่อมใส	จากข้อความดังกล่าวตัวละครคือพระอภัยมณีกล่าวสั่งสอนนางผีเสื้อสมุทร ว่า แต่ก่อนพี่เคยอยู่คู่น้อง แต่เดี๋ยวนี้พี่บวชเสียแล้ว พี่จะสอนให้เจ้าเข้าใจ เจ้าจงตั้งใจฟังพระธรรมแล้วดับโมโห ให้ความโกรธ

แล้วทรงเดชเทศนาภาษาไทย ด้วยความในโลกีย์สี่ประการ คือรูปรสกลิ่นเสียงเคียงสัมผัส ที่คฤหัสถ์หวงแหนไม่แก่นสาร ครั้นระงับดับขันธสันดาน ย่อมสาธารเปื่อยเน่าเสียดายเปล่า อย่าลุ่มหลงจงอุตส่าห์รักษาศีล ให้เพิ่มภิญโญไปดังใจหมาย อย่าฆ่าสัตว์ตัดชีวิตคิดอุบาย จะจำตายตกนรกอเวจี (พระอภัยมณีเล่ม 1 ตอนที่ 14 หน้า 159)	เสื่อมหายแล้วค่อยเลื่อมใส แล้วสั่งสอนด้วยความในสี่ประการ คือ รูป รส กลิ่น เสียง นั้นไม่เที่ยงแท้แน่นอน ครั้นสิ้นชีวิตลงก็ย่อมจะเปื่อยเน่าผุพังลงไป เจ้าอย่าได้ลุ่มหลงยึดติด จงหมั่นตั้งใจรักษาศีลให้ เพิ่มขึ้นดังใจคิด อย่าได้ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต เพราะตายไปแล้วจะตกนรกอเวจีเลยทีเดียว
รำจวนจิตพิศดูเป็นครู่พัก แล้วกลับหักหวนห้ามความสงสัย ถึงอ่อนแก่แต่เป็นที่พี่สะใภ้ เราเป็นน้องต้องไหว้เป็นไรมี ดำริพลางทางว่าข้ามาเฝ้า จะเชิญเข้ารมจักรเป็นศักดิ์ศรี ให้อุ่นใจไพร่ฟ้าทั้งธานี ว่าพระพี่พาหลานมาพานพบ (พระอภัยมณี เล่ม 1 ตอนที่ 17 หน้า 196)	จากข้อความดังกล่าว หลังจากที่ศรีสุวรรณได้พบนางสุวรรณมาลีแล้ว ก็เกิดความสงสัยขึ้นครู่หนึ่ง แต่ก็ยกมือไหว้ ด้วยถึงแม้นางจะมีอายุน้อยกว่าแต่ตามฐานะนางคือพี่สะใภ้ และเชิญเจ้าเมืองเพื่อให้ไพร่ฟ้าประชาชนได้ชื่นชม
นางรับรสพจนารถฉลาดฉลอง พระคุณของทรงศักดิ์นั้นหนักหนา ด้วยรักใคร่ใช้ชิดเหมือนธิดา จึงอุตส่าห์สุจริตไม่ปิดบัง อยากจะใคร่ให้พระชนนีนาถ รักพระบาทบิตุรงค์เหมือนจงหวัง แต่เดินป่ามาถึงเขตนิเวศน์วัง มิสมดังปรารถนาลูกอาภัพ วันนี้ค่ำจำจะพาไปถึงห้อง ถ้าฟ้องร้องก็จะเสียบาทเบี้ยปรับ แต่จะรักจะชังจะบังคับ สุดจะรับสั่งได้ด้วยไม่เคย ฯ (พระอภัยมณี เล่ม 2 ตอน 36 หน้า 5)	จากข้อความดังกล่าว เป็นบทที่นางยุพาผการับปากจะพาพระอภัยมณีไปหานางละเวงดังคำบทสนทนาที่ว่า “ถ้าบิดารับปากอย่างนี้ไม่เป็นไร กลางคืนลูกจะนำไปที่ประทับถึงจะกริ้วว่าลูกพาไปคงจะอดโทษ ใจของมารดาอ่อนถ้าอ้อนวอนเสียสักหน่อยก็คงจะเห็นใจอย่าได้เป็นห่วง กินข้าวให้สบายใจเสีย” ซึ่งอยู่ในทศบารมีเรื่องศีลบารมี

คิดรำพึงถึงธรรมพระกรรมฐาน เป็นอาการถ่ายโทษที่โหดหืน เกิดแล้วตายวายวางไม่ยั่งยืน จะม้วยคืนวันไรก็ไม่รู้ เราเกิดมาอาภัพอัปภาคย์ ต้องพลัดพรากจากนครจนอ่อนหู จะถือคำธรรมขันธ์สัพพัญญู ให้ค้ำชูชาติหน้าอย่าเช่นนี้ นึกศรัทธากล้าหาญสำราญจิต จนอาทิตย์อุทัยไขรัศมี ชวนลูกยามมายังท่านโยคี อัญชลีเล่าความตามคำนึง จะขอบวชบรรพชารักษากิจ อยู่เป็นศิษย์ในสำนักสักพักหนึ่ง พอสมสร้างทางธรรมสำมะดึงส์ ให้ลุถึงพระนิพพานสำราญใจ (พระอภัยมณี เล่ม 1 ตอนที่ 12 หน้า 135)	จากข้อความดังกล่าวตัวละครคือพระอภัยมณีหันไปพึ่งทางกัมมัฏฐาน แล้วบอกกับตนว่าคนเราเกิดแล้วต้องตายไม่มีใครมีชีวิตยั่งยืน จะตายวันตายพรุ่งก็ไม่รู้ อันตัวเราก็เกิดมาอาภัพนัก ต้องพลัดพรากจากบ้านเมือง จึงจะยึดถือพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าเพื่อชาติหน้าจะได้ไม่ทุกข์เช่นนี้อีก พระองค์ทรงคิดไปจนกระทั่งพระอาทิตย์ส่องแสงยามเช้าจึงชวนสินสมุทมาหาท่านโยคี ประนมมือกราบไหว้แล้วเล่าความคิดตนให้ฟัง พร้อมพูดว่าจะขอบวชในเพศบรรพชิตสักพักหนึ่ง เพื่อสั่งสมบุญให้บรรลุถึงพระนิพพานในภายหน้า
แล้วนุ่งห่มโขมพัสต์กระหวัดพับ เครื่องประดับขาวล้วนนวลหง ชวนกุมารหลานสาวเหล่าอนงค์ มาเฝ้าองค์พระอภัยที่ไพชยนต์ ประนตนั่งตั้งธูปเทียนบุปผา แล้ววันทาทูลถวายฝ่ายกุศล ข้าขอบังคมลาฝ่ายุคล ด้วยได้บนตัวมาในวารี จะไปบวชตรวดน้ำให้บิตุเรศ อยู่ขอบเขตเขารุ้งริมกรุงศรี พระโฉมยงจงสำราญผ่านบุรี ให้เป็นที่พึ่งพาประชากรฯ (พระอภัยมณี เล่ม 1ตอนที่ 22 หน้า 265)	จากข้อความดังกล่าว ตัวละครคือสุวรรณมาลี นางแต่งตัวด้วยผ้าสีขาว แล้วชวนเด็ก ๆ ไปเฝ้าพระอภัยมณี และนำของที่เตรียมไว้ถวาย พร้อมกล่าวลาไปบวชให้บิดาตามความตั้งใจของนางที่เขารุ้งริมกรุง
ฝ่ายดาบสสองยุพาสุดาสมร ขึ้นบรรจถรณ์ที่ในเก๋งเคร่งใจหาย รักษาพรตงดงามตามสบาย เพราะมุ่งหมายทางธรรมสำมดึงส์	จากข้อความดังกล่าวนางละเวงวัณฬาและนางสุวรรณมาลีที่บวชเป็นดาบสเข้าห้องเพื่อตั้งจิตระลึกถึงพระไตรลักษณ์ และเจริญฌาน

ทั้งวัณฬาสุมาลีหลวงชีสอง เข้าในห้องตรองตรึกระลึกถึง พระไตรลักษณ์หักประหารการรำพึง คิดตัดซึ่งห่วงใยในสันดาน หวังประโยชน์โพธิญาณการกุศล จะได้พ้นกองทุกข์สนุกสนาน ฟังถ้อยคำสามีปรีชาชาญ โปรดประทานสอนสั่งคิดตั้งใจ ดาบสินีที่ปฐมพรหมวิหาร เจริญฌานตามประสงค์ปลงนิสัย ให้ดับทุกข์ดับโศกดับโรคภัย ด้วยตัดใจครัดเคร่งบำเพ็ญเพียร ชักประคำสำรวมสติตั้ง เอาจิตหยั่งเห็นสังขารเป็นพาเหียร ไม่รักรูปรักทรงของวงเวียน เป็นอาเกียรณ์เปื่อยเน่าไม่เข้ายา เหมือนโรงร้านไปมาพออาศัย พระอภัยแจ้งเหตุเทศนา ควรเชื่อฟังตั้งมั่นเอาปัญญา ท่านเทศนาชี้แจงแห่งบาลี นางถือมั่นขันตีอุเบกขา โดยศรัทธาคิดเห็นเป็นวิถี ทั้งละเวงวัณฬาสุมาลี ดาบสินีเคร่งเทียบเปรียบสมภาร ฯ (พระอภัยมณี เล่ม 4 หน้า 10)	เคร่งครัดบำเพ็ญเพียร ทั้งสองนางนำเอาหลักขันติและอุเบกขามาใช้ในชีวิต ตรงกับทศบารมี ข้อที่ ๗ เนกขัมมบารมี การออกบวช ไม่มีกามกิเลส การละชีวิตทางโลกไปสู่ชีวิตอัน บริสุทธิ์ การปลดเปลื้องตนจากโลกีย์ บำเพ็ญเพียรเพื่อความปลอดจากราคะและตัณหา
ศรีสุวรรณปัญญาฉลาดแหลม จึงยิ้มแย้มเยื้อนตอบพระเชษฐา ธำมรงค์เรือนมณีมีราคา จะคิดค่าควรแสนตำลึงทอง พอบูชาอาจารย์เอาต่างทรัพย์ เห็นจะรับสอนสั่งเราทั้งสอง อันตัวน้องนี้จะอยู่ด้วยครูกระบอง หัดให้คล่องเชี่ยวชาญชำนาญดี ขอพระองค์จงเสด็จไปท้ายบ้าน อยู่ศึกษาอาจารย์ข้างดีดสี	จากข้อความดังกล่าว ตัวละครคือศรีสุวรรณบอกพระอภัยมณีว่าแหวนที่เรามีนั้นมีค่าหลายตำลึง เราเอาไปให้ท่านอาจารย์เพื่อขอเรียนวิชาด้วยท่านอาจารย์ต้องรับเราเป็นศิษย์แน่ๆ เพราะท่านเขียนไว้ว่าถ้าใครมีเงินแสนตำลึงท่านถึงจะยอมสอนวิชาให้

ครั้นเสร็จสมปรารถนาไม่ช้าที จะตามพี่ไปหาที่อาจารย์ (พระอภัยมณี เล่ม 1, หน้า 4)	
เจ้าสานนคนฉลาดเฉลยตอบ พ่อคิดชอบอย่างนี้ดีหนักหนา พี่ได้ครูรู้เรียนตำรามา จะจับยามสามตาให้แน่นอน แล้วนับนิ้วนิ่งนั่งตั้งสติ ตามลัทธิเรียนรู้ที่ครูสอน ทั้งลมจันทกาลาพยากรณ์ เห็นแน่นอนแม่นยำแล้วทำนาย อย่าครวญคร่ำรำพึงถึงพระพี่ มีสตรีพาไปดังใจหมาย เขาอุปถัมภ์ค้ำชูอยู่สบาย พอเคราะห์คลายเห็นจะพบประสบกัน อยู่ข้างทิศอาคเนย์ทะเลลึก พระอย่านึกแหนงว่าจะอาสัญ เรารีบเร่งออกเรือเผื่อจะทัน แล้วพากันลงมาเภตรากล (พระอภัยมณี เล่ม 1 ตอนที่ 3 หน้า 17)	จากข้อความดังกล่าว ตัวละครคือพราหมณ์สานนใช้ความรู้ที่ได้เรียนมาช่วยศรีสุวรรณตามหาพระอภัยมณี โดยการจับยานสามตาดูว่าเกิดอะไรขึ้นกับ พระอภัยมณีแล้วบอกให้ศรีสุวรรณเตรียมตัวออกตามหาพี่ถ้าเร่งออกตอนนี้ยังตามทัน
ศรีสุวรรณชั้นเชิงฉลาดแหลม ทำยิ้มแย้มเยื้อนว่าอย่าสงสัย ฉันพี่น้องท้องเดียวมาเที่ยว ไกลอันห่วงใยยังไม่มีทั้งสี่คน หมายพระนุชบุตรีเป็นที่พึ่ง คิดรำพึงสารพัดจะขัดสน เสด็จมาเที่ยวเล่นเห็นชอบกล นฤมลมองหาสุมาลี (พระอภัยมณี เล่ม 1 ตอนที่ 5 หน้า 48)	จากข้อความดังกล่าว ตัวละครคือศรีสุวรรณ กล่าวตอบคำถามของพี่เลี้ยงของนางเกษราอย่างฉลาดและมีไหวพริบว่า ตนเองนั้นเป็นลูกคนเดียวไม่มีพันธะใดๆ มาเพื่อจะมาหาตามหานางอันเป็นที่รัก
หน่อกษัตริย์ตรัสว่าถ้าเช่นนั้น จะพากันไปเฝ้าเจ้ากรุงศรี เราเดินทางหว่างค่ายพวกไพรี ให้โยธีกองทัพออกจับตัว	จากข้อความดังกล่าว ตัวละครคือศรีสุวรรณ พูดกับเหล่าพราหมณ์ว่าจะพากันไปเฝ้ากษัตริย์ ว่าจะอาสาไปทำการศึกสงคราม

จึงฟันฝ่าข้าศึกสะอึกไล่ เอาหัวไอ้ชาวพลไปคนละหัว แทนธูปเทียนดอกไม้ถวายตัว ให้เห็นทั่วจะได้ลือฝีมือเรา ฯ (พระอภัยมณี เล่ม 1 ตอนที่ 6 หน้า 65)	เพื่อนให้ได้เห็นในฝีมือและความ กล้าหาญ
นางโฉมยงองค์ละเวงเกรงจะฉาว จึงว่ากล่าวไกล่เกลี่ยเสียให้หาย แม้ฆ่าตีชีวันเป็นอันตราย รู้ระคายเคืองแค้นจะแทนทด จะกลับทุกข์ยุคเข็ญทุกเส้นหญ้า เพราะเหตุว่าเชื้อสายไม่ตายหมด เขาหน่อเนื้อเชื้อวงศ์องค์โอรส เกียรติยศยิ่งกว่าทุกสากล (พระอภัยมณี เล่ม 2 ตอน 37 หน้า 39)	จากข้อความดังกล่าว จากข้อความดังกล่าวตัวละคร คือ นาง ละเวงวัณฬา พูดกับนางยุพาผกาว่า ถ้าฆ่าสินสมุทรแล้วจะมีปัญหา ตามมามากมายเพราะสินสมุทรเป็นพระโอรสของพระอภัยมณี ซึ่งอยู่ ในทศบารมีเรื่องปัญญาบารมี
ทางเข้าออกนั้นมีอยู่สี่แห่ง มันจัดแจงปิดทางห่างไศล แล้วตั้งช่องกองตระเวนเกณฑ์กันไป เอาปืนใหญ่จุกช่องคอยป้องกัน แล้วตั้งค่ายรายทางตามห่างเขา จะคิดเข้ายากจริงทุกสิ่งสรรพ์ แม้นได้ไปบนทางกลางอรัญ คิดผ่อนผันข้ามเขาสำเนาเนิน (พระอภัยมณี เล่ม 3 หน้า 377)	จากข้อความดังกล่าวถอดความได้ว่าฝ่ายฝรั่งสั่งว่าทางเข้าออกมี สี่แห่งเปิดทางตลอดให้เอาปืนใหญ่ซ่อนไว้แล้วตั้งค่ายตามระหว่างเขา เพื่อเตรียม การรบ
ล่วงตำบลชนบทไปหลายบ้าน เข้าดอนด่านแดนไพรพอไก่ขัน เสียงเสือกวางกลางเนินพนมวัน ให้หวั่นหวั่นวังเวงหวาดฤทัย จนแสงทองรองเรืองอร่ามฟ้า พระสุริยาเยื้องเยี่ยมเหลี่ยมไศล คณานกเริงร้องคะนองไพร เสียงเรไรจักจั่นสนั่นเนิน	จากข้อความดังกล่าว ตัวละครคือศรีสุวรรณและพระอภัย มณีออกเดินทางไปเรียนเพื่อหาวิชาความรู้ระหว่างเดินทางนั้นผ่าน หลายตำบลหลายหมู่บ้าน พอไก่ขันก็เข้าเขตป่า เสียงสัตว์น้อยใหญ่ร้อง กันก้องป่าทำให้สองพี่น้องรู้สึกกลัวแต่ก็เดินไปเรื่อย ๆ จนกระทั่งแสง

ทั้งสององค์เหนื่อยอ่อนเข้าผ่อนพักหยุดสำนักลำเนาภูเขาเขิน ครั้นหายเหนื่อยเมื่อยล้าอุตสาห์เดิน พิศเพลินมิ่งไม้ในไพรวัน (พระอภัยมณี เล่ม 1, หน้า 2)	ทองส่องฟ้าทั้งจักจั่นเรไรส่งเสียงเซ็งแซ่ รู้สึกเหน็ดเหนื่อยก็มาพักหยุดที่ภูเขาถ้าหายเหนื่อยก็เดินทางต่อ
สินสมุทรมิได้กลัวกลับหัวร่อ ลูกไม่ขอจากพระองค์อย่าสงสัย แม้มารดามาตามจะห้ามไว้ พระรีบไปก่อนข้าอย่าปรารมภ์ ลูกจะค่อยลอยตามแต่ห่างห่าง อยู่ต้นทางจะได้พบประสบสม แล้วแผ่นโผนโจนลงทะเลลม พระปรารมภ์เรียกไว้ก็ไม่ฟัง เที่ยวดำดั้นค้นหามัจฉาใหญ่ พอจับได้ปลาอินทรีขึ้นขี่หลัง เสียงโผงผางกลางน้ำแต่ลำพัง ค่อยลอยรั้งรอมาในวาริน ฯ (พระอภัยมณี เล่ม 1, หน้า 115)	จากข้อความดังกล่าว ตัวละครคือ สินสมุทร หัวเราะกลับใส่พระอภัยมณี และกล่าวว่าจะไปขอจากพ่อไปไหน หากแม่มาก็จะเข้าไปห้ามไว้ ให้พ่อรีบหนีไปก่อน ลูกจะคอยดูต้นทางให้และตามไปห่างๆ จากนั้นก็กระโดดลงในทะเล จับปลาอินทรีย์ขึ้นมาขี่หลัง โดยไม่ฟังคำเรียกห้ามของพระอภัยมณี
ฝ่ายผีเสื้อสมุทรไม่หยุดหย่อน ครั้นลุยอ่อนอุตส่าห์ว่ายสายกระสินธุ์ กำลังน้อยถอยถดด้วยอดกิน เจียนจะสิ้นชีวาในสาคร ได้สามวันทันผัวกับลูกน้อย เห็นเลื่อนลอยลิบลิบยิ่งฉิบฉอน กระโจมโจนโผนโผชโลทร คลื่นกระฉ่อนฉาดฉานสะท้านมา ฯ (พระอภัยมณี เล่ม 1, หน้า 115)	จากข้อความดังกล่าว ตัวละครคือ นางผีเสื้อสมุทร ที่เพียรพยายามไม่หยุดที่จะตามหาพระอภัยมณี ถึงกำลังจะมีน้อยเพราะอดกินเดินทางในทะเลมาได้ 3 วัน เริ่มมองเห็นอยู่ไม่ไกล จึงรีบเร่งตามไป
สินสมุทรห้ามว่าอย่าเสด็จ เหมือนขามเข็ดของอ้อไม่พอที่ หลานจะไปไต่ถามแต่โดยดี ถ้าย่ำยีจึงจักสู้ดูฝีมือ พระไปเรือเมื่อไรจะไปถึงจะเหมือนหนึ่งฉันลงน้ำดำไปหรือ	จากข้อความดังกล่าวตัวละครคือสินสมุทรพูดกับศรีสุวรรณว่าพระเจ้าอาไม่ต้องเสด็จไปหรอก เดี๋ยวหลานจะเสด็จไปถามแต่โดยดี แต่ถ้าหากถูกข่มเหงก็จะสู้กันด้วยฝีมือ ถ้าหากท่านอาเสด็จไปโดยเรือ

แม้นพบปะพระบิดาจะหารือ ไม่ดึงดื้อดอกพระองค์อย่าสงกา แล้วจัดแจงแต่งเครื่องสำหรับยุทธ์ เหน็บอาวุธคู่กายทั้งซ้ายขวา กระโดดโผนโจนลงในคงคา แผลงศักดาดำดิ่งตะบึงไปฯ (พระอภัยมณี เล่ม 1 หน้า 224)	เมื่อไหร่จะไปถึงจะสู้หลานดำน้ำไปได้หรือ หากเจอพระบิดาแล้ว หลานจะหารือดู ไม่ดื้อดึงแน่นอน ว่าแล้วสินสมุทรก็จัดแจงแต่งตัว เหน็บอาวุธคู่กายทั้งซ้ายขวากระโดดโครมลงน้ำดำดิ่งลงไปในไม่ช้า
พราหมณ์หัวร่อพ่อลืมเสียแล้วหรือ เขาบอกชื่อเสียงให้เหมือนใจหวัง อันองค์ราชบุตรีที่ในวัง ทุกวันยังมิได้มีราคีพาน พ่อโฉมงามยามนี้ก็แรกรุ่น ผลบุญช่วยชักสมัครสมาน ถึงขอเฝ้าเขาไปจับให้อัประมาณ พี่ก็เห็นเป็นตะพานมาชอบกล เมื่อพบกันวันนี้นางพี่เลี้ยง เห็นมองเมียงตามาสี่ห้าหน ซึ่งให้คุมไว้ที่นี่ทั้งสี่คน พี่นี้เห็นเป็นกลมารยา ถ้าแม้นเหมือนหมายมุ่งก็พรุ่งนี้ ร้ายหรือดีจะได้ฟังไม่กังขา พ่อจงดับโทโสอย่าโกรธารู้ถึงแก้วเกษราจะน้อยใจ ทำนองเขาชาววังมักตั้งปิ่ง แต่ไม่ถึงเดือนดอกจะบอกให้ ซึ่งพี่เลี้ยงพระธิดาจะว่าไร พี่จะใคร่รับรองลองคารม ฯ (พระอภัยมณี เล่ม 1 ตอนที่ 3 หน้า 25)	จากข้อความดังกล่าว ตัวละครคือพราหมณ์ทั้งสามที่บอกให้ศรีสุวรรณระงับความโกรธที่พวกพี่เลี้ยงของนางเกษราจับพวกเขามาขังไว้เพื่อรอให้นางเกษรามาพบ พวกพราหมณ์เลยบอกว่าเพราะเขาไม่รู้ว่าศรีสุวรรณเป็นใครดังนั้นเจ้าอย่าพึ่งโกธรหรือโมโหไปเลย
พระบุตรีเห็นจริงทุกสิ่งสิ้น ยิ่งขุ่นคิ่นคิดอายระคายเขิน จะหาญหักนักเล่าเขาคนเดิน นางนิ่งเมินพักตราไม่พาที ฯ (พระอภัยมณี เล่ม 1 ตอนที่ 5 หน้า 55)	จากข้อความดังกล่าว เกสรได้เห็นการกระของศรีสุวรรณทุกสิ่งอัน แต่ก็ต้องเก็บความโกรธความระคายนั้นไว้

ฝ่ายว่านางผีเสื้อก็เชื่อถือ จึงตอบว่าถ้ากระนั้นฉันจะไป พระโฉมยงจงอยู่ในคูหา จะอดใจให้เหมือนคำที่รำพัน แล้ววันทาลาองค์พระทรงโฉม อย่าแข็งนักรักตัวกลัวบิดร	คิดว่าซื่อสุจริตพิสมัย อยู่เขาใหญ่ในป่าพนาวัน เลี้ยงรักษาลูกน้อยคอยหม่อมฉัน ถ้วนสามวันก็จะมาอย่าอาวรณ์ ปลอบประโลมลูกแก้วแล้วสั่งสอน แม้นไม่นอนมารดาจะมาตี ฯ (พระอภัยมณี เล่ม 1, หน้า 111)	จากข้อความดังกล่าว ตัวละครคือ พระอภัยมณี กล่าวว่า พระอภัยมณีโดนผีเสื้อสมุทรจับตัวมาอยู่ในถ้ำ ต้องจำใจเป็นสามีภรรยากันจนมีลูกชายด้วยกัน 1 คน
ฝ่ายนางผีเสื้อสมุทรที่สุดโง่ ขอชีวิตพิษฐานตามตำรา ได้สามวันรันทดสลดจิต อุตส่าห์ยืนฝืนใจให้ประทัง	ไปนั่งโซเซาอยู่ริมภูผา ต้องอดปลาอดนอนอ่อนกำลัง เจียนชีวิตจะเด็ดดับไม่กลับหลัง ค่อยเซซังซวนทรงไม่ตรงตัว (พระอภัยมณี เล่ม 1, หน้า 113)	จากข้อความดังกล่าว ตัวละครคือ ผีเสื้อสมุทร เข้าป่าไปตั้งจิตภาวนาในป่า เป็นเวลา 3 วัน ตามที่ตำราบอก อดข้าวจะอ่อนกำลัง ร่างกายจะไม่ไหว แต่ก็ต้องทนฝืน จนจะทรงตัวไม่อยู่
สงสารองค์นงลักษณ์อัคเรศ ให้สาวใช้ไปเชิญพระชนนี จึงทูลความตามกระดาษที่วาดรูป ลูกหลานนักลักเอามาเผาไฟ ข้ากับเหล่าสาวสรรค์ชวนกันสู้	ชลเนตรแนวนองให้หมองศรี มาถึงที่ปรางค์มาศปราสาทชัย พระโลมลูบลืมองค์ด้วยหลงใหล มันไม่ไหม้กลับลุกขึ้นคลุกคลี ปล้ำกันอยู่ผลักไสมันไม่หนี	จากข้อความดังกล่าวตัวละครคือนางสุวรรณมาลีที่รู้สึกเป็นทุกข์ใจเมื่อเห็นคนรักของตนคร่ำครวญหาหญิงอื่นแต่ต้องอดทนไว้จึงให้คนไปตามแม่ของพระอภัยมณีมาช่วยพระอภัยมณีเพราะพระอภัยมณีไม่ยอมให้ใครมาเอารูปของนางละเวงไปได้ถึงกับเอาไม้ไล่ตีและไม่ยอมออกไปข้างนอก

พระโกรธาคว้าไม้มาไล่ตี แล้วเข้าที่มิได้ออกข้างนอกเลยฯ (พระอภัยมณีเล่ม1 ตอนที่ 28 หน้า 357)	
ฝ่ายเจ้าพราหมณ์ตามใจมิให้ชัง พลางร่ำสั่งนายด่านด้วยมารยา จงไปบ้านท่านเถิดให้ผาสุก ฉันพ้นทุกข์แล้วเมื่อไรจะไปหา นายด่านฟังคลั่งคลอหล่อน้ำตา แล้วว่าน้านี้ไม่ทิ้งอย่ากริ่งใจ จะไปจัดข้าวปลากระยาหาร มาส่งหลานสี่คนให้จนได้ (พระอภัยมณี เล่ม 1 ตอนที่ 3 หน้า 24)	จากข้อความดังกล่าว ตัวละครคือพราหมณ์ทั้งสามและศรีสุวรรณที่ปลอมเป็นพราหมณ์พูดกับนายหน้าด่านตอนที่พวกเขาจะโดนจับไปขังอยู่กับตายายที่เฝ้าสวนว่าให้นายหน้าด่านนั้นกลับบ้านไปถ้าพวกเขาหลุดจากการถูกขังแล้วจะไปหาที่บ้านเอง แต่นายหน้าด่านบอกว่าจะไม่ทิ้งพวกเขาไปไหนจะหาข้าวปลาอาหารมาให้พวกเขากินตามที่เคยได้บอกไว้ว่าจะไม่ทิ้งพวกเขา
ศรีสุวรรณกลั้นยิ้มเยื้อนสนอง วันนี้น้องได้แต่ผ้าออกมาห่ม ส่วนพี่พราหมณ์ตามติดได้ชิดชม ต่อจะสมปรารถนาจึงช้านาน (พระอภัยมณี เล่ม 1 ตอนที่ 5 หน้า 48)	จากข้อความดังกล่าว ตัวละครคือศรีสุวรรณ กล่าวตอบคำถามของพี่เลี้ยงของนางเกษราอย่างฉลาดและมีไหวพริบว่า ตนเองนั้นเป็นลูกคนเดียวไม่มีพันธะใดๆ มาเพื่อจะมาหาตามหานางอันเป็นที่รัก
ฝ่ายเงือกน้ำสำหรับทะเลลึก ไม่วายนึกถึงองค์พระทรงโฉม พอแจ่มแจ้งแสงทองผ่องโพยม ปลอบประโลมลูกเมียเข้าเคลียคลอ จะไปลอยคอยองค์ทรงสวัสดิ์ ให้สมนัดซึ่งสัญญาเธอมาหนอ แล้วออกจากวนวังไม่รั้งรอ ค่อยเคลื่อนคลายว่ายคลอกันไคลคลา	จากข้อความดังกล่าว ตัวละครคือ พ่อเงือก ได้พาแม่เงือกและนางเงือกให้มารอพระอภัยมณีตามที่นัดหมาย พอเห็นพระอภัยมณีและสินสมุทรยืนรอก็ชวนลูกสาวและภรรยา เข้าไปทักทาย

พอเห็นองค์ทรงยศโอรสราช อยู่ชายหาดพร้อมกันก็หรรษา จึงชวนลูกสาวนั้นกับภรรยา คลานขึ้นมาชายฝั่งแล้วบังคม ฯ (พระอภัยมณี เล่ม 1, หน้า 111)	
อุศเรนแสนสลดระทดท้อ น้ำตาล่อคลอคลั่งจะหลั่งไหล เสียดายนางอย่างชีวันจะบรรลัย ร้อนฤทัยเทียมเพลิงละเลิงเลีย จะกลับหลังยังลังกาน่าอดสู ครั้นจะอยู่อายหน้าประดาเสีย ด้วยความค้างนางหายเป็นม่ายเมีย จำจะเกลี่ยไกล่ความไปตามนาง จึงตรัสสั่งแก่เสนาที่ข้าเฝ้า อุระเราร้อนดังจะพังผาง เสียสวาทมาดหมายเหมือนวายวาง จะตามนางกว่าจะพบประสบกัน (พระอภัยมณีเล่ม 1 ตอนที่ 11 หน้า 133)	จากข้อความดังกล่าวตัวละครคืออุศเรนที่รู้สึกเศร้าสลดน้ำตาหลั่งไหลเมื่อรู้ข่าวว่าคู่หมั้นของตนหายไปอย่างไร้ร่องรอย จึงรู้สึกเสียดายนางยิ่งนัก ครั้นจะกลับเมืองลังกาก็กลัวจะอับอาย ครั้นจะอยู่ก็อับอายเช่นเดียวกันเพราะกลัวเขานินทาว่าเป็นม่ายเพราะเมียหาย จึงคิดที่จะออกติดตามหานาง แล้วจึงสั่งแก่เสนาว่าเราเสียนางเหมือนชีวิตเราสิ้นแล้วจึงขอออกติดตามหานางจนกว่าจะพบกัน
นางอรุณทูลเถียงเสียงฉอดฉอด ฉันไม่ทอดทิ้งพระองค์อย่าสงสัย นี่ธุระพระเจ้าป้าจะพาไป หม่อมฉันได้รับคำแล้วจำเป็น แม้นมิไปไม่ดีเหมือนขี้ปด เป็นคนคดเขาจะเย้ยไม่เคยเห็น อยู่ในวังนั่งเปล่าทั้งเช้าเย็น จะไปเป็นเพื่อนป้าช่วยหาลุง (พระอภัยมณี เล่ม 1 ตอนที่ 17 หน้า 207)	จากข้อความดังกล่าว อรุณรัศมีเคยรับปากกับสุวรรณมาลีไว้ว่าจะไปช่วยออกตามหาพระอภัยมณีผู้เป็นลุงด้วยกัน มาตอนนี้พระเจ้าตาไม่ให้ อรุณรัศมีก็ค้านพระเจ้าตาเพราะจะทำให้นางนั้นเป็นคนขี้ปดไม่รักษาคำพูดแสดงให้เห็นถึงความมีสัจจะของอรุณรัศมี
หน่อกษัตริย์อัดอั้นกลั้นสะอื้น ตาชื้นพรั่งพรายทั้งซ้ายขวา แข็งพระทัยให้เอาน้ำอบมา กาวนานึกความไปตามจน ขอเทวัญชั้นฟ้าสุธาทิพย์ อันลอยลิบเหาะเหินเที่ยวเดินหน	จากข้อความดังกล่าว ตัวละครคือ ศรีสุวรรณได้ร้องไห้อย่างหนัก กลัวว่าเกษราจะตาย แต่ทำใจแข็งเอาน้ำอบมาตั้งจิตภาวนาขอพรจาก

ทั้งปู่เจ้าเขาหลวงข้าบวงบน ขอนิมนต์มาด้วยช่วยชีวี (พระอภัยมณี เล่ม 1, หน้า 86)	เทวดา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งปวง ขอให้ช่วยชีวิตเกษรา
นางยอกรวอนไหว้ไทเทวัญ ทุกช่องชั้นฉกามาวจร ที่ขึ้นล่องท้องทะเลทุกเทเวศร์ รุกขาเขตเขาเขินเนินสิงขร แม้นพระหน่อบดินทร์นรินทร จะม้วยมรณ์มรณานิคาลัย ชีวิตข้าอย่าให้รอดจงมอดม้วย ขอตายด้วยลูกรักที่ตักษัย แม้นบุญหลังยังจะรอดตลอดไป ขอจงให้ลูกน้อยข้าค่อยคลาย (พระอภัยมณี เล่ม 1 ตอนที่ 15 หน้า 166)	จากข้อความดังกล่าว สุวรรณมาลีได้ตั้งจิตอธิษฐานขอให้วิ่งศักดิ์สิทธิ์ ถ้าหมดบุญแล้วขอให้ข้าตายตามลูกไป แต่ถ้าบุญเก่ายังมีอยู่ขอให้ลูกนั้นฟื้นขึ้นมา
แล้วสั่งให้ไปจัดเครื่องประดับ หลายสำรับกับผ้าภูษาศรี มาเรียงวางข้างองค์พระมุนี จินดาดีดูจำรัสชัชวาล พระเห็นของสองกษัตริย์จัดมาให้ จะใครได้เครื่องทรงน่าสงสาร ว่าหม่อมฉันวันจะจากพระอาจารย์ ได้ตั้งสัตย์อธิษฐานต่อเทวา (พระอภัยมณี เล่ม 1 ตอนที่ 25 หน้า 315)	จากข้อความดังกล่าว ตัวละครคือกษัตริย์และมเหสีแห่งกรุงศรี ได้เตรียมเสื้อผ้าและเครื่องประดับให้สุดสาครได้เลือกใส่ แต่วันที่จะจากฤาษีมาสุดสาครได้ตั้งสัตย์อธิษฐานต่อเทวดา
พระบิตุราชมาตุงรงค์องกษัตริย์ สู้อัดอั้นอดรักไว้หนักหนา กลัวเป็นลางต่างสะอื้นกลืนน้ำตาทั้งบิดามารดรอวยพรชัย จงไปดีมาดีศรีสวัสดิ์อย่าเคืองขัดขุ่นข้องให้ผ่องใส ได้พบปะพระบิดาดังอาลัยอรินทร์ภัยคลาดแคล้วอย่าแผ้วพาน (พระอภัยมณีเล่ม 1ตอนที่ 28 หน้า 365)	จากข้อความดังกล่าวตัวละครคือพ่อและแม่ของพระอภัยมณีได้อวยให้สุดสาครได้เดินทางไปพบกับพระอภัยมณีขอให้ปลอดภัยแคล้วคลาดจากอันตรายทั้งสิ้น

เห็นพี่น้องสององค์ล้วนทรงโฉม งามประโลมหลากจิตคิดฉงน ทอดสมอรอราเภตรายนต์ทั้งสามคนขึ้นเดินบนเนินทราย เข้ามาใกล้ไทรทองสองกษัตริย์ โสมนัสถามไถ่ดังใจหมาย ว่าดูรามาณพทั้งสองนาย เจ้าเพื่อนชายชื่อไรไปไหนมา หรือเดินดงหลงทางมาต่างบ้าน จงแจ้งการณ์ให้เราฟังที่กังขา แม้นไม่มี่พี่น้องญาติกา เราจะพาไปไว้เรือนเป็นเพื่อนกัน ฯ (พระอภัยมณี เล่ม 1 ตอนที่ 1 หน้า 9)	จากข้อความดังกล่าว ตัวละครคือพราหมณ์ทั้งสามกำลังสนทนากับพระอภัยมณีและศรีสุวรรณเห็นเดินอยู่ที่ทะเลนี้เพียงสองคนถ้าไม่มีที่ไปจะให้ไปอยู่กับพวกเขา
ฝ่ายนายหมวดตรวจตรารักษาด่าน แสนสงสารพราหมณ์น้อยเป็นนักหนาจึงร้องเรียกมานั่งยังศาลา แล้วพูดจาปราศรัยเป็นไมตรี เจ้าเชื้อพราหมณ์พรหเมศประเทศไหน จึงใช้ใบนาวามาถึงนี่ พอเรือจอดมอดม้วยด้วยอัคคี สินค้ามีในสำเภาสักเท่าไร น่าประหลาดหลากจิตคิดฉงน แต่สี่คนก็ช่างมาเภตราได้ ขอถามเจ้าเผ่าพราหมณ์นี้นามใด ดูรูปร่างช่างกระไรล้วนงามงาม ฯ (พระอภัยมณี เล่ม 1 ตอนที่ 3 หน้า 18)	จากข้อความดังกล่าว ตัวละครคือนายตรวจหน้าด่านเมืองรมจักรที่เรียกพราหมณ์ทั้งสามและศรีสุวรรณที่ปลอมเป็นพราหมณ์มานั่งพักจากการเดินทางที่แสนเหนื่อยที่ศาลาแล้วถามไถ่มามาจากที่ใดเห็นเดินเรือมากัน
พระบุตรีฟังเล่าก็เศร้าสร้อย กลัวโฉมงามพราหมณ์น้อยจะอดสู เธอแก้ไขไม่เป็นน่าเอ็นดู จึงว่าพี้นี้ไปพู่เขาทำไม เป็นชีพราหมณ์หยามหยาบก็บาปปาก เพระพวกมากเธอจึงต้านทานไม่ไหว ซึ่งพี่ว่าเป็นกษัตริย์สันทัดใจ คิดสำคัญฉันใดจะใคร่ฟัง	จากข้อความดังกล่าว ตัวละครคือนางเกษรา พูดกับเหล่าพี่เลี้ยงตัวนางนั้นเห็นใจสงพราหมณ์ที่ต้องคอยตอบคำถามเหล่าพี่เลี้ยงเป็นพราหมณ์จะต้องตอบหมดจะเลี่ยงก็ไม่ได้

(พระอภัยมณี เล่ม 1 ตอนที่ 5 หน้า 49)	
พระบุตรีฟังเล่าก็เศร้าสร้อย กลัวโฉมงามพราหมณ์น้อยจะอดสู เธอแก้ไขไม่เป็นน่าเอ็นดู จึงว่าพี้นี้ไปขู่เขาทำไม เป็นชีพราหมณ์หยามหยาบก็บาปปาก เพระพวกมากเธอจึงต้านทานไม่ไหว ซึ่งพี่ว่าเป็นกษัตริย์สันทัดใจ คิดสำคัญฉันใดจะใคร่ฟัง (พระอภัยมณี เล่ม 1 ตอนที่ 5 หน้า 49)	จากข้อความดังกล่าว ตัวละครคือนางเกษรา พูดกับเหล่าพี่เลี้ยงตัวนางนั้นเห็นใจสงพราหมณ์ที่ต้องคอยตอบคำถามเหล่าพี่เลี้ยงเป็นพราหมณ์จะต้องตอบหมดจะเลี่ยงก็ไม่ได้
นางฟังคำชำเลืองดูพราหมณ์น้อย ดูเศร้าสร้อยซูบลงก็สงสาร เพราะจงจิตพระธิดายุพาพาล พลอยรำคาญขุ่นข้องจึงหมองนวล พินิจพลางนางกษัตริย์ตรัสปราศรัย แม่ขอบใจแล้วเจ้าพราหมณ์ทรามสงวน มาอยู่ด้วยป่วยไข้ก็ได้กวน พระคุณควรจะสนองให้ต้องใจ อันทรงฤทธิ์บิดาชราภาพ จะปรามปราบยุคเข็ญเห็นไม่ไหว เจ้าเหมือนบุตรสุดรักร่วมฤทัย พ่อคงได้แว่นแคว้นทั้งแดนดาว ขอฝากแก้วเกษราธิดาด้วย เอ็นดูช่วยปกป้องเหมือนน้องสาว (พระอภัยมณี เล่ม 1, หน้า 91)	จากข้อความดังกล่าว ตัวละครคือ พระมารดาของนางเกษรา มองดูศรีสุวรรณเห็นร่างการทรุดโทรมก็เกิดสงสาร เพราะรู้ว่ารักใคร่เกษราจึงกล่าวกับศรีสุวรรณว่าแม่ขอบใจศรีสุวรรณมากที่มาเฝ้าไข้ แม่มีของตอบแทนให้ ตอนนี้ท้าวทศวงศ์ก็ชรามากแล้ว จะออกสงครามก็ไม่ได้แล้ว ศรีสุวรรณเป็นเหมือนลูกอีกคน อาจได้ครองแผ่นดินทั้งหมด แม่ขอฝากเกษราให้ดูแลด้วย ช่วยปกป้องให้เหมือนน้องสาว
ทั้งสามพราหมณ์เข้าประคองแล้วร้องไห้ น้ำตาไหลพรั่งพรายทั้งซ้ายขวา ต่างนบนอบปลอบหน่อกษัตรา อย่าโศกาตรอมนักจงหักใจ อันกำเนิดเกิดมาในหล้าโลก สุขกับโศกมิได้สิ้นอย่าสงสัย	จากข้อความดังกล่าว ตัวละครคือพราหมณ์ทั้งสามสอนศรีสุวรรณว่าอย่าเศร้าใจไปเลย คนเราเกิดมานั้นทุกข์กับสุขย่อมเป็นของคู่กัน ไม่มีใครจะหลุดพ้นไปได้ พระอภัยมณีนั้นเราก็ยังไม่รู้เลยว่าท่านจะ

ซึ่งเกิดเหตุเชษฐาเธอหายไป ก็ยังไม่รู้เห็นว่าเป็นตาย ควรจะคิดติดตามแสวงหาแล่นนาวาไปในวนชลสาย แม้นพระพี่มิม้วยชีวาวาย ก็ดีร้ายจะได้พบประสบกัน ข้าทั้งสามก็จะตามเสด็จด้วย ผิดชอบช่วยไปกว่าจะอาสัญ จงดับทรงโศกาอย่าจาบัลย์ จะเนิ่นวันเสียเปล่าไม่เข้ายา ฯ (พระอภัยมณี เล่ม 1 ตอนที่ 3 หน้า 17)	เป็นอย่างไร พวกเราควรออกตามหาพระอภัยมณีโดยพราหมณ์ทั้งสาม อาสาขอติดตามศรีสุวรรณไปด้วย
นางฟังคำทำตรัสว่าบัดสี รูปเช่นนี้ก็จะหึงไปถึงไหน แล้วว่าพ่อก็อย่าเอาเข้ามาไว้ จะกระไรอยู่กระมังระวังองค์ ด้วยรูปนี้มีมาแต่ข้าศึก อย่าได้นึกรักใคร่จะไหลหลง เดี๋ยวนี้พ่อก็ยังซูบทั้งรูปทรง รักษาองค์เสียให้หายสบายใจ (พระอภัยมณีเล่ม 1 ตอนที่ 28 หน้า 358)	จากข้อความดังกล่าวตัวละครคือแม่ของพระอภัยมณีซึ่งกำลังพูดกับพระอภัยมณีว่าอย่าไปสนใจรูปนี้มีแต่สิ่งไม่ดีทั้งข้าศึกอย่าได้หลงใหลจะทำให้พระอภัยมณีร่างกายแย่ลงจงปล่อยวางแล้วรักษาตนเองให้หายทั้งทางกายและทางใจ
นางฟังคำร่ำตอบก็ชอบชื่น ที่แข็งขืนอ่อนลงทรงปรึกษา ละเมิดจิตผิดพลั้งแต่หลังมา พ่อตรึกตราตรองความให้งามดี อันท้าวไทกริ้วโกรธพิโรธนัก ว่าจะลักธิดาพากันหนี แม่แก้ไขเพ็ดทูลมูลคดี ที่ราคีมิได้เคืองในเรื่องราว นางพูดจาปราศรัยอาลัยเขย กลัวจะเลยยุ่งยิ่งทิ้งลูกสาว แล้วปราศรัยมิให้เคืองในเรื่องราว กลัวลูกสาวจะเป็นม่ายอายเขาจริง แล้วว่าแม่ก็จะลาเจ้าอย่าวุ่น เดชะบุญคงได้ครองกับน้องหญิง	ท้าวรายาและพระมเหสีที่ได้ฟังคำสารภาพความจริงจากพระมังคลาที่แอบคบกันกับลูกสาวของตนจนตั้งครรภ์จนหายโกรธไม่ถือสาเอาเรื่องอีกทั้งยังยกลูกสาวให้เพราะเกรงว่าพระมังคลาจะพาลูกสาวของตัวเองหนีตามกันไป พฤติกรรมของท้าวรายาและพระมเหสีจึงสอดคล้องกับอุเบกขาบารมี คือ การวางเฉยต่อเรื่องราวที่เกิดขึ้นไม่ติดใจเอาเรื่องเอาความกับพระมัง

จะเพ็ดทูลดับร้อนช่วยวอนวิง แต่ความจริงพ่ออย่าแจ้งให้แพร่งพราย แล้วกลับมาปราสาทค่อยยาตรเยื้อง ไปแจ้งเรื่องเค้ามูลทูลถวาย ท้าวรายาฟังเล่าบรรเทาคลาย ค่อยเหือดหายโกรธาจึ่งว่าพลาง นี่แน่เจ้าเราจะช่วยคิดอ่าน ทำการงานปัดป้องที่หมองหมาง อย่าให้ทันคนผู้รู้ระคาง ท้าวตรัสพลางเสด็จออกไปนอกวัง ออกพระโรงรจนาพร้อมข้าบาท ท้าวประกาศเสนาฝ่ายหน้าหลัง ให้ตกแต่งปรางค์มาศราชวัง จะแต่งตั้งมังคลาธิดาเรา ให้สองราว่าที่อุปราช หมายประกาศฤกษ์เอกจะเสกเขา มีการเล่นเต้นรำตามลำเนา ให้พวกเราจัดแจงเร่งแต่งการ ตามเยี่ยงอย่างขัตติยามหากษัตริย์ มอบสมบัติราชัยอันไพศาล ขุนโหราหาฤกษ์มงคลการ ตามบุราณซื่อตรงพงศ์ประยูร ฯ (พระอภัยมณี เล่ม 3 หน้า หน้า 184)	คลาแต่อย่างใด
ฝ่ายพระองค์ทรงฤทธิ์กฤษณา เสียบรรดาพลขันธ์ให้หวั่นไหว จะคิดอ่านป้องกันน้ำมันไฟ จึงสั่งให้แต่บรรดาเสนานาย มาปรึกษาหารือใครรู้บ้าง แก้ในทางเรื่องไฟเสียให้หาย ใครจะมีแยบยลกลอุบาย ทั้งไพร่นายอย่าได้พรางเอารางวัล ไม่มีใครที่จะรับดับไฟกรด ให้ระทดพวกพหลพลขันธ์ ถึงใครมีมนต์เวทวิเศษครัน จะป้องกันดับไฟเห็นไม่มี	จากข้อความดังกล่าว ฝ่ายท้าวทศวงศ์เสียทหารไป จึงคิดหาทางป้องกันน้ำมันไฟ เรียกเสนาปรึกษาเพื่อแก้ไขเรื่องนี้ ผู้ใดมีอุบายไม่ว่าชาวเมืองขุนนางให้ช่วยกันคิด บอกแผนการแล้วตกรางวัลให้ แต่ไม่มีผู้ใดสามารถที่จะรับมือกับไฟกรดได้ แม้ผู้มีเวทมนต์ยังไม่สามารถดับได้ ปรึกษากันจนดึกก็ยังหาทางออกไม่ได้ ข้าศึกเริ่มรุกรานเข้ามาเรื่อย ๆ หากเป็นเช่นนี้เมืองคงจะแตกในไม่ช้า

แต่ปรึกษาหารือกันจนดึก จะกำเริบโรมรุกมาทุกที (พระอภัยมณี เล่ม 3 หน้า 206)	เห็นข้าศึกจะทำยับดั่งสับสี เห็นบุรีเราจะป่นไม่ทนทาน ฯ	
พอเนตรน้องต้องเนตรหน่อกษัตริย์ ต่างตะลึงไปเป็นครู่เหมือนสุริยา งามต่องามยามรักสมัครหมาย เคยเป็นคู่สู่สมภิรมย์กัน (พระอภัยมณี เล่ม 4, หน้า 401)	สองประหวัดไปด้วยความเสน่หา กับจันทราเดินมาปะปะทะกัน หญิงกับชายเป็นที่เปรมเกษมสันต์ ต้องพัวพันเข้ามาให้เป็นไมตรี ฯ	จากข้อความดังกล่าว เมื่อสองสายตาเข้าสบกันต่างตกตะลึก คิดถึงยามที่เคยรักกันแต่ในเวลานี้ต้องกลับมาเจอกันอีกครั้งหนึ่งตัวละคร กษัตริย์มีการวางใจเป็นกลางไม่โอนเอียงวางเฉย

ภาคผนวก ง

ตารางวิเคราะห์หลักธรรมและความสอดคล้องกับวัจนภาษาคำสอนในวรรณคดีไทยเรื่อง พระอภัยมณี

ตารางวิเคราะห์หลักธรรมและความสอดคล้องกับวัจนภาษาคำสอนในวรรณคดีไทย เรื่อง พระอภัยมณี		
หลักธรรม	**ตัวชี้วัด**	**วัจนภาษาคำสอนในเรื่องพระอภัยมณี**
ทานบารมี	การให้ การเสียสละสิ่งของต่างๆ ของตนเองให้แก่ผู้อื่น โดยไม่หวังสิ่งตอบแทน	ฝ่ายโยคีมีพรตพจนารถ อนุญาตยิ้มย่องสนองไข เป็นไรมีที่ตรงนั้นอย่าพรั่นใจ มิให้ภัยบีฑาสีกาโยม จะให้อยู่วนวังในจังหวัด เป็นเงือกวัดเถิดหนอนางสำองโฉม ที่วุ้งเว้งเชิงเขาริมเสาโคม เป็นของโยมอยู่ในน้ำให้สำราญ (พระอภัยมณีเล่ม 1 ตอนที่ 10 หน้า 123)
ทานบารมี	การให้ การเสียสละสิ่งของต่างๆ ของตนเองให้แก่ผู้อื่น โดยไม่หวังสิ่งตอบแทน	อันเกาะแก้วพิสดารสถานนี้โภชนาสาลีก็มีถม แต่คราวหลังครั้งสมุทรโคดม มาสร้างสมสิกขาสมาทาน เธอทำไร่ไว้ที่ริมภูเขาหลวง ครั้นแตกรวงออกมาเล่าเป็นข้าวสาร ได้สิบพืชยืดอยู่แต่โบราณ จงคิดอ่านเอาเคียวมาเกี่ยวไป (พระอภัยมณีเล่ม 1 ตอนที่ 12 หน้า 141)
ทานบารมี	มอบสิ่งของที่เป็นประโยชน์ให้แก่ผู้อื่นด้วยความเต็มใจ	แล้วลีลาพาลูกกับหลานรัก ลงตำหนักแพพร้อมหม่อมหม่อมหญิง พระทรงนั่งยังที่เก้าอี้อิง ให้จัดสิ่งเสื้อผ้ามาประทาน

		อันพวกไพร่ไทยฝรั่งทั้งแขกเทศ ได้บำเหน็จถ้วนทั่วตัวทหาร แล้วอวยชัยให้มหากฤดาการ ทั้งน้องหลานลูกยาอย่าราคี (พระอภัยมณีเล่ม 1 ตอนที่ 23 หน้า288)
ทานบารมี	มอบสิ่งของที่เป็นประโยชน์ ให้แก่ผู้อื่นด้วยความเต็มใจ	พระอภัยได้ของพวกกองทัพ เครื่องสำหรับรบพื้นแต่ปืนผา ทั้งหมวกเสื้อเผลือล้นคณนา ของโยธาทิ้งกลาดที่หาดทราย ให้ร้องป่าวชาวเมืองมาเก็บของ ตามจะต้องการในน้ำใจหมาย ทั้งได้คนพลเรือที่เหลือตาย ก็มากมายหมื่นแสนแน่นนคร (พระอภัยมณี เล่ม 1 ตอนที่ 26 หน้า 324)
ทานบารมี	มอบสิ่งของแก่ผู้อื่น	เจ้าละมานพานจะซื่อถือว่าแน่ เสวยแต่ผลยอหัวร่อดิ้น ให้ทองคำบำเหน็จทั้งเพชรนิล เลี้ยงให้กินข้าวปลาประสาเคย (พระอภัยมณี เล่ม 1 ตอนที่ 27 หน้า 342)
ทานบารมี	การแบ่งปันให้ซึ่งกันและกัน	นางทราบความตามกรรมที่รำเล่า จึงหยิบเอาถันสุธาออกมาฝาน วางไว้บนต้นไม้ที่ใกล้ธาร แล้วว่าท่านเทวดาได้ปรานี ซึ่งธุระพระองค์จำนงนั้น ข้าผ่อนผันพ้นทุกข์เป็นสุขี ข้าหลงทางกลางป่าพนาลี ท่านช่วยชี้มรคาให้คลาไคลฯ (พระอภัยมณี เล่ม 1ตอนที่ 31 หน้า 429)

ศีลบารมี	ความประพฤติดีทางกาย และวาจา การรักษากายและวาจาให้เรียบร้อย ให้ตั้งอยู่ในความดีงาม	ฝ่ายพระชนนีนางอยู่ปรางค์รัตน์ นึกปรานีศรีสุวรรณจะบรรทม แล้วลูบหลังสั่งสอนประสาหญิง จะจำไกลไปอยู่ด้วยคู่ครอง อย่าถือองค์นงลักษณ์ว่าอัคเรศ ต้องซื่อตรงจงรักด้วยภักดี ถ้าเธอกริ้วแม่อย่าโกรธพิโรธตอบ อนึ่งเหล่าสาวสุรางค์นางกำนัล เมื่อคราวทุกข์ปลุกให้พระทัยชื่น ราชการภารธุระอย่าละเมิน อันหญิงดีเพราะผลปรนนิบัติ ผัวยิ่งรักหนักหญิงก็ยิ่งกลัว คำของแม่แต่เท่านี้ก็ดีนัก ดึกอยู่แล้วแก้วตาจงคลาไคล	ครั้นสงัดฆ้องย่ำยามปฐม จึงเชยชมลูกน้อยค่อยประคอง แม่งามยิ่งยอดสตรีไม่มีสอง อย่าให้ข้องเคืองอัชฌาพระสามี แม่ดวงเนตรนึกว่าเหมือนทาสี ถึงราตรีกราบบาทอย่าขาดวัน ประณตนอบโอนอ่อนค่อยผ่อนผัน อย่าป้องกันหึงหวงให้ล่วงเกิน อย่างเริงรื่นเริศร้างทำห่างเหิน จึงเจริญราศีไม่มีมัว รักษาสัตย์สู้ม้วยอยู่ด้วยผัว อย่าถือตัวต่อชายจะหน่ายใจ บุรุษรักนั้นไม่มีที่สงสัย แม่จะไปส่งเจ้าลำเภาพาล ฯ (พระอภัยมณี เล่ม 1 ตอนที่ 8 หน้า 102)
ศีลบารมี	ความประพฤติดีทางกาย และวาจา การรักษากายและวาจาให้เรียบร้อย ให้ตั้งอยู่ในความดีงาม	พระแจ้งความตามคำเงือกน้ำเล่า จึงว่าพี่มีคุณน้องสักครั้ง ซึ่งลูกรักหักหาญให้ท่านโกรธ	ค่อยบรรเทาทุกข์สมอารมณ์หวัง ให้ได้ดังถ้อยคำที่รำพัน จงงดโทษทำคุณอย่างหุนหัน

		ช่วยไปปิดปากถ้ำที่สำคัญ จึงบัญชาว่าเจ้าสินสมุทร ขอสมาตาปู่อย่าดูเบา กับลูกน้อยค่อยพยุงจูงเงือกน้ำ	จวนสายัณห์ยักษ์มาจะว่าเรา ไปช่วยฉุดศิลาใหญ่ขึ้นให้เขา ช่วยอุ้มเอาแกออกไปให้สบาย มาปากถ้ำแลเห็นวนชลสาย (พระอภัยมณี เล่ม 1 ตอนที่ 9 หน้า 109)
ศีลบารมี	ความประพฤติดีทางกาย และ วาจา การรักษากายและวาจาให้ เรียบร้อย ให้ตั้งอยู่ในความดีงาม	พี่มนุษย์สุดสวาทเป็นชาติยักษ์ กลับไปอยู่คูหาอย่าอาดูร อย่าฆ่าสัตว์ตัดชีวิตพิษฐาน จะเกิดไหนขอให้พบประสบกัน	จงคิดหักความสวาทให้ขาดสูญ จงเพิ่มพูนภาวนารักษาธรรม์ หมายวิมานเมืองแมนแดนสวรรค์ อย่าโศกศัลย์แคล้วคลาดเหมือนชาตินี้ (พระอภัยมณี เล่ม 1, หน้า 120)
ศีลบารมี	ความประพฤติดีทางกาย และ วาจา การรักษากายและวาจาให้ เรียบร้อย ให้ตั้งอยู่ในความดีงาม	ฝ่ายโยคีมียศพจนารถ จงตัดบ่วงห่วงใยอาลัยลาน ทั้งนี้เพราะเคราะห์กรรมทำให้วุ่น เห็นมิได้ไปอยู่เป็นคู่เชย อย่าควรคิดติดตามด้วยความโกรธ จงยับยั้งฟังคำรูปรำพัน	ให้โอวาทนางยักษ์ไม่หักหาญ อย่าปองผลาญลูกผัวของตัวเลย จึงสิ้นบุญวาสนาสีกาเอ๋ย ด้วยสองเคยปลูกเลี้ยงกันเพียงนั้น จะเป็นโทษกับสีกาเมื่ออาสัญ ไปสวรรค์นฤพานสำราญใจ ฯ (พระอภัยมณี เล่ม 1, หน้า 122)
ศีลบารมี	การตั้งมั่นอยู่ในศีลธรรม มีความ	พระฟังนางทางว่านิจจ๋าเอ๋ย	แต่ก่อนเคยเคียงประโลมเจ้าโฉมฉาย

	ประพฤติที่ดีงามถูกต้องตาม ทำนองคลองธรรม	ประเดี๋ยวนี้พี่บวชชวดสบาย จะสอนสายสวาทเจ้าให้เข้าใจ จงฟังธรรมคำนับดับโมโห ให้โทโสสร่างเสื่อมค่อยเลื่อมใส แล้วทรงเดชเทศนาภาษาไทย ด้วยความในโลกีย์สี่ประการ คือรูปรสกลิ่นเสียงเคียงสัมผัส ที่คฤหัสถ์หวงแหนไม่แก่นสาร ครั้นระงับดับขันธสันดาน ย่อมสาธารเปื่อยเน่าเสียดายเปล่า อย่าลุ่มหลงจงอุตส่าห์รักษาศีล ให้เพิ่มภิญโญไปดังใจหมาย อย่าฆ่าสัตว์ตัดชีวิตคิดอุบาย จะจำตายตกนรกอเวจี (พระอภัยมณีเล่ม 1 ตอนที่ 14 หน้า 159)
ศีลบารมี	ความประพฤติดีทางกายและวาจา สมาทานำ การสำรวมกาย วาจาไว้ เรียบร้อยดี	รำจวนจิตพิศดูเป็นครู่พัก แล้วกลับหักหวนห้ามความสงสัย ถึงอ่อนแก่แต่เป็นที่พี่สะใภ้ เราเป็นน้องต้องไหว้เป็นไรมี ดำริพลางทางว่าข้ามาเฝ้า จะเชิญเข้ารมจักรเป็นศักดิ์ศรี ให้อุ่นใจไพร่ฟ้าทั้งธานี ว่าพระพี่พาหลานมาพานพบ (พระอภัยมณี เล่ม 1 ตอนที่ 17 หน้า 196)
ศีลบารมี	วาจาไพเราะอ่อนหวาน มีสัมมาคาราวะนอบน้อม ความประพฤติดีงาม	นางรับรสพจนารถฉลาดฉลอง พระคุณของทรงศักดิ์นั้นหนักหนา ด้วยรักใคร่ใช้ชิดเหมือนธิดา จึงอุตส่าห์สุจริตไม่ปิดบัง อยากจะใคร่ให้พระชนนีนาถ รักพระบาทบิตุรงค์เหมือนจงหวัง แต่เดินป่ามาถึงเขตนิเวศน์วัง มิสมดังปรารถนาลูกอาภัพ วันนี้ค่ำจำจะพาไปถึงห้อง ถ้าฟ้องร้องก็จะเสียบาทเบี้ยปรับ

		แต่จะรักจะชังจะบังคับ สุดจะรับสั่งได้ด้วยไม่เคย ฯ (พระอภัยมณี เล่ม 2 ตอน 36 หน้า 5)
เนกขัมบารมี	การออกบวชเพื่อศึกษาพระธรรมคำสอน	คิดรำพึงถึงธรรมพระกรรมฐาน เป็นอาการถ่ายโทษที่โหดหีน เกิดแล้วตายวายวางไม่ยั่งยืน จะม้วยคืนวันไรก็ไม่รู้ เราเกิดมาอาภัพอัปภาคย์ ต้องพลัดพรากจากนครจนอ่อนหู จะถือคำธรรมขันธ์สัพพัญญู ให้ค้ำชูชาติหน้าอย่าเช่นนี้ นึกศรัทธากล้าหาญสำราญจิต จนอาทิตย์อุทัยไขรัศมี ชวนลูกยามมายังท่านโยคี อัญชลีเล่าความตามคำนึง จะขอบวชบรรพชารักษากิจ อยู่เป็นศิษย์ในสำนักสักพักหนึ่ง พอสมสร้างทางธรรมสำมะดึงส์ ให้ลุถึงพระนิพพานสำราญใจ (พระอภัยมณี เล่ม 1 ตอนที่ 12 หน้า 135)
เนกขัมมะบารมี	การออกบวชเพื่อแทนคุณบิดา	แล้วนุ่งห่มโขมพัสต์กระหวัดพับ เครื่องประดับขาวล้วนนวลหง ชวนกุมารหลานสาวเหล่าอนงค์ มาเฝ้าองค์พระอภัยที่ไพชยนต์ ประนตนั่งตั้งฐูปเทียนบุปผา แล้ววันทาทูลถวายฝ่ายกุศล ข้าขอบังคมลาฝ่ายุคล ด้วยได้บนตัวมาในวารี จะไปบวชตรวดน้ำให้บิตุเรศ อยู่ขอบเขตเขารุ้งริมกรุงศรี พระโฉมยงจงสำราญผ่านบุรี ให้เป็นที่พึ่งพาประชากรฯ

		(พระอภัยมณี เล่ม 1ตอนที่ 22 หน้า 265)
๓. เนกขัมมบารมี	การออกบวช ความไม่มีกามกิเลส การละชีวิตทางโลกไปสู่ชีวิตอันบริสุทธิ์ การปลดเปลื้องตนจากโลกีย์ บำเพ็ญเพียรเพื่อความปลอดจากราคะและตัณหา	ฝ่ายดาบสสองยุพาสุดาสมร ขึ้นบรรจถรณ์ที่ในเก๋งเคร่งใจหาย รักษาพรตงดงามตามสบาย เพราะมุ่งหมายทางธรรมสำมดึงส์ ทั้งวัณหาสุมาลีหลวงชีสอง เข้าในห้องตรองตรึกระลึกถึง พระไตรลักษณ์หักประหารการรำพึง คิดตัดซึ่งห่วงใยในสันดาน หวังประโยชน์โพธิญาณการกุศล จะได้พ้นกองทุกข์สนุกสนาน ฟังถ้อยคำสามีปรีชาชาญ โปรดประทานสอนสั่งคิดตั้งใจ ดาบสินีที่ปฐมพรหมวิหาร เจริญฌานตามประสงค์ปลงนิสัย ให้ดับทุกข์ดับโศกดับโรคภัย ด้วยตัดใจครัดเคร่งบำเพ็ญเพียร ชักประคำสำรวมสติตั้ง เอาจิตหยั่งเห็นสังขารเป็นพาเหียร ไม่รักรูปรักทรงของวงเวียน เป็นอาเกียรณ์เปื่อยเน่าไม่เข้ายา เหมือนโรงร้านไปมาพออาศัย พระอภัยแจ้งเหตุเทศนา ควรเชื่อฟังตั้งมั่นเอาปัญญา ท่านเทศนาชี้แจงแห่งบาลี นางถือมั่นขันตีอุเบกขา โดยศรัทธาคิดเห็นเป็นวิถี ทั้งละเวงวัณฬาสุมาลี ดาบสินีเคร่งเทียบเปรียบสมภาร ฯ (พระอภัยมณี เล่ม 4 หน้า 10)
ปัญญาบารมี	รู้จักแก้ปัญหาด้วยการใช้ปัญญา	ศรีสุวรรณปัญญาฉลาดแหลม จึงยิ้มแย้มเยื้อนตอบพระเชษฐา ธำมรงค์เรือนมณีมีราคา จะคิดค่าควรแสนตำลึงทอง

		พอบูชาอาจารย์เอาต่างทรัพย์ เห็นจะรับสอนสั่งเราทั้งสอง อันตัวน้องนี้จะอยู่ด้วยครูกระบอง หัดให้คล่องเชี่ยวชาญชำนาญดี ขอพระองค์จงเสด็จไปท้ายบ้าน อยู่ศึกษาอาจารย์ข้างดีดสี ครั้นเสร็จสมปรารถนาไม่ช้าที จะตามพี่ไปหาที่อาจารย์ (พระอภัยมณี เล่ม 1 ตอนที่1 หน้า 4)
ปัญญาบารมี	ใช้ความรู้ที่เรียนมาในการแก้ไขปัญหา	เจ้าสานนคนฉลาดเฉลยตอบ พ่อคิดชอบอย่างนี้ดีหนักหนา พี่ได้ครูรู้เรียนตำรามา จะจับยามสามตาให้แน่นอน แล้วนับนิ้วนิ่งนั่งตั้งสติ ตามลัทธิเรียนรู้ที่ครูสอน ทั้งลมจันทกาลาพยากรณ์ เห็นแน่นอนแม่นยำแล้วทำนาย อย่าครวญคร่ำรำพึงถึงพระพี่ มีสตรีพาไปดังใจหมาย เขาอุปถัมภ์ค้ำชูอยู่สบาย พอเคราะห์คลายเห็นจะพบประสบกัน อยู่ข้างทิศอาคเนย์ทะเลลึก พระอย่านึกแหนงว่าจะอาสัญ เรารีบเร่งออกเรือเผื่อจะทัน แล้วพากันลงมาเภตรากล (พระอภัยมณี เล่ม 1 ตอนที่ 3 หน้า 17)
ปัญญาบารมี	การคิดการตรึกตรองก่อนพูด	ศรีสุวรรณชั้นเชิงฉลาดแหลม ทำยิ้มแย้มเยื้อนว่าอย่าสงสัย ฉันพี่น้องท้องเดียวมาเที่ยว ไกลอันห่วงใยยังไม่มีทั้งสี่คน หมายพระนุชบุตรีเป็นที่พึ่ง คิดรำพึงสารพัดจะขัดสน

		เสด็จมาเที่ยวเล่นเห็นชอบกล นฤมลมองหาสุมาลี (พระอภัยมณี เล่ม 1 ตอนที่ 5 หน้า 48)
ปัญญาบารมี	การคิดตรึกตรองดี ทำแล้วเกิดผลประโยชน์	หน่อกษัตริย์ตรัสว่าถ้าเช่นนั้น จะพากันไปเฝ้าเจ้ากรุงศรี เราเดินทางหว่างค่ายพวกไพรี ให้โยธีกองทัพออกจับตัว จึงฟันฝ่าข้าศึกสะอึกไล่ เอาหัวไอ้ชาวพลไปคนละหัว แทนธูปเทียนดอกไม้ถวายตัว ให้เห็นทั่วจะได้ลือฝีมือเรา ฯ (พระอภัยมณี เล่ม 1 ตอนที่ 6 หน้า 65)
ปัญญาบารมี	ความรอบรู้ ความหยั่งรู้เหตุผล เข้าใจสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง	นางโฉมยงองค์ละเวงเกรงจะฉาว จึงว่ากล่าวไกล่เกลี่ยเสียให้หาย แม้ฆ่าตีชีวันเป็นอันตราย รู้ระคายเคืองแค้นจะแทนทด จะกลับทุกข์ยุคเข็ญทุกเส้นหญ้า เพราะเหตุว่าเชื้อสายไม่ตายหมด เขาหน่อเนื้อเชื้อวงศ์องค์โอรส เกียรติยศยิ่งกว่าทุกสากล (พระอภัยมณี เล่ม 2 ตอน 37 หน้า 39)
ปัญญาบารมี	ความรอบรู้	ทางเข้าออกนั้นมีอยู่สี่แห่ง มันจัดแจงปิดทางหว่างไศล แล้วตั้งช่องกองตระเวนเกณฑ์กันไป เอาปืนใหญ่จุกช่องคอยป้องกัน แล้วตั้งค่ายรายทางตามหว่างเขา จะคิดเข้ายากจริงทุกสิ่งสรรพ์ แม้นได้ไปบนทางกลางอรัญ คิดผ่อนผันข้ามเขาสำเนาเนิน (พระอภัยมณี เล่ม 3 หน้า 377)
วิริยะบารมี	มีความเพียรทุกขณะ	ล่วงตำบลชนบทไปหลายบ้าน เข้าดอนด่านแดนไพรพอไก่ขัน

		เสียงเสือกวางกลางเนินพนมวัน ให้หวั่นหวั่นวังเวงหวาดฤทัย จนแสงทองรองเรืองอร่ามฟ้า พระสุริยาเยื้องเยี่ยมเหลี่ยมไศล คณานกเริงร้องคะนองไพร เสียงเรไรจักจั่นสนั่นเนิน ทั้งสององค์เหนื่อยอ่อนเข้าผ่อนพัก หยุดสำนักลำเนาภูเขาเขิน ครั้นหายเหนื่อยเมื่อยล้าอุตสาห์เดิน พิศเพลินมิ่งไม้ในไพรวัน (พระอภัยมณี เล่ม 1 ตอนที่ 1 หน้า 2)
วิริยะบารมี	ความกล้าที่จะลงมือทำ กล้าหาญ กล้าเผชิญกับความทุกข์ยาก ปัญหาและอุปสรรคที่จะเกิดขึ้น	สินสมุทรมิได้กลัวกลับหัวร่อ ลูกไม่ขอจากพระองค์อย่าสงสัย แม้มารดามาตามจะห้ามไว้ พระรีบไปก่อนข้าอย่าปรารมภ์ ลูกจะค่อยลอยตามแต่ห่างห่าง อยู่ต้นทางจะได้พบประสบสม แล้วเผ่นโผนโจนลงทะเลลม พระปรารมภ์เรียกไว้ก็ไม่ฟัง เที่ยวดำด้นค้นหามัจฉาใหญ่ พอจับได้ปลาอินทรีขึ้นขี่หลัง เสียงโผงผางกลางน้ำแต่ลำพัง ค่อยลอยรั้งรอมาในวาริน ฯ (พระอภัยมณี เล่ม 1, หน้า 115)
วิริยะบารมี	ความเพียร ความพยายามให้ดำเนินไปสู่ความสำเร็จตามประสงค์	ฝ่ายผีเสื้อสมุทรไม่หยุดหย่อน ครั้นลุยอ่อนอุตส่าห์ว่ายสายกระสินธุ์ กำลังน้อยถอยถดด้วยอดกิน เจียนจะสิ้นชีวาในสาคร ได้สามวันทันผัวกับลูกน้อย เห็นเลื่อนลอยลิบลิบยิ่งถีบถอน กระโจมโจนโผนโผซโลทร คลื่นกระฉ่อนฉาดฉานสะท้านมา ฯ

		(พระอภัยมณี เล่ม 1, หน้า 115)
วิริยะบารมี	ความอุตสาหะ กล้าหาญไม่เกรงกลัวต่ออุปสรรคและภัยพาน	สินสมุทรห้ามว่าอย่าเสด็จเหมือนขามเข็ดของ้อไม่พอที่ หลานจะไปไต่ถามแต่โดยดี ถ้าย้ำยีจึงจักสู้ดูฝีมือ พระไปเรือเมื่อไรจะไปถึง จะเหมือนหนึ่งฉันลงน้ำดำไปหรือ แม้นพบปะพระบิดาจะหารือ ไม่ดึงดื้อดอกพระองค์อย่าสงกา แล้วจัดแจงแต่งเครื่องสำหรับยุทธ์ เหน็บอาวุธคู่กายทั้งซ้ายขวา กระโดดโผนโจนลงในคงคา แผลงศักดาดำดึ่งตะบึงไปฯ (พระอภัยมณีเล่ม 1 ตอนที่ 19 หน้า 224)
ขันติบารมี	ความอดทนต่อความโกรธ	พราหมณ์หัวร่อพ่อลืมเสียแล้วหรือ เขาบอกชื่อเสียงให้เหมือนใจหวัง อันองค์ราชบุตรีที่ในวัง ทุกวันยังมิได้มีราคีพาน พ่อโฉมงามยามนี้ก็แรกรุ่น ผลบุญช่วยชักสมัครสมาน ถึงขอเฝ้าเขาไปจับให้อัประมาณ พี่ก็เห็นเป็นตะพานมาชอบกล เมื่อพบกันวันนี้นางพี่เลี้ยง เห็นมองเมียงตามาสี่ห้าหน ซึ่งให้คุมไว้ที่นี่ทั้งสี่คน พี่นี้เห็นเป็นกลมารยา ถ้าแม้นเหมือนหมายมุ่งก็พรุ่งนี้ ร้ายหรือดีจะได้ฟังไม่กังขา พ่อจงดับโทโสอย่าโกรธา รู้ถึงแก้วเกษราจะน้อยใจ ทำนองเขาชาววังมักตั้งปิ่ง แต่ไม่ถึงเดือนดอกจะบอกให้

		ซึ่งพี่เลี้ยงพระธิดาจะว่าไร (พระอภัยมณี เล่ม 1 ตอนที่ 3 หน้า 25)	พี่จะใคร่รับรองลองคารม ฯ
ขันติบารมี	ความอดทนต่อความเจ็บใจ เป็นการอดทนต่อความโกรธ ความไม่พอใจ ความขัดใจอันเกิดจากคำพูดที่ไม่ชอบใจ กิริยามารยาทที่ไม่งาม	พระบุตรีเห็นจริงทุกสิ่งสิ้น จะหาญหักนักเล่าเขาคนเดิน (พระอภัยมณี เล่ม 1 ตอนที่ 5 หน้า 55)	ยิ่งขุ่นคิ่นคิดอายระคายเขิน นางนิ่งเมินพักตราไม่พาที ฯ
ขันติบารมี	การอดทนต่อสิ่งที่ไม่พึงปรารถนา จำใจกระทำทั้งที่ไม่อยากทำ	ฝ่ายว่านางผีเสื้อก็เชื่อถือ จึงตอบว่าถ้ากระนั้นฉันจะไป พระโฉมยงจงอยู่ในคูหา จะอดใจให้เหมือนคำที่รำพัน แล้ววันทาลาองค์พระทรงโฉม อย่าแข็งนักรักตัวกลัวบิดร	คิดว่าซื่อสุจริตพิสมัย อยู่เขาใหญ่ในป่าพนาวัน เลี้ยงรักษาลูกน้อยคอยหม่อมฉัน ถ้วนสามวันก็จะมาอย่าอาวรณ์ ปลอบประโลมลูกแก้วแล้วสั่งสอน แม้นไม่นอนมารดาจะมาตี ฯ (พระอภัยมณี เล่ม 1, หน้า 111)
ขันติบารมี	การอดทนต่อความลำบากตรากตรำและอดทนต่อ	ฝ่ายนางผีเสื้อสมุทรที่สุดโง่ ขอชีวิตพิษฐานตามตำรา	ไปนั่งโซเซาอยู่ริมภูผา ต้องอดปลาอดนอนอ่อนกำลัง

	ทุกขเวทนาต่อความหิว ความไม่สบายกาย ไม่สบายใจ	ได้สามวันรันทดสลดจิต เจียนชีวิตจะเด็ดดับไม่กลับหลัง อุตส่าห์ยืนฝืนใจให้ประทัง ค่อยเซซังซวนทรงไม่ตรงตัว (พระอภัยมณี เล่ม 1, หน้า 113)
ขันติ	ความอดทนอดกลั้นต่อกิเลสตัณหาราคะ	สงสารองค์นงลักษณ์อัคเรศ ชลเนตรแนวนองให้หมองศรี ให้สาวใช้ไปเชิญพระชนนี มาถึงที่ปรางค์มาศปราสาทชัย จึงทูลความตามกระดาษที่วาดรูป พระโลมลูบลืมองค์ด้วยหลงใหล ลูกหลานนักลักเอามาเผาไฟ มันไม่ไหม้กลับลุกขึ้นคลุกคลี ข้ากับเหล่าสาวสรรค์ชวนกันสู้ ปล้ำกันอยู่ผลักไสมันไม่หนี พระโกรธาคว้าไม้มาไล่ตี แล้วเข้าที่มิได้ออกข้างนอกเลยฯ (พระอภัยมณีเล่ม1 ตอนที่28 หน้า 357)
สัจจบารมี	รักษาคำพูด พูดแล้วทำให้ได้	ฝ่ายเจ้าพราหมณ์ตามใจมิให้ชัง พลางร่ำสั่งนายด่านด้วยมารยา จงไปบ้านท่านเถิดให้ผาสุก ฉันพ้นทุกข์แล้วเมื่อไรจะไปหา นายด่านฟังคลั่งคลอหล่อน้ำตา แล้วว่าน้านี้ไม่ทิ้งอย่ากริ่งใจ จะไปจัดข้าวปลากระยาหาร มาส่งหลานสี่คนให้จนได้ (พระอภัยมณี เล่ม 1 ตอนที่ 3 หน้า 24)
สัจจบารมี	รักษาคำพูด	ศรีสุวรรณกลั้นยิ้มเยื้อนสนอง วันนี้น้องได้แต่ผ้าออกมาห่ม ส่วนพี่พราหมณ์ตามติดได้ชิดชม ต่อจะสมปรารถนาจึงช้านาน

		(พระอภัยมณี เล่ม 1 ตอนที่ 5 หน้า 48)
สัจจบารมี	ความจริง และจะรักษาสัจจะได้นั้นต้องพูดจริง ทำจริงและจริงใจทำได้อย่างที่พูดหรือสัญญาไว้	ฝ่ายเงือกน้ำสำหรับทะเลลึก ไม่วายนึกถึงองค์พระทรงโฉม พอแจ่มแจ้งแสงทองผ่องโพยม ปลอบประโลมลูกเมียเข้าเคลียคลอ จะไปลอยคอยองค์ทรงสวัสดิ์ ให้สมนัดซึ่งสัญญาเธอมาหนอ แล้วออกจากวนวังไม่รั้งรอ ค่อยเคลื่อนคลายว่ายคลอกันไคลคลา พอเห็นองค์ทรงยศโอรสราช อยู่ชายหาดพร้อมกันก็หรรษา จึงชวนลูกสาวนั้นกับภรรยา คลานขึ้นมาชายฝั่งแล้วบังคม ฯ (พระอภัยมณี เล่ม 1, หน้า 111)
สัจจบารมี	ความมุ่งมั่นตั้งใจที่จะลงมือกระทำตามคำพูด มีความจริงใจพูดจริง ทำจริง	อุสเรนแสนสลดระทดท้อ น้ำตาล่อคลอคลั่งจะหลั่งไหล เสียดายนางอย่างชีวันจะบรรลัย ร้อนฤทัยเทียมเพลิงละเลิงเลีย จะกลับหลังยังลังกาน่าอดสู ครั้นจะอยู่อายหน้าประดาเสีย ด้วยความค้างนางหายเป็นม่ายเมีย จำจะเกลี่ยไกล่ความไปตามนาง จึงตรัสสั่งแก่เสนาที่ข้าเฝ้า อุระเราร้อนดังจะพังผาง เสียสวาทมาดหมายเหมือนวายวาง จะตามนางกว่าจะพบประสบกัน (พระอภัยมณีเล่ม 1 ตอนที่ 11 หน้า 133)
สัจจบารมี	การรักษาคำพูด พูดแล้วต้องทำ	นางอรุณทูลเถียงเสียงฉอดฉอด ฉันไม่ทอดทิ้งพระองค์อย่าสงสัย นี่ธุระพระเจ้าป้าจะพาไป หม่อมฉันได้รับคำแล้วจำเป็น แม้นมิไปไม่ดีเหมือนขี้ปด เป็นคนคดเขาจะเย้ยไม่เคยเห็น

		อยู่ในวังนั่งเปล่าทั้งเช้าเย็น จะไปเป็นเพื่อนป้าช่วยหาลุง (พระอภัยมณี เล่ม 1 ตอนที่ 17 หน้า 207)
อธิษฐานบารมี	การตั้งจิตร้องขอสิ่งใดสิ่งหนึ่งต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การนึกปรารถนาสิ่งที่ต้องการจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์	หน่อกษัตริย์อัดอั้นกลั้นสะอื้น ตาชื้นพรั่งพรายทั้งซ้ายขวา ข้งพระทัยให้เอาน้ำอบมา ภาวนานึกความไปตามจน ขอเทวัญชั้นฟ้าสุธาทิพย์ อันลอยลิบเหาะเหินเที่ยวเดินหน ทั้งปู่เจ้าเขาหลวงข้าบวงบน ขอนิมนต์มาด้วยช่วยชีวี (พระอภัยมณี เล่ม 1, หน้า 86)
อธิษฐานบารมี	การตั้งใจหรือการผูกจิตอธิษฐานตั้งจิตอธิษฐานขอพร	นางยอกรวอนไหว้ไทเทวัญ ทุกช่องชั้นฉกามาวจร ที่ขึ้นล่องท้องทะเลทุกเทเวศร์ รุกขาเขตเขาเขินเนินสิงขร แม้นพระหน่อบดินทร์นรินทร จะม้วยมรณ์มรณานิคาลัย ชีวิตข้าอย่าให้รอดจงมอดม้วย ขอตายด้วยลูกรักที่ตักษัย แม้นบุญหลังยังจะรอดตลอดไป ขอจงให้ลูกน้อยข้าค่อยคลาย (พระอภัยมณี เล่ม 1 ตอนที่ 15 หน้า 166)
อธิษฐานบารมี	การตัดสินใจเด็ดเดี่ยว	แล้วสั่งให้ไปจัดเครื่องประดับ หลายสำรับกับผ้าภูษาศรี มาเรียงวางข้างองค์พระมุนี จินดาดีดูจำรัสชัชวาล พระเห็นของสองกษัตริย์จัดมาให้ จะใครได้เครื่องทรงน่าสงสาร ว่าหม่อมฉันวันจะจากพระอาจารย์ ได้ตั้งสัตย์อธิษฐานต่อเทวา (พระอภัยมณีเล่ม 1 ตอนที่ 25 หน้า 315)

อธิษฐาน	สร้างคุณงามความดีไม่เป็นศัตรูกับใครเมตตาต่อผู้อื่นและสัตว์ทั้งปวง	พระบิตุราชมาตุงรงค์องกษัตริย์ สู้อัดอั้นอดรักไว้หนักหนา กลัวเป็นลางต่างสะอื้นกลืนน้ำตา ทั้งบิดามารดรอวยพรชัย จงไปดีมาดีศรีสวัสดิ์ อย่าเคืองขัดขุ่นข้องให้ผ่องใส ได้พบปะพระบิดาดังอาลัย อรินทร์ภัยคลาดแคล้วอย่าแผ้วพาน (พระอภัยมณีเล่ม 1 ตอนที่28 หน้า 365)
เมตตาบารมี	เอื่อเฟื้อและเมตตาผู้อื่น	เห็นพี่น้องสององค์ล้วนทรงโฉมงามประโลมหลากจิตคิดฉงน ทอดสมอรอราเภตรายนต์ ทั้งสามคนขึ้นเดินบนเนินทราย เข้ามาใกล้ไทรทองสองกษัตริย์ โสมนัสถามไถ่ดังใจหมาย ว่าดูรามาณพทั้งสองนาย เจ้าเพื่อนชายชื่อไรไปไหนมา หรือเดินดงหลงทางมาต่างบ้าน จงแจ้งการณ์ให้เราฟังที่กังขา แม้นไม่มีพี่น้องญาติกา เราจะพาไปไว้เรือนเป็นเพื่อนกัน ฯ (พระอภัยมณี เล่ม 1 ตอนที่ 1 หน้า 9)
เมตตาบารมี	เอื่อเฟื้อและเมตตาผู้อื่น	ฝ่ายนายหมวดตรวจตรารักษาด่าน แสนสงสารพราหมณ์น้อยเป็นนักหนา จึงร้องเรียกมานั่งยังศาลาแล้วพูดจาปราศรัยเป็นไมตรี เจ้าเชื้อพราหมณ์พรหเมศประเทศไหน จึงใช้ใบนาวามาถึงนี่ พอเรือจอดมอดม้วยด้วยอัคคี สินค้ามีในสำเภาสักเท่าไร น่าประหลาดหลากจิตคิดฉงน แต่สี่คนก็ช่างมาเภตราได้ ขอถามเจ้าเผ่าพราหมณ์นี้นามใด ดูรูปร่างช่างกระไรล้วนงามงาม ฯ

		(พระอภัยมณี เล่ม 1 ตอนที่ 3 หน้า 18)
เมตตาบารมี	มีอาการประพฤติเกื้อกูล เห็นอก เห็นใจผู้อื่น	พระบุตรีฟังเล่าก็เศร้าสร้อย กลัวโฉมงามพราหมณ์น้อยจะอดสู เธอแก้ไขไม่เป็นน่าเอ็นดู จึงว่าพี่นี้ไปขู่เขาทำไม เป็นชีพราหมณ์หยามหยาบก็บาปปาก เพระพวกมากเธอจึงต้านทานไม่ไหว ซึ่งพี่ว่าเป็นกษัตริย์สันทัดใจ คิดสำคัญฉันใดจะใคร่ฟัง (พระอภัยมณี เล่ม 1 ตอนที่ 5 หน้า 49)
เมตตาบารมี	ความรักใคร่ เอ็นดู เมตตาต่อผู้อื่น และสรรพสัตว์ทั้งปวง	นางฟังคำชำเลืองดูพราหมณ์น้อย ดูเศร้าสร้อยซูบลงก็สงสาร เพราะจงจิตพระธิดายุพาพาล พลอยรำคาญขุ่นข้องจึงหมองนวล พินิจพลางนางกษัตริย์ตรัสปราศรัย แม่ขอบใจแล้วเจ้าพราหมณ์ทรามสงวน มาอยู่ด้วยป่วยไข้ก็ได้กวน พระคุณควรจะสนองให้ต้องใจ อันทรงฤทธิ์บิดาชราภาพ จะปรามปราบยุคเข็ญเห็นไม่ไหว เจ้าเหมือนบุตรสุดรักร่วมฤทัย พ่อคงได้แว่นแคว้นทั้งแดนดาว ขอฝากแก้วเกษราธิดาด้วย เอ็นดูช่วยปกป้องเหมือนน้องสาว (พระอภัยมณี เล่ม 1, หน้า 91)
อุเบกขาบารมี	การวางเฉย ทั้งกาย วาจา และใจ	ทั้งสามพราหมณ์เข้าประคองแล้วร้องไห้ น้ำตาไหลพรั่งพรายทั้งซ้ายขวา ต่างนบนอบปลอบหน่อกษัตรา อย่าโศกาตรอมนักจงหักใจ อันกำเนิดเกิดมาในหล้าโลก สุขกับโศกมิได้สิ้นอย่าสงสัย

		ซึ่งเกิดเหตุเชษฐาเธอหายไป ก็ยังไม่รู้เห็นว่าเป็นตาย ควรจะคิดติดตามแสวงหาแล่นนาวาไปในวนชลสาย แม้นพระพี่มิม้วยชีวาวาย ก็ดีร้ายจะได้พบประสบกัน ข้าทั้งสามก็จะตามเสด็จด้วย ผิดชอบช่วยไปกว่าจะอาสัญ จงดับทรงโศกาอย่าจาบัลย์ จะเนิ่นวันเสียเปล่าไม่เข้ายา ฯ (พระอภัยมณี เล่ม 1 ตอนที่ 3 หน้า 17)
อุเบกขา	ความวางเฉยวางใจเป็นกลาง	นางฟังคำทำตรัสว่าบัดสี รูปเช่นนี้ก็จะหึงไปถึงไหน แล้วว่าพ่อก็อย่าเอาเข้ามาไว้ จะกระไรอยู่กระมังระวังองค์ ด้วยรูปนี้มีมาแต่ข้าศึก อย่าได้นึกรักใคร่จะใหลหลง เดี๋ยวนี้พ่อก็ยังซูบทั้งรูปทรง รักษาองค์เสียให้หายสบายใจ (พระอภัยมณีเล่ม 1ตอนที่28 หน้า 358)
อุเบกขาบารมี	การวางเฉย การวางตัวเป็นกลาง	นางฟังคำร่ำตอบก็ชอบชื่น ที่แข็งขืนอ่อนลงทรงปรึกษา ละเมิดจิตผิดพลั้งแต่หลังมา พ่อตรึกตราตรองความให้งามดี อันท้าวไทกริ้วโกรธพิโรธนัก ว่าจะลักธิดาพากันหนี แม่แก้ไขเพ็ดทูลมูลคดี ที่ราคีมิได้เคืองในเรื่องราว นางพูดจาปราศรัยอาลัยเขย กลัวจะเลยยุ่งยิ่งทิ้งลูกสาว แล้วปราศรัยมิให้เคืองในเรื่องราว กลัวลูกสาวจะเป็นม่ายอายเขาจริง แล้วว่าแม่ก็จะลาเจ้าอย่าวุ่น เดชะบุญคงได้ครองกับน้องหญิง

		จะเพ็ดทูลดับร้อนช่วยวอนวิง แต่ความจริงพ่ออย่าแจ้งให้แพร่งพราย แล้วกลับมาปราสาทค่อยยาตรเยื้อง ไปแจ้งเรื่องเค้ามูลทูลถวาย ท้าวรายาฟังเล่าบรรเทาคลาย ค่อยเหือดหายโกรธาจึ่งว่าพลาง นี่แน่เจ้าเราจะช่วยคิดอ่าน ทำการงานปิดป้องที่หมองหมาง อย่าให้ทันคนผู้รู้ระคาง ท้าวตรัสพลางเสด็จออกไปนอกวัง ออกพระโรงรจนาพร้อมข้าบาท ท้าวประกาศเสนาฝ่ายหน้าหลัง ให้ตกแต่งปรางค์มาศราชวัง จะแต่งตั้งมังคลาธิดาเรา ให้สองราว่าที่อุปราช หมายประกาศฤกษ์เอกจะเสกเขา มีการเล่นเต้นรำตามลำเนา ให้พวกเราจัดแจงเร่งแต่งการ ตามเยี่ยงอย่างขัตติยามหากษัตริย์ มอบสมบัติราชัยอันไพศาล ขุนโหราหาฤกษ์มงคลการ ตามบุราณซื่อตรงพงศ์ประยูร ฯ (พระอภัยมณี เล่ม 3 หน้า หน้า 184)
วิริยบารมี	ความเพียร ความแกล้วกล้า ไม่เกรงกลัวอุปสรรค พยายามบุกบั่นอุตสาหะ ก้าวหน้าเรื่อยไปไม่ทอดทิ้งธุระหน้าที่	ฝ่ายพระองค์ทรงฤทธิ์กฤษณา สั่งบรรดาพวกพหลพลขันธ์ ให้แต่งกายรับรองคอยป้องกัน ยกให้ทันมันมาท้าจะราวี พวกพหลพลทหารชำนาญรบ มิได้หลบข้าศึกไม่นึกหนี พลางร่ายเวทวิทยาวิชามี ล้วนคนดีสารพัดทั้งจัดเจน ฯ (พระอภัยมณี เล่ม 3 หน้า 206)

อุเบกขาบารมี	มีการวางใจเป็นกลาง ไม่โอนเอียง วางเฉย	พอเนตรน้องต้องเนตรหน่อกษัตริย์ สองประหวัดไปด้วยความเสน่หา ต่างตะลึงไปเป็นครู่เหมือนสุริยา กับจันทราเดินมาปะปะทะกัน งามต่องามยามรักสมัครหมาย หญิงกับชายเป็นที่เปรมเกษมสันต์ เคยเป็นคู่สู่สมภิรมย์กัน ต้องพัวพันเข้ามาให้เป็นไมตรี ฯ (พระอภัยมณี เล่ม 4, หน้า 401)